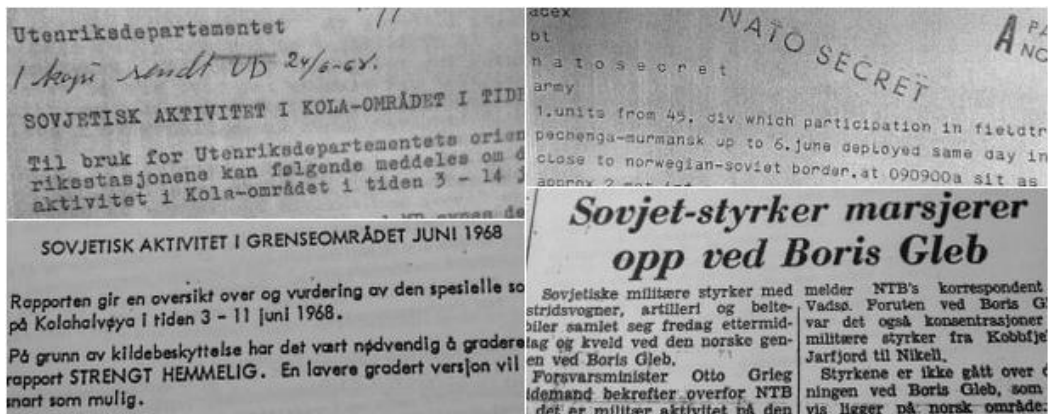

Styrkedemonstrasjonen i 1968

En studie av norske reaksjoner på sovjetisk trusseldiplomati

HIS-3900

Tor Gisle Lorentzen

*Mastergradsoppgave i historie
Institutt for historie og religionsvitenskap
Fakultet for humaniora, samfunnsvitenskap og lærerutdanning
Universitetet i Tromsø
Vår 2011*

Innhold

Forkortelser	5
Kapittel 1: Introduksjon, historiografi og metode	7
Innledning til oppgaven	7
Problemstillinger	9
Litteratur.....	10
Kilder og metode.....	14
Kapittel 2: Sikkerhetspolitikken før episoden	19
Trusselbildet.....	19
Norge og fleksibel respons.....	22
Selvpålagte restriksjoner	24
Cubakrisens rolle.....	28
1965 som vendepunkt?.....	31
Gerhardsens linje.....	32
Etter Gerhardsen	35
Nordisk balanse.....	36
Spørsmålet om styrking av forsvaret i Finnmark.....	38
Garnisonen i Porsanger	39
Banak	40
Garnisonen i Sør-Varanger	42
Oppsummering.....	43
Kapittel 3: Grenseepisoden i 1968	45
Styrkedemonstrasjonen	46
Reaksjoner ved GSV	48
Hovlands fremstilling.....	50
Forsvarskilder.....	51
Moskvareisene	52
Møtet i Den utvidede utenriks- og konstitusjonskomite 10. juni 1968.....	60
Avisomtale	63
Lokale og regionale aviser	63
Riksdekkende aviser	67
Politikk og presse	70
Avslutning og drøfting	73
Kapittel 4: Etter juni 1968	77
Tsjekkoslovakia	77
Fokus bort fra Tsjekkoslovakia.....	78
Sever.....	79
Etter Polar Express.....	81
Generelle vurderinger	82
Grenseavtalen.....	88
Hendelsene i 1968 og forsvarsbudsjettet	90
Forsvaret i endring	93
Sammenfatning	95

Kapittel 5: Konklusjon	97
Den politiske situasjonen	97
Brudd eller kontinuitet	101
Trusseldiplomati eller angrepsforberedelser	102
Militære vurderinger og konsekvenser	103
Pressen	106
Enklaven Boris Gleb	106
Sluttord.....	107
Litteraturliste	109
Trykte kilder.....	109
Aviser:	112
Webografi:	114
Utrykte kilder	115
Stenografiske referater fra møter i Den utvidede utenriks- og konstitusjonskomite	115
Forsvarsdepartementets Hemmelige arkiv 1965–1969.....	116
Kilder fra Prosjekt 2908 / Reitan	118
Avgraderte dokumenter publisert av NRK	118
Forsideillustrasjon.....	118
Vedlegg 1	119
Vedlegg 2	120

Forkortelser

AFNORTH	Allied Forces Northern Europe (Nordkommandoen, Kolsås)
AMF	ACE (Allied Command Europe) Mobile Force (norsk: Brannkorpset)
CINCNORTH	Commander-in-Chief Allied Forces Northern Europe (Sjef AFNORTH)
DKN	Distriktskommando Nord-Norge
FD	Forsvarsdepartementet
FD H1965–69	Forsvarsdepartementets hemmelige arkiv 1965–1969 (min forkortelse)
FFI	Forsvarets forskningsinstitutt
FKN	Forsvarskommando Nord-Norge
FLF	Finnmark landforsvar
FO	Forsvarets overkommando
FOH	Forsvarets operative hovedkvarter (Reitan, utenfor Bodø)
FS	Forsvarsstudier (publikasjon)
FSJ	Forsvarssjefen
FST	Forsvarsstaben
FST/E	Forsvarsstaben/Etterretningsstaben ev. Forsvarsstabens utenriks- og etterretningsstab
GP	Garnisonen i Porsanger
GSV	Garnisonen i Sør-Varanger
IFS	Institutt for forsvarsstudier
IØF	Infanteriets øvingsavdeling Finnmark
LDKN	Landsdelskommando Nord-Norge
MAD	Mutual assured destruction
OP	Observasjonspost
P 2908/Reitan	Forsvarets arkivadministrasjon, Prosjekt 2908 / Reitan. (min forkortelse)
RA	Riksarkivet
SACEUR	Supreme Allied Commander Europe (Sjef SHAPE)
SALT	Strategic Arms Limitation Talks
SHAPE	Supreme Headquarters Allied Powers Europe
SKN	Sjøforsvarskommando Nord-Norge
STANAVFORLANT	Standing Naval Force Atlantic
TLF	Troms Landforsvar
VO	Vakthavende Offiser
ØKN	Øverstkommanderende i Nord-Norge
UD	Utenriksdepartementet
UUKK	Den utvidede utenriks- og konstitusjonskomite

Kapittel 1:

Introduksjon, historiografi og metode

Innledning til oppgaven

Kvelden 6. juni 1968 rykket sovjetiske hærstyrker helt inntil den norske grensen i Sør-Varanger. En sovjetisk feltøvelse hadde startet kl. 0300 natt til 6. juni, og utover dagen befant sovjetiske styrker seg nært selve grenseområdet, før de fra kl. 2100 rykket opp mot grenselinjen.¹ Ved Boris Gleb var det ca. 300 meter fra den norske observasjonsposten til sovjetiske stridsvogner som hadde kanonene rettet mot de norske stillingene. Beredskapen ved Garnisonen i Sør-Varanger (GSV) ble høynet og meldinger ble sendt til Øverstkommanderende i Nord-Norge (ØKN) og Forsvarsstaben (FST).

Likevel mottok oberstløytnant Odd Stub Aune, sjef GSV, ingen instruksjoner eller føringer før det var gått 32 timer. Da ringte garnisonssjef Stub Aune til forsvarsminister Otto Grieg Tidemand personlig. Samtalen var veldig kort, Grieg Tidemand spurte om ikke garnisonssjefen kjente "skriften på veggen."² Med dette mentes *Direktiv for militære befalingsmenn og militære sjefer ved væpnet angrep på Norge*,³ et oppslag som var pålagt hengt opp på alle militære kontorer. Direktivets hovedsetning var at det skulle gjøres motstand mot et væpnet angrep med alle midler. Beskjeden fra forsvarsministeren var således klar og tydelig, om enn ikke veldig utdypende. Ordren var at styrkene skulle holde sin beredskap og observere situasjonen. Ellers var det generelle føringer som gjaldt, det skulle ytes væpnet motstand hvis grensen ble overskredet av sovjetiske styrker. Fire dager senere, den 11. juni, begynte de sovjetiske styrkene å trekke seg tilbake fra grensen og situasjonen i grenseområdet normaliserte seg.

I norsk kald-krigshistorie er hendelsen ved grensen i junidagene 1968 blant de mer dramatiske, noe også bruken av begrepet *styrkedemonstrasjonen* peker mot. Inntil nylig har lite rundt episoden vært kjent. Dette siden de fleste kildene som kunne belyse episoden ikke ble avgradert og avlevert Riksarkivet før på slutten av 1990-tallet. I samtiden holdt myndighetene informasjon rundt episoden tett til brystet; hendelsen ble i stor grad underkommunisert. Andre episoder under den kalde krigen, som U-2 affæren i 1960 og en rekke grensekrenkelsener på sjø og i luft fikk større oppmerksomhet. Dette selv om styrkedemonstrasjonen har blitt karakterisert som høydepunktet i sovjetisk trusselpolitikk ovenfor Norge.⁴

1 FST/E: E-rapport 3/69, 9.

2 Huitfeldt og Hjerde 2003, 27. Etter samtale mellom Otto Grieg Tidemand og forfatterne.

3 Vedtatt ved kongelig resolusjon 10. juni 1949.

4 Tamnes og Eriksen 1999, 5 (<http://www.atlanterhavskomiteen.no/files/atlanterhavskomiteen.no/Tema/50aar/1a.htm>).

Det finnes et eksempel på en situasjon som har visse fellestrekk med episoden ved GSV i 1968. I 1949 fikk norske myndigheter sterke signaler om at sovjetiske styrker samlet seg ved grensen til Finland. Skulle et angrep på Finland komme ville dette ha store konsekvenser for Norge. Det ble antatt at en invasjon av norske områder ville være svært sannsynlig hvis Finland ble okkupert. Distriktskommando Nord-Norge gikk på høynet beredskap i tre måneder før situasjonen avspente seg. Ifølge etterretningskilder var det tenkt at manøveren var en form for politisk press i forbindelse med at Norge skulle ta stilling til Nato-medlemskap.⁵ Dette forholdet er også nevnt i sammenheng med styrkedemonstrasjonen i 1968, da på bakgrunn av fornyelsen av Nato-medlemskapet etter 20 år. I periodene etter begge hendelser kan det spores et økt fokus på forsvaret i Nord-Norge fra de sentrale myndighetene. På grunn av disse likhetstrekkene er det naturlig å nevne denne hendelsen i 1949 når en ønsker å se på styrkedemonstrasjonen i 1968.

Det har vært sporadisk omtale av styrkedemonstrasjonen i aviser frem til arkivmaterialet ble tilgjengelig etter 30 år, men det lå fortsatt en stor grad av usikkerhet rundt hva som faktisk hadde foregått på grensen de aktuelle dagene. Et moment som går igjen i nærmest alle kilder som omtaler styrkedemonstrasjonen er Nato-øvelsen Polar Express, som foregikk i samme tidsrom i Troms. Styrkedemonstrasjonen blir i stor grad relatert til denne øvelsen som i forkant hadde mottatt mye kritikk i sovjetisk presse.

Den hittil mest detaljerte litteraturen om emnet kom med *Forsvarsstudier 3/2003*, som i sin helhet omhandler styrkedemonstrasjonen. Og i 2008 sendte NRK Brennpunkt dokumentaren *32 Tause Timer*. Med denne dokumentaren fikk episoden en omtale og et publikum som plasserte den i folks bevissthet om Norge i den kalde krigen. Programserien hadde i 2008 et gjennomsnittlig seertall på 423.000.⁶ Dokumentaren presenterte styrkedemonstrasjonen på en slik måte at den skapte en rekke diskusjoner rundt hvordan myndighetene reagerte på hendelsen. Denne avhandlingen vil ha en oppklarende funksjon rundt dette temaet, og særlig rundt forsvarsledelsens håndtering av episoden.

Når det gjelder beskrivelser av styrkedemonstrasjonen er det særlig ett element som går igjen i de fleste kilder, nemlig hvor tett inntil grensen hvor de sovjetiske styrkene sto. Ved Kontiosalmi, Boris Gleb og Korpffjell hadde de sovjetiske styrkene tatt stilling urovekkende nært grensen, og ved Boris Gleb bare noen hundre meter fra grenselinjen.⁷ At sovjetiske hærstyrker hadde tatt stilling front mot vest såpass nær grensen har i en rekke beretninger blitt brukt som bilde på den dramatiske

5 Jaklin 2009, 53.

6 "Så mange ser gravejournalistikk" (<http://www.journalisten.no/story/58965>). I tillegg kommer visninger på NRKs nett-tv, hvor dokumentaren er tilgjengelig. NRK har på oppfordring ikke opplyst antall visninger på nett-tv.

7 FST/E: E-rapport 3/69, 11. Huitfeldt og Hjerde 2003, 18.

situasjonen. Også enkelthendelser under de spente dagene ved GSV, som når et sovjetisk personellkjøretøy stormet mot grensen, før det stoppet bare 20–30 meter fra grenselinjen, har gitt styrkedemonstrasjonen et dramatisk preg.⁸ Slike beskrivelser ble til en viss grad fremmet i aviser allerede mens styrkedemonstrasjonen pågikk, og har siden blitt gjentatt i et slikt omfang at i det offentlige rom er det dette aspektet av styrkedemonstrasjonen som har festet seg.

Problemstillinger

Hva var de norske reaksjonene på hendelsene i juni 1968, og på hvilken måte kan episoden relateres til den forsvarspolitiske utviklingen i Norge på 1960-tallet?

Oppgaven vil søke å analysere denne hendelsen på flere nivåer. Det gjelder de politiske og fagmilitære vurderingene, og hvordan samfunnet som helhet oppfattet styrkedemonstrasjonen, vist gjennom pressens dekning av episoden. Derfor vil viktige drøftinger i oppgaven være hvordan utviklingen i disse nivåene var over tid, og hvordan grenseepisoden kan plasseres inn i denne utviklingen.

Når disse spørsmålene har blitt vurdert, vil det være naturlig å undersøke om en kan finne konsekvenser som kan knyttes direkte til episoden. Endringer i trusselbildet, forsvarsplaner og forholdet til Sovjetunionen vil være områder som bør utredes. Å beskrive selve forløpet av dagene i juni 1968 er ikke et overordnet mål for denne avhandlingen. Hovedfokuset ligger på styrkedemonstrasjonens rolle i den sikkerhetspolitiske utviklingen i Norge på slutten av 1960-tallet og inn i det neste tiåret.

Utgjorde den borgerlige regjeringen etter 1965 en forlengelse av Arbeiderpartiets politikk overfor Sovjetunionen, eller kan en snakke om et brudd? Spesielt i forhold til Norges selvpålagte restriksjoner er dette interessant. Var 1968 en effekt eller et resultat av den politiske linjen til den borgerlige regjeringen fra 1965? Eller bør 1968 forklares i et større internasjonalt perspektiv? Historikeren Kjetil Skogrand viser til 1968 som et vendepunkt om en ser på Norges invitasjonspolitik.⁹ Dette innebærer at norske myndigheter jobbet aktivt opp mot Nato for å få et økt alliert fokus på nordflanken – herunder øremerking av allierte styrker til nordområdene ved krig, og øvingsvirksomhet i fredstid. I hvilken grad kan denne invitasjonspolitikken overfor de allierte knyttes til styrkedemonstrasjonen? Eller var det andre prosesser som ga moment til en slik politikk?

⁸ Huitfeldt og Hjerde 2003, 18.

⁹ Skogrand 2004, 46.

Oppgaven vil omhandle hvordan denne grenseepisoden ble vurdert og tatt hånd om i Norge. Fokuset vil ligge på nasjonale oppfatninger, vurderinger og tiltak, samt endringer av sådanne med bakgrunn i hendelsene ved grensen. Med tanke på oppgavens omfang, og den usikre tilgangen til gode og meningsfulle kilder, vil oppgaven ikke ta opp det sovjetiske perspektivet på styrkedemonstrasjonen, herunder granskning av sovjetiske arkiv, sovjetiske aviser, litteratur fra sovjetisk ståsted eller intervjuer. Oppgaven vil heller ikke søke å gi noen analyse av Natos oppfatning av styrkedemonstrasjonen, selv om slike vurderinger vil fremtre i norske kilder om episoden. Oppgaven vektlegger Norges Nato-medlemskap, men vil ikke gjøre noen forsøk på å gjøre greie for holdninger i det overnasjonale kommandosystemet i alliansen.

Litteratur

Tønne Huitfeldt og Arild Hjerdes "Sør-Varanger juni 1968 – Den sovjetiske styrkedemonstrasjonen" i *Forsvarsstudier* 3/2003 er hittil den mest dyptgående gjennomgangen av episoden. Her går forfatterne gjennom utformingen av grensevakten, den sikkerhetspolitiske situasjonen og forløpet av dagene i juni 1968. Også følgene av styrkedemonstrasjonen er kort kommentert. Forsvarsstudien er en grundig beskrivelse av de faktiske hendelser, som inkluderer kart med norske og sovjetiske styrkeplasseringer og bevegelser. En oversikt over meldingsgang, observasjoner, instruksjoner og utførte tiltak ved GSV under de aktuelle dagene er også gjengitt. Den allierte øvelsen som foregikk samtidig i Troms er beskrevet, og knyttes i stor grad til hendelsen ved grensen. Studien har også en annen vinkling hvor fokuset rettes mot opplevelsene til de tjenestegjørende ved grensen. Det understrekes at responsen til de norske soldatene på grensen var ytterst tilfredsstillende. Dette innebærer at de norske styrkene holdt masken, de responderte etter instruksjonen uten å vise tegn til verken panikk eller likegyldighet. Forfatterne siterer også personell ved GSV som satte spørsmålstegn ved sentrale myndigheters håndtering av episoden. I hovedsak ble det pekt på mangelen på instruksjoner i de 32 "tause" timene, og selv om prosedyren var klar for de involverte, understrekes behovet for en mer direkte styring av situasjonen fra sentralt hold. Hvis en slik kommunikasjon ikke kunne opprettes ved lignende situasjoner, var det ønskelig at det ble utarbeidet mer detaljerte instruksjoner for grensestyrken.

I Olav Breidlids (red.) *Hæren etter annen verdenskrig 1945–1990* er junidagene ved grensen omtalt. Også denne beskrivelsen av episoden knytter den opp til begynnelsen på Nato-øvelsen Polar Express. Ifølge forfatterne ble regjeringen kalt sammen natten til 7. juni og avdelingene i Nord-Norge ble alarmert.¹⁰ Dette er to momenter som ikke går igjen i annen litteratur. Daværende ØKN, generalløytnant Hermann Fredrik Zeiner Gundersen, har uttalt at han ble informert ved sin

10 Breidlid (red.) 1990, 278–279.

kommandoplass i Indre Troms under Polar Express, men at det ikke førte til omfattende tiltak.¹¹ At regjeringen ble kalt sammen allerede natten til 7. juni er lite trolig, da situasjonen ikke var tydelig før morgenen 7. juni, selv for grensesoldatene. Utover at det var antatt at den sovjetiske manøveren var en ren demonstrasjon mot den allierte virksomheten, som også var Grieg Tidemands oppfatning, viser ikke boken til noen andre forklaringer eller årsaker til episoden. Forfatterne har tatt i bruk en rekke offentlige kilder, herunder proposisjoner, meldinger, NOUer og innstillinger fra både regjering og Storting er bredt dekket. Videre har redaksjonen, som var underlagt Hærstaben, hatt tilgang til arkivene etter Forsvarets Overkommando, Hærens Overkommando, krigsoppsetningsplaner og rapporter fra Forsvarets Forskningsinstitutt. Det som er interessant med denne boken er at mye av kildene som ble brukt ikke hadde vært avgradert etter 30-årsregelen da den utkom i 1990. Dette er allikevel ikke overraskende da den er utgitt av Hærstaben, og tilgangen til graderte dokumenter ville således ikke være noe problem for forfatterne.

Historiker Rolf Tamnes har gjennom flere av sine bøker omtalt styrkedemonstrasjonen. I *The United States and the Cold War in the High North* fortelles det at forsvarsminister Grieg Tidemand under sitt besøk i Moskva i 1967 ble advart av sovjeterne mot etablering av etterretningsenheter i Finnmark. Videre at en sovjetisk styrkemanøver kunne ventes i nær fremtid.¹² Fra Tamnes' side virker det klart at forsvarsministeren tok episoden på grensa med stor ro. Grieg Tidemand gjenkjente situasjonsforløpet og husket samtalene med sine sovjetiske motparter. Referatene fra forsvarsministerens besøk hos sine sovjetiske kollegaer nevnes i de fleste omtaler av episoden. I *Oljealder*, Tamnes' bind i *Norsk utenrikspolitikks historie* er også styrkedemonstrasjonen nevnt. Tamnes karakteriserer episoden som et enestående og alvorlig tilfelle. De allierte øvelsene i Troms blir nevnt som sannsynlige årsaker for den sovjetiske manøveren, og knyttes direkte til forsvarsminister Grieg Tidemands samtaler i 1967 med sin sovjetiske kollega Andrej Gretsjko. Med dette som bakgrunn konkluderer Tamnes med at motivet for demonstrasjonen åpenbart var politisk og ikke militært. Forløpet og enkelte detaljer av episoden blir også beskrevet. Det gjøres ikke noen videre drøfting av den politiske eller militære debatten rundt episoden, bortsett fra den offisielle behandlingen av hendelsene som var å unngå offentlighet og dramatikk. Fra avgraderte dokumenter refererer imidlertid Tamnes til utenriksminister John Lyngs holdning overfor den sovjetiske ambassadør til Norge: "at en slik handlemåte skapte en særdeles sterk engstelse i Norge og andre land."¹³ For Tamnes var episoden utelukkende en politisk manøver, såkalt trusseldiplomati. Myndighetenes oppfordring til pressen om ikke å omtale episoden nevnes også, spesielt at riksavisene fulgte denne, mens lokalavisene i Finnmark var adskillig mer åpen om hendelsen.

11 *Aftenposten* Riksutgave 4. 6. 1988, 10.

12 Tamnes 1991, 210.

13 Tamnes 1997, 43–44.

Tamnes er også relativt dramatisk i sin beskrivelse av forløpet når han viser til at de sovjetiske styrkene enkelte steder bare sto noen hundre meter fra grensen, og at stridsvogner hadde inntatt enklaven Boris Gleb på vestsiden av Pasvikelven.¹⁴ Den siste opplysning er en geografisk unøyaktighet, eventuelt en misforståelse fra Tamnes' side, da de sovjetiske hærstyrkene holdt seg på østsiden av Pasvikelven.

Også Kjetil Skogrand beskriver den samme holdningen til styrkedemonstrasjonen hos regjeringen i sitt bind av *Norsk Forsvarshistorie, Alliert i Krig og Fred*. Han poengterer at det store antallet allierte styrker i Indre Troms gjorde at man ikke regnet med et angrep, men heller en demonstrasjon av misnøye med den allierte øvelsen. Skogrand viser allikevel til tre episoder i 1968, styrkedemonstrasjonen mot grensen i Sør-Varanger, den sovjetiske marineøvelsen Sever og invasjonen i Tsjekkoslovakia. Sovjetiske manøvre som samlet økte bekymringene for at slike øvelser kunne være skalkeskjul for reell aggresjon. Med bakgrunn i militærfaglige råd ble forsvarsverkene i Finnmark utbygd på 1970-tallet. Skogrand påpeker at 1968 førte til: "en invitasjonspolitikken ovenfor de allierte for å forsikre forsterkninger og øvelsesnærvær."¹⁵

Sammen med Kjetil Skogrand, viser Rolf Tamnes i *Fryktens Likevekt* til at den borgerlige regjeringen under Borten var "varsom overfor alt som kunne tolkes som en oppmykning av norsk atompolitikk og norsk trening på atomvåpenbruk."¹⁶ Ifølge forfatterne virker dette å være linjen regjeringen sto for i forholdet til Sovjetunionen når det gjaldt atomvåpenpolitikk. Et hovedspørsmål i forhold til min avhandling er å analysere om det samme kan sies om allierte øvelser i Nord-Norge. Ble de sett på som like sensitive som atompolitikken, eller hadde holdningen til allierte øvelser en annen og selvstendig utvikling? For å drøfte dette spørsmålet vil oppgaven komme tilbake til de selvpålagte restriksjonene.

Kjell Inge Bjerga tar for seg emnet i sin bok *Enhet som våpen – Øverstkommanderende i Nord-Norge 1948–2002*. Her beskrives styrkedemonstrasjonen som en "virkelig alvorlig hendelse."¹⁷ Bjerga kommer med enkelte nye momenter rundt episoden, blant annet viser han til at det ble avdekket et behov for et: "[...]selvstendig ledelses- og kommandosystem i Nord-Norge når kontakten med Oslo sviktet."¹⁸ I hvilken grad kan man si at kontakten med Oslo sviktet, er et sentralt spørsmål. Hva det er som ligger i disse linjene kan diskuteres, og vil bli tatt opp videre i oppgaven. Huitfeldt og Hjerde påpeker i denne sammenheng bare at forsvarsministeren ventet med

14 Tamnes 1997, 44.

15 Skogrand 2004, 46.

16 Skogrand og Tamnes 2001, 285.

17 Bjerga 2002, 58.

18 Smst., 59.

å gi instruksjoner av politiske hensyn og fordi han hadde mistanke om avlyttede samband, men ØKNs rolle nevnes ikke. Bjerga konkluderer med at episoden førte til en økt bekymring rundt sikkerhetssituasjonen i Nord-Norge blant fagmilitære, en tanke som ikke ble delt av blant andre utenriksminister John Lyng og trolig ikke statsminister Borten heller.¹⁹ Bjerga presenterer også en kort beskrivelse av forløpet og noen detaljer fra situasjonen ved Boris Gleb, men som denne studien vil komme tilbake til, er den noe mangelfull. Bjerga referer til *Oljealder* i sin omtale av styrkedemonstrasjonen, og utover Bjergas egne fortolkninger ligger han på linje med Tamnes i sin beskrivelse av episoden.

Historiker Sean M. Maloney refererer til styrkedemonstrasjonen i sin artikkel "Fire Brigade or Tocsin? Nato's ACE Mobile Force, Flexible Response and the Cold War".²⁰ Maloneys fokus er tydelig på denne allierte innsatsstyrken, men hendelser, som styrkedemonstrasjonen, blir trukket inn for å forklare og beskrive styrkens utvikling. Et annet interessant moment er at Maloney har benyttet seg av intervjuer og korrespondanse med offiserer som tjenestegjorde i avdelinger underlagt den allierte styrken ACE Mobile Force (AMF)²¹ under Polar Express. Forfatteren viser således til en rekke personlige erfaringer og opplevelser fra personell som var i Nord-Norge under styrkedemonstrasjonen. Slike intervjuer resulterer i noen nye aspekter ved både AMF, Polar Express og styrkedemonstrasjonen.

Ifølge Stian Bones' doktorgradsavhandling *I oppdemningspolitikken grenseland – Nord-Norge i den kalde krigen 1947–70* var hendelsene ved grensa i juni 1968 et bilde på asymmetrien i maktforholdet mellom Norge og Sovjetunionen.²² Videre at den kan ses på som en visualisering av militariseringen av nordområdene.²³ Bones trekker altså episoden inn i en større sikkerhetspolitisk utvikling, men uten å gå nærmere inn i selve episodens forløp eller umiddelbare sammenheng.

I pensjonert generalmajor Gullow Gjeseths bok *Landforsvarets krigsplaner under den kalde krigen* fra 2011 omtales ikke styrkedemonstrasjonen, men den gir et godt innblikk i utviklingen av både trusselvurderinger og oppsetningsspørsmål i Norge. Denne boken har tatt i bruk en rekke interessante kilder. Spesielt rapporter fra Forsvarets forskningsinstitutt, arkivene etter Forsvarsstaben, Forsvarskommando Nord-Norge, Distriktskommando Nord-Norge, Institutt for forsvarsstudier og avdelingen for Forsvarets krigshistorie ved Riksarkivet har vært nyttet. Gjeseth har fokusert på planverket og dets utvikling gjennom den kalde krigen, i liten grad er episoder og

¹⁹ Bjerga 2002, 60.

²⁰ Maloney 2004, 602–605.

²¹ Full tittel: Allied Command Europe Mobile Force.

²² Bones 2007, 110.

²³ Smst., 186.

hendelser omtalt. For denne studien er verdien av Gjeseths bok knyttet til de trusselvurderingene krigsplanene la til grunn. Gjeseth omtaler også utviklingen av forsvaret gjennom den kalde krigen, og er således en nyttig kilde for å beskrive bakteppet til denne avhandlingens hovedfokus.

Denne oppgaven har de norske reaksjonene på sovjetisk trusseldiplomati som fokus. I 1989 skrev Torleiv Harstad en hovedoppgave om sovjetiske holdninger til de samme tema som omtales av meg. Gjennom åpne kilder har Harstad kommentert mange av de samme hendelsene som jeg vil gjøre i denne oppgaven, men fra et sovjetisk perspektiv. Den allierte øvelsen Polar Express, Norges Nato-medlemskap, invasjonen i Tsjekkoslovakia og Norges selvpålagte restriksjoner er slike tema. Harstads analyse er grundig og nyttig om en ønsker å få inn flere vinklinger på episodene som omtales i min studie.

Kilder og metode

Når det kommer til kildegranskningen har en del allerede blitt gjort. Hovedsaklig Breidlid, Bjerga, Skogrand og Tamnes' titler har gjort seg nytte av en rekke arkiver som er sentrale for denne avhandlingen. Mange momenter de overnevnte har tatt opp har min egen kildegransking kunnet bekrefte, men jeg har også avdekket interessante aspekter, som ikke har blitt omtalt tidligere.

Som den historiografiske gjennomgangen har vist er det flere som har omtalt episoden, men utover *Forsvarsstudier 3/2003* er de fleste henvisningene korte og uten utfyllende analyser av hendelsen. Forsvarsstudien har brukt et relativt snevert kildegrunnlag, enkelte dokumenter fra forsvaret og Stortinget, intervju med Otto Grieg Tidemand og beskrivelser av situasjonen ved grensen fra den ene forfatteren, som var tidsvitne, utgjør i hovedsak kildene for studien. *FS 3/2003* utgjør allikevel et glimrende utgangspunkt for videre undersøkelser, da mine funn har blitt sett opp mot de forhold som beskrives av Huitfeldt og Hjerde i deres studie. Min analyse er en bredere undersøkelse enn forsvarsstudien på noen områder, da jeg har et mer overordnet perspektiv på styrkedemonstrasjonen. Store deler av *FS 3/2003* omhandler personlige erfaringer fra personell som tjenestegjorde på grensen, et perspektiv som jeg ikke vil fokusere på i min analyse.

I forbindelse med Garnisonen i Sør-Varangers 50-årsjubileum i 1971 ble det publisert en bok som omhandler garnisonens historie. Styrkedemonstrasjonen er imidlertid ikke omtalt i boken. At episoden enda var sterkt i minne kan forklare dette. Historien til GSV, overtagelsen av grenseoppsynet i 1959, utbygging av grensestasjoner og andre bygningsverk og kongelige besøk ved avdelingen, er sentrale temaer i boken. Således er denne boken ikke noen kilde i beskrivelsen av styrkedemonstrasjonen, men den omtaler utviklingen av avdelingen, som for meg er nyttig

informasjon.

For å belyse oppgavens tema har jeg tatt i bruk litteraturen som er skrevet om emnet, men også trykte kilder som omtaler perioden som helhet. Herunder verkene nevnt i litteraturdelen av dette kapitlet, men også bøker som Hans Fredrik Dahls *Norsk Presses Historie*, Geir Lundestads *Øst, vest, nord, sør*, Hallvard Tjelmelands *Den kalde krigen* og Olav Riste og Arnfinn Molands *Strengt hemmelig*. Disse og lignende publikasjoner har hjulpet meg i å beskrive overordnede forhold og omstendigheter både før og etter episoden, og har således lettet arbeidet med å plassere styrkedemonstrasjonen i et større bilde. Den brede litteraturen har også blitt nyttet i arbeidet med å beskrive situasjonen i etterkant av 1968, som kan sette episoden i et brudd – kontinuitetsperspektiv. I tillegg kommer publiserte kilder som omtaler episoden i bisetninger eller som eksempel på, eller som uttrykk for, en politisk linje. Dette vil gjelde tekster som omhandler forsvars- og utenrikshistorie samt biografier.

I denne avhandlingens hovedanalyse har kildemateriale fra arkiv vært grunnleggende. Avgraderte dokumenter fra Stortinget og forswarets arkiver som faller under 30-årsregelen for hemmelighold har utgjort basisen for en dypere gjennomgang av episoden. Min undersøkelse av Forsvarsdepartementets *Hemmelige arkiv 1965–69* (FD H1965–69) har vært en viktig kilde både i beskrivelsen av selve styrkedemonstrasjonen, men også i arbeidet med å plassere episoden i et større bilde. Både i en geografisk forstand og over tid. Med tanke på denne studiens omfang har jeg begrenset arkivundersøkelsene til det nevnte arkiv som er avlevert til Riksarkivet, og enkelte deler som enda beror hos Forsvarsdepartementet. Disse arkivstykkene har vært tilgjengelig for historikere og forskere som Rolf Tamnes og Kjetil Skogrand, men med min problemstilling har jeg kunnet gå rett inn i kildene og søke etter relevante dokumenter for denne avhandlingen. Det er også uklart hvor stor del av arkivmaterialet som er grundig gjennomgått tidligere. I så måte kan denne oppgaven supplere det bildet av styrkedemonstrasjonen som har blitt skapt av tidligere omtale, men også komme med noen nye momenter.

Som en del av mitt kildearbeid har jeg gjennomført et besøk til GSV. Major Harald Enebakk har vært svært behjelpelig med å besvare spørsmål og komme med oppklaringer rundt styrkedemonstrasjonen. I tillegg til tilgang til noe litteratur om garnisonen, var det også viktig for meg å få en bedre innsikt i forholdene ved GSV og langs grensen. Ene og alene de samtaler som jeg hadde med personell ved GSV i en slik setting rettfærdiggjorde dette besøket.

Jeg har også avlagt et besøk hos arkivenheten ved Forsvarets Operative Hovedkvarter (FOH) på

Reitan utenfor Bodø. "Prosjekt 2907 Avlevering og deponering av arkiv" er tittelen på denne avdelingen som håndterer arkivene etter blant andre Øverstkommanderende i Nord-Norge, Landsdelskommando Nord-Norge og Sjefsnemd Nord-Norge.

Både i Forsvarsdepartementets arkiver og arkivenheten ved FOH har jeg funnet arkivstykker som har hjulpet meg å besvare mine problemstillinger. Andre arkivkilder som har blitt nyttet er Stortingsarkivet, som har en stor del digitalisert, og derfor lett tilgjengelig, arkivmateriale. For denne avhandlingen er det hovedsaklig snakk om referater fra møtene i Den utvidede utenriks- og konstitusjonskomite (UUKK). NRK har publisert noen dokumenter som har blitt innhentet under arbeidet med dokumentaren om styrkedemonstrasjonen. Disse dokumentene er gjort tilgjengelig på programmets nettside, og har stor verdi da de direkte kommenterer episoden ved grensen. Forsvarsstaben/Etterretningsstabens (FST/E) etterretningsrapport nr. 3/69 og rapport fra sjef GSV med vedlegg som viser oversikt over meldinger, beredskapstiltak og orienteringer fra høyere myndighet, har alle blitt publisert av NRK.

Aviser fra tidsperioden har også vært nyttet i denne studien. Dels for å se på variasjoner i avisene, herunder både fra geografisk og politisk ståsted, men også for å få et inntrykk av den allmenne bevisstheten rundt episoden ved grensen. Avisene har også blitt brukt i en komparativ funksjon opp mot kildene fra myndighetene og forsvaret, da dette kan fortelle noe om hvilke holdninger til offentlighet som rådde hos myndighetene. Også i ettertiden har det blitt skrevet om episoden i aviser og tidsskrifter. Nesten som 10-årsmarkeringer har *Aftenposten* omtalt styrkedemonstrasjonen i august 1978, juni 1988 og desember 1999.²⁴ Også en rekke andre aviser har i senere tid beskrevet episoden. Disse artiklene har en viss verdi i tilfeller hvor de supplerer eller kommer med nye momenter rundt hendelsen. Slik omtale vil også si noe om mentalitetene knyttet til episoden, og hvilken rolle den har blitt tillagt opp gjennom årene.

Den mest sentrale litteraturen for denne oppgaven som Tamnes', Skogrand's og Breidlids bøker har kildelister som inneholder nær samtlige aktuelle arkiver for denne oppgaven. Blant andre Forsvarsdepartementet, Utenriksdepartementet, Regjeringens sikkerhetsutvalg, Forsvarsrådet, arkivene etter forsvarsgrenene og de fire overkommandoene, Den sentrale sjefsnemda, Distriktskommando Nord-Norge og Stortingsarkivet. Denne oppgaven vil i stor grad nytte seg av denne litteraturen, men naturligvis er det begrenset hvor mye av de forskjellige arkivene som er gjennomgått og benyttet av forfatterne. Noe som åpner for at resultatene av min arkivgjennomgang i Riksarkivet, Forsvarsdepartementet og arkivet på Reitan, kan supplere denne litteraturen på

²⁴ *Aftenposten* 10. august 1978, 2. 4. juni 1988, 10 (Riksutgave). 30. desember 1999, 2. Morgenutgaver.

enkelte områder.

Jeg har vært i kontakt med NTB vedrørende nyhetsmeldinger og rapporter fra de aktuelle junidagene, men har fått opplyst at de ikke er bevart. Heller ikke i NRKs radioarkiv er dagsnyttssendingene fra disse dagene, som det refereres til i flere kilder, bevart.

Jeg har i mitt innledende kildearbeid kontaktet Statsministerens kontor, som sitter på referatene etter Regjeringens sikkerhetsutvalg uten å få noen respons. Heller ikke henvendelser til Brennpunktredaksjonen om kildegrunnlaget i dokumentaren er besvart. Luftfartsmuseet i Bodø sitter på filmklipp som skal være fra GSV de aktuelle dagene under styrkedemonstrasjonen, opptak som ble brukt i NRKs dokumentar. Opptakene som brukes i dokumentaren viser ikke den sovjetiske oppmarsjen, men bærer preg av å være illustrasjon da de viser soldatene ved GSV i diverse oppstillinger og patruljer. Klippene er i programmet datert til perioden 3.–11. juni 1968. Jeg har vært i kontakt med museet om disse videoklippene, men på grunn av stor arbeidsmengde hos de ansatte ved museet har en gjennomgang av dette materialet ikke kunne blitt gjennomført.

I 1996 ble det gitt ut en spesialutgave av GSVs leiravis som kan ha vært interessant for denne oppgaven. *Grenseposten spesial: GSV 75 år 1921-1996* har dessverre ikke vært mulig å få tak i, selv ved Garnisonen i Sør-Varanger var den ikke å oppdrive.

Korrespondanse og samtaler med Arild Hjerde, som var stasjonssjef ved Elvenes grensestasjon i juni 1968, samt pensjonert generalmajor Kjell Lutnes har vært til stor hjelp. Hjerde har kunnet bidra med detaljert informasjon om situasjonen ved grensen de aktuelle dagene, og han har også oppklart forhold ved grensen som for meg har vært uklare. Lutnes har satt meg i inn den militære tenkingen som rådde i den aktuelle perioden, samt forklart forhold ved forsvarsorganisasjonen som har vært til stor hjelp i arbeidet med å skrive denne avhandlingen.

Med bakgrunn i de nevnte kildene har oppgaven på mange områder kunnet bekrefte eller sette spørsmålstejn ved etablerte oppfatninger. Kilder som ikke har vært grundig utforsket tidligere, spesielt avgraderte dokumenter har utgjort slike kontrollpunkter på publiserte tekster om emnet. Bakgrunnen og ståstedet til de forskjellige forfatterne av kildene har vært tatt i betraktning under vurderingen av disse.

Når det kommer til ren kildekritikk er det verdt å merke seg at særlig de samtidige uttalelsene fra norske myndigheter var farget av den rådende politiske linjen. Et sentralt fokus i denne oppgaven

har vært å finne uoverensstemmelser mellom samtidige offentlige og hemmeligstemplede kilder, som etter avgradering har blitt tilgjengelig. Også pressdekningen, både under episodens forløp og i ettertiden, har blitt nyttet i denne analysen rundt myndighetenes holdning til offentligheten.

Kapittel 2:

Sikkerhetspolitikken før episoden

Dette kapitlet vil omhandle utviklingen av det sikkerhetspolitiske bildet i Norge på 1960-tallet frem til våren 1968. Perioden dette kapitlet omhandler var preget av endringer i sikkerhetspolitiske doktriner. Hvilke endringer forekom, hvilke hendelser oppsto, og hvilken effekt hadde de på utviklingen av det forsvarspolitiske bildet? Dette kapitlet skisserer bakteppet for hendelsene på slutten av 1960-tallet. Med denne drøftingen som bakgrunn vil analysen av hendelsene i 1968 fremstå tydeligere.

Trusselbildet

Utover på 1960-tallet hadde USAs gamle doktrine, massiv gjengjeldelse, mistet sin relevans og fleksibel respons hadde overtatt som den overbyggende sikkerhetspolitiske tilnærmingen i Nato. Massiv gjengjeldelse var et amerikansk prinsipp som tilsa at ethvert fremstøt mot vestlig territorium fra sovjetisk side ville bli besvart med det fulle arsenal av amerikanske atomvåpen.²⁵ Historiker Geir Lundestad har pekt på to forhold knyttet til massiv gjengjeldelse. For det første måtte en slik avskrekking være troverdig, det kunne ikke foreligge noe element av tvil rundt villigheten til å bruke disse våpnene. For det andre var denne ensidige militære tilnærmingen økonomisk sett billigere enn konvensjonelle styrker.²⁶

Denne doktrinen ble offisielt formulert i 1954, men bare noen få år senere hadde Sovjet oppnådd en kjernefysisk kapasitet som tilsa at de var i stand til å slå tilbake med samme mynt. Det var på midten av 1950-tallet klart for begge parter at de hadde kapasitet til å utslette den globale sivilisasjonen.²⁷ Dette faktum skapte en slags balanse hvor begge blokker var kjent med motpartens evne til total ødeleggelse. *Mutual Assured Destruction* (MAD) var et av de nye nøkkelbegrepene som ble introdusert i kjølvannet av denne utviklingen. Dette innebar ikke bare kjernefysisk kapasitet hos begge parter, men også evnen til å slå tilbake etter å ha blitt utsatt for angrep med atomvåpen, såkalt *second strike capability*, hovedsaklig basert på ubåter utstyrt med atomvåpen. Slik ville en make å gjengjelde med atomvåpen selv etter å ha blitt rammet av et massivt atomangrep, noe som i teorien ville utløse MAD.

Tidlig på 1960-tallet skapte denne situasjonen en endring i den amerikanske sikkerhetspolitikken.

25 Skogrand 2004, 169.

26 Lundestad 1996, 150.

27 Tjelmeland 2006, 71.

Da presenterte den amerikanske utenriksminister Robert McNamara doktrinen fleksibel respons.²⁸ Denne strategien var en slags løsning på problemet med det faktum at begge blokker hadde evnen til å nå hverandres landområder med masseødeleggelsesvåpen. Hovedstammen i doktrinen lå i konvensjonelle, allsidige styrker som kunne settes inn der det trengtes. Fleksibel respons forutsatte et samsvar mellom angriperes ressursbruk og de ressurser som ble satt inn i forsvar. På den måten opprettet man en militær buffer, slik at bruk av atomvåpen ikke var det eneste mottrekket mot østlig aggresjon. Man hadde således flere alternativer enn tidligere, som til da hadde utelukkende vært massiv gjengjeldelse med atomvåpen. Den norske forsvarsminister Gudmund Harlem forklarte grunnlaget for dette doktrineskiftet under Natos rådsmøte i 1963:

The first and most important task in defence development must therefore be to render Nato capable of meeting any aggressive move with the appropriate means without having to choose between capitulation or all-out nuclear war.²⁹

I 1965 uttalte forsvarsråd Jacob Modalsli at for politiske myndigheter var en atomkrig mellom stormaktene blitt en meningsløshet siden begge sidene hadde en *overkill capacity*.³⁰ Dette viste at allerede lenge før fleksibel respons ble den offisielle tilnærmingen i Nato, var massiv gjengjeldelse sett på som avleggs og kort sagt ikke fleksibel nok som overordnet strategi. Geir Lundestad viser til at dette skiftet førte med seg en problematikk som preget den praktiske gjennomføringen av doktrinen. Det eksisterte kryssende hensyn når det kom til fleksibel respons og tilstedeværelsen av atomvåpen. "En spenning oppstod mellom det å unngå krig – som var et hovedpunkt ved MAD – og det å begrense krigen til militære mål om den skulle komme."³¹

På europeisk side var det en viss skepsis til dette skiftet. Fleksibel respons kunne gjøre villigheten til å bruke atomvåpen mindre troverdig. Årsaken til dette var at denne nye strategien åpnet for at sovjetiske fremstøt i enkelte tilfeller kunne gå ubesvart. Sovjetiske kuppmanøvrer, hvor et gitt territorium kunne bli okkupert på relativt kort tid, og der USA ikke ønsket å svare med atomvåpen, hadde blitt mer sannsynlig. Å etablere og sette inn en konvensjonell styrke for å møte begrenset aggresjon ville ta adskillig lengre tid enn å svare med et atomangrep.

I Norge ble den nye doktrinen mottatt positivt.³² Det kan ses i sammenheng med de norske bestrebelsene for avspenning. Samtidig fikk den nordlige flanken en annen betydning for Nato. Det

28 Huldt (red.) 1982, 22–26. Doktrinen ikke vedtatt som overordnet Nato-strategi før 1967.

29 Skogrand og Tamnes 2001, 151.

30 Smst., 166.

31 Lundestad 1996, 152.

32 Tamnes 1997, 75.

allierte presset på Norge for å ta imot atomvåpen ga seg, men det ble samtidig åpnet for mulighetene for begrensede sovjetiske angrep mot f.eks. deler av Finnmark. Det kunne hevdes at slike flankeområder ville være mer utsatt for begrensede angrep, hvor atomvåpen ikke ville bli satt inn som respons, enn i de sentrale delene av kontinentet. Bare på bakgrunn av dette nye tankesettet kan en se at behovet for en styrking av forsvaret i Nord-Norge kom opp som tema.

I USA ble konsekvensene av den nye doktrinen tatt alvorlig. Amerikanerne utviklet operasjonsplaner og satte opp styrker som skulle være i stand til å utkjempe en krig uten atomvåpen. En kraftig økning i konvensjonelle styrker (og forsvarsbudsjettet som helhet) var en av de politiske kampsakene til John F. Kennedy. Allikevel, dersom Sovjet angrep konvensjonelt og med suksess, var det fortsatt Natos strategi å bruke atomvåpen, om enn på et noe senere tidspunkt enn før fleksibel respons.³³ Denne nye realiteten, at begge blokkene hadde et økende arsenal av mobile masseødeleggelsesvåpen, førte til en likevekt av frykt kjent som *terrorbalansen*. Det var ansett som et faktum at begge parter ikke ville kunne slå ut motpartens totale atomvåpenkapasitet, selv ved et overraskende angrep. Dette skyldtes først og fremst raketter med atomstridshoder på ubåter og andre mobile plattformer.³⁴

Med en balanse i atomvåpenarsenalene skiftet som sagt fokuset i større grad over til mulighetene for regionale konflikter. Begrensede operasjoner med hensiktsmessige styrker tilpasset oppdraget og den antatte motstanden ble et nytt scenario i forsvarsplanleggingen. Var trusselen i en region en infanteridivisjon, var ikke nødvendigvis atomvåpen, men tilstrekkelige konvensjonelle styrker det hensiktsmessige mottiltaket. For Norges del var dette en situasjon en var klar over. I en kommentar til den nye femårsplanen for forsvaret i 1968 fremhevet *Aftenposten* akkurat dette og artikkelen siterte fra Stortingets behandling av femårsplanen: "[forsvars-] komiteen påpeker i sin innstilling at de tekniske muligheter for begrensede aksjoner mot Nord-Norge er blitt vesentlig øket i de seneste år".³⁵

Dette var et skifte i det sikkerhetspolitiske landskapet som det norske forsvaret måtte tilpasse seg. I denne sammenheng kommer Natos ACE Mobile Force inn.³⁶ Dette var en alliert, multinasjonal innsatsstyrke som hadde som primæroppgave å signalisere alliert samhold og tilstedeværelse i Natos flankeområder. Styrken besto i 1968 av 3 bataljoner på til sammen 3800 mann, og tillegg var 3 skvadroner taktiske jagerfly en del av detasjementet under Polar Express. Under øvelsen besto

33 Lundestad 2006, 153.

34 Den første sovjetiske atom-ubåt utstyrt med ballistiske missiler ble oppdaget av Nato i 1959. Sandvik red. 1994, 52.

35 *Aftenposten* Aften 8. juni 1968, 1.

36 AMF, Allied Command Europe Mobile Force. I oppgaven er det utelukkende landelementet, AMF(L), som omtales under benevnelsen AMF. På norsk kjent som Brannkorpset.

AMF av avdelinger fra Italia, USA, Canada, Storbritannia, Nederland og Vest-Tyskland.³⁷ At styrken kom fra av disse landene var viktig, da et angrep på AMF ville være et direkte angrep på de deltagende landene. Et faktum som gjorde styrken til en kraftig signal om samhold i Nato.³⁸

Forsvarsminister Otto Grieg Tidemand viste til at denne styrken var tiltenkt en rolle som militærpolitisk virkemiddel. AMF skulle bli utnyttet i Natos perifere områder, hvor forsvarsevnen var utelukkende nasjonal og relativt liten. Styrken var ikke tenkt på som en forsterkningsstyrke etter at krig hadde brutt ut, men heller som en demonstrasjon av samholdet i Nato.³⁹ Opprettelsen av styrken kan ses på som en respons på den nye utviklingen. Det bør allikevel understrekes at selv om en kan hevde at overgangen til fleksibel respons utgjorde et paradigmeskifte, utgjorde kjernefysiske våpen fortsatt basisen i den militære strategien.

Johan Jørgen Holst kommenterte denne todelte militære situasjonen på en treffende måte: "Enhver konflikt mellom øst og vest vil bli kjernefysisk i den forstand at alle avgjørelser vil bli vesentlig avhengig av partenes vurderinger av sannsynligheten for at disse våpen vil bli brukt."⁴⁰

Atomvåpnene var ikke bare et avskrekkingsmiddel. Hvis gitte situasjoner oppsto, ville de bli tatt i bruk. Flexibel respons medførte allikevel at atomvåpen ikke var det eneste alternativet til væpnet konflikt mellom øst og vest. Konfrontasjoner og mindre konflikter mellom blokkene kunne nå tolereres i større grad før en tok skrittet og anvendte atomvåpen.

Norge og fleksibel respons

For Norges del betød fleksibel respons flere sikkerhetspolitiske endringer. Som nevnt avtok det amerikanske presset for å få utplassert kjernefysiske våpen i Norge.⁴¹ Atomkappløpet var ikke lenger den eneste måten å skyve på maktbalansen. Norges posisjon på Natos nordflanke gjorde amerikanerne mer interessert i utplassering av lyttestasjoner, sambandsreleér, radarer og lignende militære installasjoner som ikke var rent offensive våpensystemer. Datidens militærteknologiske nyvinninger forklarer dette, hovedsaklig den økte rekkevidden på bærere til atomvåpen. Ubåter med kapasitet til å skyte ut våpen med atomstridshoder, bombefly med økt rekkevidde og interkontinentale raketter er eksempler på dette.

Nordflanken hadde tidligere vært et hull i atomvåpendekningen, men teknologien hadde gjort

37 UUKK 10. 6. 1968, 1.

38 Gjeseth 2011, 180.

39 UUKK 10. 6. 1968, 8.

40 Holst 1964, *Noen tanker om norsk sikkerhetspolitikk*, 354.

41 Bones 2007, 130.

geografiske avstander mindre viktig. I denne sammenheng forsvant også noe av Sovjetunionens behov for landområder lengre vest. Med den økte rekkevidden på våpnene ble forskjellen på en rakettskyttingsplattform på Kolahalvøya eller Hammerfest kraftig redusert.

Et annet moment i denne nye politikken for Norges del er tatt opp tidligere. Det dreier seg om at muligheten for en begrenset konflikt uten bruk av masseødeleggelsesvåpen ble ansett som mer sannsynlig enn tidligere. En antok at Norge nå var mer utsatt for et konvensjonelt angrep, og i mindre grad for et taktisk atomangrep. Kjell Inge Bjerga bygger opp under dette når han viser til at ØKN fikk retningslinjer fra Forsvarsstaben om hvordan begrenset aggresjon skulle håndteres uten å utløse storkrig. Disse direktivene ble også implementert i operative planverket for landsdelen.⁴² Forsvarsminister Otto Grieg Tidemand kommenterte denne utviklingen høsten 1967:

Det er flere forhold som har bidratt til at Nato's vurdering av den militære trusel mot Vest-Europa er endret gjennom årene. Mens en tidligere var særlig opptatt av muligheten for større fremstøt gjennom Sentral-Europa, har oppmerksomheten i den senere tid vært sterkere rettet mot de militære muligheter for lokale fremstøt som finnes mot Nato's flanker.⁴³

Årsakene til slike begrensede konfrontasjoner kunne være flere. Men for Sovjetunionen var slike fremstøt egnet til å teste samholdet i Nato, alliansens effektivitet og faktiske handlekraft. I kald krig-psykologien beror ens posisjon i stor grad på hvordan den oppfattes av motparten. Om Sovjet invaderte og gjorde krav på et stykke norsk territorium, ville dette sette Natos vilje og samhold på prøve. Johan Jørgen Holst skisserte allerede i 1964 flere eksempler på relevante scenarioer ved et begrenset angrep på Nord-Norge:

- Økt angrepstrusel
 - a. eksplisitte trusler - Sovjet truer oss åpent.
 - b. implisitte trusler - "Situasjonen ser truende ut."
- "Noe hender i Nord-Norge" - situasjonen er uryddig.
- Nord-Norge er utsatt for et tydelig angrep, men hensikten og omfanget er uklart.
- Nord-Norge er utsatt for et tydelig angrep. Hensikten og omfanget er klart begrenset.
- Nord-Norge utsettes for et lynangrep. *De facto* sovjetisk kontrollervervelse etterfølges av trusler om atomangrep mot Sør-Norge om Nato blandes inn.⁴⁴

Fem situasjoner med ulik grad av sannsynlighet. Det poengteres at Norge (og Nato) måtte ha planer, og en gjennomtenkt respons klar, for alle mulige hendelser. En hypotese var at om Sovjet skulle ta

42 Bjerga 2002, 50.

43 UUKK 10. 10. 1967, 13.

44 Holst 1964, *Noen tanker om norsk sikkerhetspolitikk*, 363.

området frem til for eksempel Kirkenes uten motstand eller troverdig respons, ville hele grunnlaget for Nato forringes. I et skrekksenario for Norge kunne en se for seg at et angrep ville skje så raskt at reaksjonen fra Nato ville komme etter at angrepet og overtakelsen var fullbyrdet, et såkalt *fait accompli*. Dette betinget at et mindre område ble tatt. Om større områder skulle tas ville det ta lengre tid, og samtidig gi Nato bedre tid til å utforme en respons. Det var uansett viktig for Norge at faktiske kamphandlinger fant sted ved et sovjetisk fremstøt. Om Sovjet vant norsk land uten å løse skudd, ville det svekke viljen i Nato til å drive russerne ut igjen.⁴⁵

Holst mente at skulle en okkupasjon skje ville det kunne grunnes i to motiver fra Sovjetunionens side. For det første de militærstrategiske fordeler Sovjet ville vinne (som også innebar de alliertes tap av de tilsvarende). For nordflankens del ville dette motivet kunne forstås gjennom et sovjetisk ønske om større spredning av egne styrker, som var relativt tett konsentrert på Kolahalvøya. I tillegg kommer den økte rekkevidden for atomvåpenbærere en oppnådde ved skyve det sovjetiske territoriet vestover. Sistnevnte var likevel et motiv som hadde mistet noe av sin aktualitet i løpet av 1960-tallet, ettersom den teknologiske utviklingen hadde gjort ervervelsen av mindre landområder tilnærmet uvesentlig, på grunn av rekkevidden på disse våpensystemene. Det andre motivet Holst tok opp var det mer aktuelle og tidligere nevnte temaet om hvordan et begrenset angrep ville være en test av Natos samhold.⁴⁶

Betydningen av nordflanken som strategisk viktig fikk større aksept i perioden etter at fleksibel respons ble introdusert. Tanken på en massiv sovjetiskstyrt hær som rullet inn i det sentrale Vest-Europa, et angrep som skulle møtes med amerikanske atomvåpen, hadde mistet noe av sin relevans. Bones poengterer et dilemma for Nato i denne sammenheng. Hvis Sovjet skulle angripe et lite område, som Finnmark, med konvensjonelle styrker, ville da Nato slå tilbake med atomvåpen i full målestokk? Dette ville utvilsomt medføre et fullskala sovjetisk atomangrep, og således utløse MAD.⁴⁷ Kjell Inge Bjerga setter en slik situasjon på spissen, og spør seg om USA ville ofre New York eller Washington for å gjengjelde et russisk angrep på Kirkenes.⁴⁸ Slik visualiseres mye av grunnlaget for fleksibel respons, det var en relativ balanse i atomvåpen mellom blokkene, og en kunne da nytte økt fleksibilitet til å møte de situasjoner som oppsto.

Selvpålagte restriksjoner

Norges selvpålagte restriksjoner var et sett med begrensninger på den militære tilstedeværelsen og

45 Gjeseth 2011, 177.

46 Holst 1964, *Noen tanker om norsk sikkerhetspolitikk*, 363.

47 Bones 2007, 179.

48 Bjerga 2002, 50.

aktiviteten i Norge under den kalde krigen. Restriksjonene hadde ingen bakgrunn i avtaler eller pålegg fra andre land, dette var ensidige beslutninger fra Norges side.

Bakgrunnen for disse restriksjonene var den balanserende linjen Norge hadde valgt å føre for ikke å provosere Sovjetunionen, men samtidig også opprettholde et godt forhold til Nato. En tydelig militær tilstedeværelse, men som ikke kunne tolkes som å ha offensive formål, var grunntanken. Spesielt de mest offensive våpnene, atomvåpen, reserverte Norge seg mot å ha stasjonert i landet. Forsvarsminister Jens Chr. Hauge var blant de mest sentrale pådriverne for denne restriktive holdningen. Politikken var utformet av Norge på eget initiativ, men bekymringer fra Sovjet angående det norske Nato-medlemskapet bør inkluderes i årsaksforklaringen. Baseerklæringen er som følger:

Den norske regjering vil ikke tiltre noen overenskomst med andre stater som innebærer forpliktelser for Norge til å åpne baser for fremmede makters stridskrefter på norsk territorium så lenge Norge ikke er angrepet eller utsatt for trusler om angrep.⁴⁹

For å understreke at restriksjonene var selvpålagte, og at denne politiske linjen var unilateral, var det eksplisitt uttalt at det var opp til Norge selv å fortolke om landet var utsatt for "trusler om angrep."⁵⁰

Restriksjonene omfattet et norsk nei til lagring og utplassering av atomvåpen på norsk jord, noe bl.a. Den sentrale sjefsnemda ikke stilte seg bak.⁵¹ Utover dette innebar de et nei til utenlandske kampstyrker stasjonert i Norge i fredstid, og reservasjoner mot allierte øvelser øst for 24° Ø. Senere ble det bestemt at hele Finnmark fylke ikke skulle tjene som øvingsområde for allierte styrker.⁵² Det ble bygd baseanlegg og forhåndslagre, slik at når restriksjonene falt fra ved krig eller trussel om angrep, kunne allierte styrker snarlig settes inn.

Denne politikken som la begrensninger på forsvarets handlingsrom gjorde det til tider problematisk for den militære organisasjonen å løse sitt oppdrag. Det enkleste for Norges del ville være atombevæpning, det ville skapt en tydelig enten-eller situasjon, fred eller atomkrig. Men siden det var et klart politisk flertall mot lagring og stasjonering av atomvåpen i Norge, sammen med resten av de selvpålagte restriksjonene, fikk forsvarsledelsen klare begrensninger i sitt spillerom. Historiker Stian Bones viser til denne politikkenes innvirkning på forsvaret ved å karakterisere den

49 Skogrand 2004, 161 (Norsk note overfor Sovjetunionen av 1. februar 1949).

50 For sovjetiske fortolkninger av denne politikken se Torleiv Harstads hovedfagsoppgave (1989).

51 Gjeseth 2011, 110 (se også Skogrand 2004, 165).

52 Bones 2007, 128–130.

som en: "[...] overordnet ramme når det gjaldt forsvarets arkitektur."⁵³ Det ble opp til forsvaret å løse sitt oppdrag innenfor de politiske rammene som denne avspenningspolitikken la til grunn.

Norge avviste en rekke fremstøt fra amerikansk og britisk hold fra 1950-tallet og utover som ville komme i konflikt med disse restriksjonene.⁵⁴ Ikke bare lagring av atomvåpen, men også øving og basering av allierte styrker i landet ble foreslått, for så å bli avvist av norske myndigheter. Norske myndigheter var også restriktive når det gjaldt bruken av norske flyplasser til etterretningsformål. I denne sammenheng bør det nevnes at det ble bygd lagre for atomvåpen i Norge, i tillegg ble det etablert en bataljon med våpensystemet *Honest John* på Setermoen. Et rakettvåpen som, på grunn av dårlig treffsikkerhet, var lite effektivt uten atomstridshoder.⁵⁵ Men i stortingsinnstilling nr. 186 (1957) ble det understreket at dette var rent defensive våpen med konvensjonelle sprengladninger.⁵⁶ Slik kan en argumentere for at norske styrker fikk opplæring i våpensystemer som kunne bære atomstridshoder, men uten at dette var et uttalt mål.⁵⁷

Basererklæringen, som sitert over, ble presentert i 1949. Denne la grunnlaget for de sett med begrensninger som ble formulert de neste tiårene. Eksempelvis ble erklæringen som gjaldt atomvåpen bekreftet i Stortinget først i 1961, selv om denne holdningen hadde vært gjeldende politikk i lang tid.

Skulle Sovjetunionen utføre offensive operasjoner mot Norge, ville basepolitikken møte virkeligheten. Således var den viktigste norske sikkerhetspolitiske utfordringen en kontinuerlig "analyse av det internasjonale spenningsnivå og av de forskjellige politiske, økonomiske og militære komponenter som til sammen utgjør trusselen."⁵⁸ Med dette menes at en fortløpende vurderte trusselbildet opp mot basepolitikken. Målet ville være å "fylle basen" før et angrep, og således avskrekke en potensiell trussel. Siden dette ville ta tid var det en grunnleggende tanke i det norske forsvaret at ved et angrep uten varsel måtte de norske styrkene holde ut til allierte forsterkninger kunne ankomme. På bakgrunn av denne frykten for et overraskende angrep var det betenkeligheter rundt både baseanlegg og forhåndslagte plassert for nær den sovjetiske grensen, siden de kunne falle på fiendtlige hender. Derfor ble størstedelen av slike installasjoner lagt til Trøndelag, Nordland og Troms.

53 Bones 2007, 128.

54 Tamnes og Eriksen 1999, 10

(<http://www.atlanterhavskomiteen.no/files/atlanterhavskomiteen.no/Tema/50aar/1a.htm>).

55 Gjeseth 2011, 110.

56 Breidlid (red.) 1990, 308.

57 Også luftvernssystemet *Nike* kunne fungere som bærer for atomstridshoder, men ble utnyttet som et konvensjonelt våpensystem i Norge. Gjeseth 2011, 111.

58 Ørvik 1964, 565.

I tillegg til de nevnte punktene inkluderte restriksjonene over tid også begrensninger på allierte flyvninger over nordnorsk luftrom, militær virksomhet på Svalbard, begrensninger på militære havneanløp og vesttysk militær deltagelse i Nord-Norge. Samtlige restriksjoner på militære forhold. Norge prøvde likevel å imøtekomme Nato så godt det lot seg gjøre. Nato-øvelsen Northern Express hadde vært planlagt for 1963 i Nord-Norge, og Banak flystasjon ble foreslått som innsettingsområde. Dette ble av regjeringen ansett som for nært den sovjetiske grensen, og forsvarsminister Gudmund Harlem mente dette ikke ville tjene norske interesser.⁵⁹ En innsetting på Banak ville ha vært et brudd med det norske vedtaket om å ikke tillate alliert flyving øst for 24° Ø. Det var viktig for norske myndigheter at sovjeterne så en kontinuitet og forutsigbarhet i de selvplagte restriksjonene. Det var fortsatt ønskelig fra norsk side at Nato, i dette tilfellet AMF, øvde i Nord-Norge. Dette førte til at Northern Express ble utsatt til 1964, og den allierte styrken ble satt inn i Indre Troms, mens norske avdelinger fikk operere i Finnmark under øvelsen.⁶⁰

For å balansere denne politikken med et forsvarsmessig svakt Finnmark, ble Indre Troms et forsvarssentrum med flere leire, garnisoner og øvingsområder. Lyngen i Nord-Troms ble vurdert som den mest sannsynlige frontlinja ved et overraskende sovjetisk angrep.⁶¹ Dette med bakgrunn i det tynt befestede Finnmark og den naturlige forsvarslinjen Lyngnområdet utgjorde. Pensjonert generalmajor Gullow Gjeseth omtaler denne delen av forsvarsplanene under den kalde krigen utførlig i sin bok om temaet. Han viser til at styrkene i Finnmark ikke kunne forsinke en fiendtlig fremrykning over lengre tid.⁶² Bare ved å se på styrkeforholdene Finnmark – Kola var dette tydelig. Dermed utgjorde befestningene i Lyngen den første reelle forsvarslinjen. Gjeseth skriver:

Finnmark som scene for et lokalt angrep fra russisk side ble et av de største operative problemer i Nord-Norge på 1960-tallet. Norske militære myndigheter antok at angrepet ville bli utført med stor fart og overlegne styrker. For Norge var det påkrevd at styrkene i Finnmark kunne holde striden gående så lenge at Finnmark ikke bare ble et norsk problem, men også et problem for Nato og det internasjonale samfunn.⁶³

Dette ble altså en oppgave for forsvarsledelsen, de måtte følge de politiske føringene, og samtidig opprettholde et troverdig forsvarskonsept for landet.

En viktig og grunnleggende hensikt med denne politikken var at den sørget for avspenning i nordområdene. Skulle Norge tillate amerikanske baser i Finnmark ville økt spenning i nordområdene være en naturlig konsekvens, og videre kunne dette sette Finland under ytterligere

59 Moen 1998, 65.

60 Smst.

61 Bones 2007, 104.

62 Gjeseth 2011, 154.

63 Smst., 212.

press fra Sovjet, med de følger det måtte ha. Den sovjetiske uttrekningen av styrkene sine fra Porkkala i 1955 bør ses på som en effekt av det sikkerhetspolitiske klimaet i Norden, som de norske restriksjonene var en viktig del av. En bør forstå at de norske selvpålagte restriksjonene påvirket det sikkerhetspolitiske bildet i hele Norden.

Denne avspenningspolitikken ble kjennetegnende for Norge. Tamnes og Eriksen viser til at i perioden 1955–1965 gikk Norge i fremste linje innenfor Nato i arbeidet for ikke-spredning av kjernevåpen. Dette inkluderte også innsatsen for stans av atomprøvesprengninger og det ble jobbet for en nedrustet sone i Sentral-Europa, momenter som tidvis førte til skarpe allierte reaksjoner.⁶⁴ Det startet med Arbeiderpartiets landsmøte i 1957, hvor det ble vedtatt at partiet skulle jobbe for få en stans av prøvesprengninger internasjonalt og forbud mot atomvåpen på norsk jord.⁶⁵

Som vi har sett minket trykket på de norske myndighetene for å motta atomvåpen utover 1960-tallet, i hovedsak på bakgrunn av doktrineskiftet og teknologiske nyvinninger. Det som da står igjen som kjernen i den norske basepolitikken var et nei til utenlandske kampstyrker stasjonert i landet i fredstid, begrunnet i baseerklæringen fra 1949.⁶⁶ De selvpålagte restriksjonene holdt seg gjeldende helt frem til 1995.⁶⁷ I dag kan en eksempelvis se nederlandske styrker øve vinterkrigføring i Halkevarre skytefelt i Porsanger eller tyske luftvern- og luftforsvarskorps i Bodø.⁶⁸

Totalt sett var et norsk nei til atomvåpen ikke noen stor svekkelse av Natos samlede forsvarsevne. Det kan hevdes at atomvåpen på norsk jord ville ha eskalert militariseringen av nordområdene. Etterretnings- og varslingsnettverkene veide opp for dette, slik at Norge, på tross av base- og atompolitikken var en viktig bidragsyter til Nato. At budsjettet for e-tjenesten i Norge og antall ansatte økte fra 1 million kroner og 80 personer i 1946, til 70 millioner og knappe 1000 ansatte i 1970, er et bilde på akkurat dette.⁶⁹

Cubakrisens rolle

Denne hendelsen var ikke direkte knyttet til norske forhold, men den utgjør allikevel en så viktig del av 1960-tallets kald-krigspolitikk at resten av tiåret, i en eller annen forstand, bør ses på med selve krisen, eller etterspillet, som bakteppe.

64 Tamnes og Eriksen 1999, 3 (<http://www.atlanterhavskomiteen.no/files/atlanterhavskomiteen.no/Tema/50aar/1a.htm>).

65 Olstad 1999, 341.

66 Tamnes og Eriksen 1999, 9 (<http://www.atlanterhavskomiteen.no/files/atlanterhavskomiteen.no/Tema/50aar/1a.htm>).

67 Smst., 12.

68 Eksempler fra min tjenestetid.

69 Riste og Moland 1997, 343.

Selv om ideen om en atomkrig som eneste konfliktform mellom øst og vest svant utover 1960-tallet, utgjorde disse våpnene fortsatt hele bakteppet. Søkelyset ble i mye større grad dreid mot hvordan en kunne operere som militærmakt og samtidig unngå å trække i det minefeltet som ville utløse en atomkrig. Denne balansegangen i dette internasjonale atom-minefeltet nådde sitt mest ustabile nivå med Cubakrisen i 1962. Risikonivået var høyt, men uvilligheten til å ta det siste steget viser hvilken rolle frykten for atomkrig spilte.

Geir Lundestad påpeker at sovjetiske missiler på Cuba var en relativt snar og effektiv måte å knipe inn på forspranget amerikanerne hadde opparbeidet seg med Kennedys utvidelse av forsvarsbudsjettet. En utvidelse vedtatt før det ble klart at estimatene på sovjetisk atomkapasitet hadde vært oppblåste, delvis på bakgrunn av det sovjetiske romprogrammets suksess.⁷⁰ At sovjeterne var langt bak amerikanerne i utviklingen av atomvåpensystemer var på dette tidspunkt ukjent for USA. For amerikanerne fremsto sovjetiske atomvåpen på Cuba som en forskyvning av balansen i Sovjets favør.

Løsningen på krisen ble en seier for diplomatiet over krigshissere på begge sider. Det er vanskelig å bedømme hvor nær en var å bruke atomvåpen, men episoden er ofte betegnet som en av de mest dramatiske under den kalde krigen. I ettertid ble det for begge blokkene klart hvor viktig forsiktighet og gode kommunikasjonslinjer var når atomterskelen var så lav.⁷¹ Det var også i etterkant av denne episoden at en kan spore økt avspenning mellom stormaktene. Realiteten av hvor nært atomkrig man hadde kommet, gikk opp for begge parter. En viss tilnærming fant sted mellom blokkene i ettertiden, da en slags avtale, riktignok hemmelig, kom ut som et resultat av krisen. Sovjeterne fjernet rakettene fra Cuba, og amerikanske atomvåpen ble trukket ut av Tyrkia. Kennedy ga også lovnad om å ikke invadere Cuba.⁷² Dette var en forståelse mellom stormaktene som ikke ble kjent før lenge etterpå. I datiden ble Kennedy oppfattet som seirende og Krustsjov som taper etter episoden. I dag er flere detaljer rundt episoden kjent, men Krustsjovs forfeilede fremstøt, og Kennedys faste kurs, står allikevel igjen som essensen av krisen.

Betydningen av bedret kommunikasjon mellom stormaktene økte etter krisen. Det ble opprettet en direktelinje mellom Kreml og Washington. Et direkte resultat av krisen. Denne *hotline* var et sikkerhetsverktøy for å hindre eventuelle misforståelser og for å løse utilsiktede situasjoner som kunne oppstå.⁷³ Det var rett og slett snakk om en bedre kvalitetssikring og eliminering av

70 Lundestad 1996, 151.

71 Skogrand og Tamnes 2001, 34.

72 Pinneo 2003, 83 (<http://www.jstor.org/stable/1555601>).

73 Huldts (red.) 1982, 77–78.

usikkerhetsmomenter før eventuell bruk av atomvåpen.

Allerede i 1966 betegnet generalløytnant Wilhelm Hansteen etterspillet til Cubakrisen i 1962 som en periode med avspenning.⁷⁴ Som en del av tøværet i perioden etter Cubakrisen finner en prøvestansavtalen fra 1963, undertegnet mellom USA, Storbritannia og Sovjetunionen. Prøvestansavtalen forbød prøvesprengninger av atomvåpen, med unntak av underjordiske. Slik fikk en i alle fall slutt på radioaktivt nedfall. Ifølge Lundestad kunne en slik avtale nå komme i stand på grunn av det bedre internasjonale klimaet etter Cubakrisen. Forholdene i Vest-Europa var stabile og stormaktene hadde godtatt den gjeldende situasjonen på kontinentet.⁷⁵

Et interessant poeng i denne sammenhengen har kommet fra nyere tids forskning på sovjetiske arkiver fra denne perioden. Historikeren Ronn Pinneo skisserer faktisk et scenario tidlig på 1960-tallet hvor amerikanerne sterkt overvurderte det sovjetiske atomarsenalet. Pinneo konkluderer med at Sovjet var veldig sårbare for et *first strike*,⁷⁶ en teori som mistet sin støtte i akkurat denne perioden. Analyser har vist at amerikanerne med 90 % sikkerhet kunne slå ut 100 % av de sovjetiske atomvåpnene. Pinneo viser da til at hadde sovjeterne fått beholde de utplasserte våpnene på Cuba, ville dette rettet balansen og ikke forskjøvet den, og dermed faktisk stabilisert situasjonen.⁷⁷ Nå gjorde allikevel Kennedys diplomatiske linje sitt for avspenningen som fulgte.

Når det gjelder den sovjetiske linjen under krisen er det hensiktsmessig å vise til Johan Jørgen Holsts analyse av sovjetisk utenrikspolitikk. Holst forklarte den sovjetiske handlingsmåte ved å peke på ideologien: "Sovjetisk utenrikspolitikk er til en stor grad pragmatisk og opportunistisk. Ideologien gir ikke sovjetlederne noen detaljert oppskrift på hvordan de skal reagere på bestemte situasjoner på den internasjonale arena."⁷⁸

Som en trend i perioden etter Cubakrisen viser historiker Bo Huldt til skiftende fokus, bort fra direkte konflikt mellom stormaktene, til andre former for konfrontasjoner. Stråmannkriger, som i Vietnam, fikk amerikansk oppmerksomhet, mens Sovjet måtte begynne å anerkjenne Kina som en aktiv deltager i sin umiddelbare nærhet.⁷⁹ Slike faktorer var ikke hindre i den diplomatiske dialogen da en kan vise til resultater som den nevnte prøvestansavtalen. Siden partene ikke var i direkte konflikt, var det lettere å snakke på et diplomatisk nivå. Et viktig element var at de fleste

74 Hansteen 1966, 460.

75 Lundestad 1996, 84–87.

76 Overraskende atomangrep. Sårbar på grunn av redusert kapasitet til å slå tilbake med atomvåpen.

77 Pinneo 2003, 83 (<http://www.jstor.org/stable/1555601>).

78 Holst 1964, *Sovjetsamveldets utenrikspolitikk og rustningskontroll*, 117.

79 Huldt (red.) 1982, 70.

konfliktene hadde foregått utenfor Europa. At konflikter som Koreakrigen, Vietnamkrigen, Kongokrisen, konflikter i Midtøsten og Cubakrisen foregikk langt fra Europa, senket temperaturen. Sentral-Europa var fortsatt det området med høyest verdi for stormaktene, en konflikt her ville være katastrofal. I et globalt perspektiv var perioden etter Cubakrisen helt frem til slutten av 1970-tallet preget av avspenning. Men, som Lundestad påpeker, var denne utviklingen ikke uten tilbakesteg.⁸⁰ Hendelser som de nevnt over, utgjorde hindre i denne prosessen, men klimaet mellom stormaktene ble jevnt over varmere i hele denne perioden.

Når så styrkedemonstrasjonen ved grensen fant sted i juni 1968, vil den i et globalt perspektiv ses på som en meget liten episode, men også som et brudd med den gjeldende internasjonale tendensen. Hvordan episoden bør oppfattes gjennom de regionale relasjonene på Nordkalotten blir til en viss grad sidestilt den globale utviklingen. I hvilken politisk utvikling i Norge og i forholdet til Sovjet fremkom den?

1965 som vendepunkt?

Rolf Tamnes og Knut Einar Eriksen ser på den overordnede linjen i norsk politikk som å være en jevn utvidelse av samarbeidet med østblokkstatene fra 1960-tallet og de neste to tiårene.⁸¹ Statsminister Einar Gerhardsen sto for en viktig del av denne utviklingen. Allikevel, den borgerlige regjeringen som tok over i 1965 er blitt sett på som noe mer reservert i forholdet til Sovjetunionen. Årsaken til dette kan være regjeringens sammensetning. Selv om statsminister Borten var senterpartimann utgjorde Høyre det største partiet i firepartiregjeringen. Høyre satt med seks statsråder, mens de andre tre partiene hadde tre hver.

Historiker Kjetil Skogrand viser til et skille i denne perioden. Han ser på to perioder, 1945 til 1955 og perioden etter 1965 som en tid hvor norske myndigheter bedrev en aktiv invitasjonspolitikken ovenfor allierte.⁸² Skogrand legger til grunn at frem til midt på 1950-tallet eksisterte det en frykt for et ekspanderende Sovjet, derfor et tettere forhold til Nato. Fra siste halvdel av 1950-tallet gjorde de generelle sikkerhetspolitiske strømningene, samt Gerhardsens diplomati, sitt for avspenningen de neste ti årene. Den borgerlige regjeringen som overtok i 1965 hadde imidlertid et noe mer anstrengt forhold til Sovjetunionen, noe Skogrand setter i sammenheng med den økte invitasjonspolitikken overfor Nato. Invitasjonspolitikken betegner en aktiv innsats fra norsk side overfor USA og Storbritannia for å få alliert støtte til forsvaret av Norge.⁸³ Norske diplomater, politikere og forskere

80 Lundestad 1996, 86.

81 Tamnes og Eriksen 1999, 4 (<http://www.atlanterhavskomiteen.no/files/atlanterhavskomiteen.no/Tema/50aar/1a.htm>).

82 Skogrand 2004, 185.

83 Bones 2007, 207.

deltok i denne innsatsen for å få de allierte til å øke sitt fokus på nordflanken, herunder trening av allierte styrker i Norge og øremerking av avdelinger til landet i tilfelle krig.

Ifølge Knut Egeland Moen ble de selvpålagte restriksjonene tatt opp til debatt etter regjeringsskiftet i 1965. De fagmilitære ville lempe på politikken, og særlig restriksjonene som gjaldt Finnmark. Regjeringen sa nei, men forholdt seg likevel noe mer liberal. Eksempler på dette var at allierte transportfly fikk dispensasjon til å bruke Banak flystasjon i 1968. At vesttyske fly fikk operere i Nord-Norge etter 1966 er også et bilde på en mer liberal holdning hos regjeringen.⁸⁴

Invitasjonspolitikken, som særlig var merkbar etter 1965, sørget for å styrke det allierte samholdet, samt rette oppmerksomheten mot det strategisk viktige Nord-Norge. Denne holdningen til Nato kan knyttes til to faktorer, den nye regjeringen og den nye doktrinen fleksibel respons. I perioden som Skogrand mener står for en lavspenningstid, 1955 til 1965, var Norges forhold til de allierte var mindre aktiv, og linjen ovenfor Sovjet var mykere. For å fremheve endringer i sikkerhetspolitikken vil oppgaven nå ta for seg denne første perioden frem til 1965. Det bør allikevel nevnes i denne sammenheng at i et globalt perspektiv var den kalde krigen i perioden fra Cubakrisen frem til slutten av 1970-tallet i stor grad preget av tøvær.⁸⁵ Men i en regional sammenheng har Skogrand m.fl. påpekt varierende grad av spenningsnivå gjennom disse tiårene.

Gerhardsens linje

Fra 1945 til 1951, og fra 1955 til 1965, satt Einar Gerhardsen sammenhengende som statsminister, med om lag et måneds opphold høsten 1963 etter Kings Bay-saken. Det er i denne sammenhengen naturlig å beskrive Gerhardsens tid som statsminister frem til den borgerlige regjeringen som tok over i 1965. Dette for å undersøke et sentralt forhold, forekom det et brudd i den norske sikkerhetspolitiske linjen etter 1965?

Doktrinen med massiv gjengjeldelse ble innført i Nato tidlig på 1950-tallet, og i 1957 ble det vedtatt at atomvåpen skulle utplasseres i Nato-landene. Våpnene skulle være lagret med amerikanske vakter og kun være til rådighet etter ordre fra den amerikanske presidenten.⁸⁶ Dette ble et stridspørsmål i det norske forsvarspolitiske miljøet. Einar Gerhardsen var en sterk motstander av lagring av atomvåpen i Norge i fredstid. Skogrand illustrerer dette ved å vise til Nato-toppmøtet i 1957 hvor Gerhardsen foran et samlet møte kunngjorde de norske reservasjonene. Denne politikken ble ofte møtt med frustrasjon i andre Nato-land. Statsviter og politiker Nils Ørvik siterte den britiske

84 Moen 1998, 69.

85 Tjelmeland 2006, 9–10.

86 Skogrand 2004, 169.

forsvarseksperten Liddell Hart som beskrev Norges samtidige basepolitikk og Nato-medlemskap som absurd.⁸⁷ Fra politisk hold internasjonalt var responsen ikke alltid like negativ. Britiske og amerikanske politikere uttalte at denne politikken var gunstig for å dempe spenningen og øke stabiliteten i regionen.⁸⁸ Den norske tilnærmingen i perioden fikk også ros fra sovjetisk side. Holst kom med følgende beskrivelse:

Siden midten av 1950-årene har innholdet i de sovjetiske kommunikasjoner endret seg. Således erklærte Bulganin i 1957 seg tilfreds med at Den norske regjering holder sitt løfte om å ikke gi utenlandske stridsstyrker baser. Og i 1964 uttalte Krustsjov at den norske politikken utgjør et viktig bidrag til å styrke freden i Nord-Europa.⁸⁹

Gerhardsen påpekte viktigheten av å bidra til forsoning og normalisering gjennom økt kontakt over grensene. Slik kan Gerhardsens sterkt kritiserte reise til Sovjetunionen i 1955 forklares.⁹⁰ Men også sovjeterne ønsket større grad av samvirke. Stian Bones viser til at de sovjetiske motivene for oppmyking mot Norge hadde et klart underliggende motiv. Ønsket om å lede Norge inn i nøytraliteten og til utmeldelse av Nato. Virkemidler som uttrekkingen av russiske styrker fra Porkkala-basen i Finland, samt godkjenningen av Finland som medlem av Nordisk Råd, skulle bygge opp under nøytralistiske strømninger i Norge.⁹¹ Dette samsvarer også med beskrivelsen av Gerhardsens prosjekt, som innebar å overbevise russerne om at Norge ikke hadde aggressive hensikter ovenfor Sovjetunionen og tydelig fasthet når det kom til å opprettholde de selvpålagte restriksjonene.⁹² Nedrusting gjennom brobygging og dialog oppsummerer Gerhardsens linje. At Norge antagelig var det Nato-landet som sovjeterne samarbeidet mest med understreker dette.⁹³

I sin biografi om Einar Gerhardsen forklarer historiker Finn Olstad tøværet etter Stalin. Når Gerhardsen hørte om den etter hvert verdenskjente talen til Krustsjov under den 20. partikongressen, med oppgjøret med Stalin, var dette gledelig nytt for Gerhardsen. En så nå mer positivt på å få i gang det diplomatiske arbeidet for et lavere spenningsnivå.⁹⁴ Innad i Arbeiderpartiet skapte allikevel Gerhardsens lavspenningslinje debatt. Haakon Lie og andre så på statsministeren som en utenrikspolitisk amatør,⁹⁵ hovedsaklig med bakgrunn i en ideologisk uenighet om Gerhardsens tilnærming til Sovjetunionen og distansering til Nato.

87 Ørvik 1966, 553.

88 Skogrand 2004, 172.

89 Holst 1966, 474.

90 Bones 2006, 280.

91 Smst.

92 Rune Gerhardsen om Einar Gerhardsen. Fra Bones 2006, 280.

93 Eriksen og Pharo 1997, 198.

94 Olstad 1999, 331.

95 Smst., 353.

Denne holdningen hos Gerhardsen holdt seg til utpå 1960-tallet, da presset fra Nato om utplassering av atomvåpen ble svekket. Olstad karakteriserer denne perioden som en tid hvor Gerhardsens holdning til Krustsjov hardnet til og en kan spore en sterkere orientering mot Nato.⁹⁶ Norges forhold til Sovjet under Gerhardsen kan ses i sammenheng med den sikkerhetspolitiske utviklingen. Den sterke motstanden til atomvåpen samsvarer med tøværspolitikken, men dette endret seg til en viss grad i overgangen til fleksibel respons når atomvåpnene mistet noe av sin aktualitet. Dette kan forklare Gerhardsens draging mot vestmaktene utover 1960-tallet.

Historiker Hallvard Tjelmeland ser på årene på slutten av 1950-tallet og frem til Cubakrisen som en periode med høyt spenningsnivå mellom blokkene. Krisen i Taiwansundet, Krustsjovs ultimatum for inngåelsen av en avtale om Berlin, U2-episoden, bruddet mellom Kina og Sovjet, og til slutt Cubakrisen, kom på rekke og rad fra 1958 til 1962. Hvordan kan en da se på tiårsperioden frem til 1965 som en tid med avspenning?

Oppgaven vil fokusere på Norges forhold til Sovjet, og utenom U2-affæren ser man en klar avspenningstendens. Gerhardsens tydelig normaliserende linje viser dette. Etter nedskytingen av U2 rettet Krustsjov sterke verbale angrep mot Norge. Gerhardsen som nektet for å ha vært informert om flyvningene kalte straks inn den amerikanske ambassadøren på teppet, og fikk uforbeholdne beklagelser. Slike episoder, hvor Norge ble en ufrivillig part i amerikansk etterretningsvirksomhet, kunne ødelegge hele det arbeidet Gerhardsen hadde lagt ned i å forbedre forholdet til Sovjetunionen. Medlemmer av den norske regjeringen skal ha følt at USA førte Norge bak lyset i forbindelse med episoden.⁹⁷ Hendelsen plasserte Norge i en situasjon hvor forholdet til USA ble revurdert, og motstanden mot lemping på base- og atompolitikken ble styrket.⁹⁸ En annen hendelse i 1960 var nedskytingen av et amerikansk etterretningsfly av typen RB-47. Når det ble klart at flyet hadde benyttet norske sambandsstasjoner under sitt tokt skal Gerhardsen ha uttalt om USA: "De behandler oss som en vasallregjering".⁹⁹ Resultatet var en redusert amerikansk tilstedeværelse i Norge i etterkant av disse hendelsene. Når Norge nå til en viss grad distanserte seg fra Vesten innebar det en indirekte tilnærming mot Sovjet. Denne holdningen må ikke misforstås. USA så gjerne på Gerhardsen som nøytral, særlig om en legger vekt på de selvpålagte restriksjonene, og han jobbet for avspenningstiltak over et bredt spekter, men som historiker Stian Bones viser var ikke Gerhardsen nøytralist.¹⁰⁰ Gerhardsens holdning til Nato kan kort og godt beskrives som preget av

96 Olstad 1999, 359.

97 Skogrand og Tamnes 2001, 93.

98 Furre 1992, 288.

99 Skogrand og Tamnes 2001, 93.

100 Bones 1999, 44.

forbehold.¹⁰¹

Etter Gerhardsen

Einar Gerhardsens forhold til Sovjetunionen bar sterkt preg av tilnærming og normalisering, selv gjennom mer turbulente perioder. Dette kan begrunnes i Gerhardsens overbevisning om at russerne ikke hadde offensive hensikter ovenfor Skandinavia.¹⁰² Et slikt overbyggende tankesett hos statsministeren påvirket den utenrikspolitiske linjen til Norge. Selv blant arbeiderpartifolk var Gerhardsen i stor grad et ytterpunkt i denne sammenheng. Etter regjeringsskiftet i 1965 er det lite som tyder på at Borten-regjeringen prøvde å forandre den sikkerhetspolitiske kursen.¹⁰³

Når det gjelder atompolitikken var også den ifølge Skogrand og Tamnes uendret etter regjeringsskiftet i 1965.¹⁰⁴ Men selv om de overordnede trekkene i norsk sikkerhetspolitikk ikke gjennomgikk noen større endringer, hadde invitasjonspolitikken fått ny karakter. Fra 1966 og utover kom det sterke angrep i sovjetisk presse på Norge og de allierte øvelsene i Norge. Rolf Tamnes karakteriserer det som en storstilt kampanje mot Norges villighet til å ta imot Nato-styrker for øvelser. Med bakgrunn i det gode forholdet som hadde blitt pleiet, først og fremst av Gerhardsen, kom dette overraskende på de norske myndighetene.¹⁰⁵ Nå hadde AMF allerede øvet i Troms i 1964,¹⁰⁶ og det kan oppleves som spesielt at de allierte øvelsene i 1966 ble slikt et sensitivt tema i forholdet mellom Norge og Sovjetunionen.

De sovjetiske avisoppslagene var i mange tilfeller så virkelighetsfjerne at det ble et reelt problem for norske myndigheter. Rolf Tamnes viser til at det var med denne bakgrunnen at Lyng og Grieg Tidemand, henholdsvis i 1966 og 1967, reiste til Moskva. For å oppklare sovjetiske feiloppfatninger rundt øvelsespolitikken.¹⁰⁷

Norge bygde opp et stort teknisk apparat for å overvåke nordområdene, og Grieg Tidemand viste til at: "Landsdelen tjente som en fremskutt etterretningspost mot et strategisk svært viktig område."¹⁰⁸ Her understreket forsvarsministeren Norges rolle som Nato-medlem. Og nettopp som en del av Nato var det naturlig å flagge dette gjennom samarbeid og øvelser, også i Nord-Norge, selv om dette medførte russisk kritikk.

101 Skogrand og Tamnes 2001, 109.

102 Bones 2009, 30.

103 Klevberg 1996, 94.

104 Skogrand og Tamnes 2001, 284.

105 Tamnes 1997, 36 og Harstad 1989, 180.

106 Gjeseth 2011, 187 (Øvelse Northern Express).

107 Tamnes 1997, 36.

108 Smst., 69 (Otto Grieg Tidemand i Regjeringens Sikkerhetsutvalg 31. mars 1966).

Nordisk balanse

Den nordiske balansen var en form for sikkerhetspolitisk forståelse mellom de nordiske landene. Dette innebar en rekke forskjellige hensyn og tiltak som de enkelte nordiske landene implementerte. Slik ble det skapt en balanse som gjorde det mulig å opprettholde normaliserte forhold til hverandre og stormaktene. Det eksisterte ikke noen offisiell avtale mellom de nordiske landene om en felles politikk som la grunnlaget for denne balansen. Men det hadde over tid dannet seg en felles forståelse hva angikk stormaktspolitikken.¹⁰⁹

Sveriges rolle var noe annerledes enn den til de andre nordiske landene. Svenskene var ikke direkte en aktør i balansegangen, men allikevel en vital del av symmetrien. Det viktige var at svenskene forholdt seg sterkt militært, men også nøytrale og ute av Nato. Dette må sees i sammenheng med at Finland lå under sterkt sovjetisk innflytelse, mens Norge var Nato-medlem, dog med sine restriksjoner. Dette felles politiske grunnlaget skapte en balanse som gjorde Norden til et rolig flankeområde under den kalde krigen.

Skulle Norge, som mange fagmilitære og enkelte politikere som Haakon Lie ville, ta imot og ha atomvåpen stasjonert i landet, ville balansen blitt forskjøvet. En kunne da forvente et sovjetisk mottrekk i Finland. Slik ville områdets stormaktspolitiske verdi øke, og spenningsnivået deretter. Å holde Norden så avspent som mulig var i stor grad grunnlaget for Gerhardsens aversjon mot alliert virksomhet, og mest av alt stasjoneringen av atomvåpen i landet. Disse våpnene var så sensitive for denne balansen at enhver stasjonering eller lagring av sådanne i de nordiske landene kunne forrykke balansen og opphete det sikkerhetspolitiske klimaet i regionen. Ikke bare atomvåpen, men også andre militære kapasiteter kunne endre på situasjonen i Norden, permanente allierte baser i Norge ville ha en lignende effekt.

I Forsvarsdepartementets *Hemmelige arkiv 1965–69* finnes et notat som beskriver akkurat denne balansegangen i praksis. Notatet er et referat av en samtale mellom den norske ambassadør Bredo Stabell i Helsingfors og den finske president Urho Kekkonen, etter presidentens Moskvabesøk i juli 1968. Kekkonens beskrivelse av de sovjetiske ledernes frustrasjon over de allierte øvelsene i Nord-Norge ble av Stabell oppfattet som overdrevent.¹¹⁰ Ambassadøren antok at Kekkonen hadde overspilt de sovjetiske holdningene med hensyn til rent finske interesser. Med dette menes at den finske presidenten så på den allierte virksomheten i Norge som økende, og Stabell antok at Kekkonen fryktet økt sovjetisk press mot Finland som en reaksjon på denne utviklingen i Norge.

109 Brundtland 1966, 492.

110 President Kekkonens besøk i Sovjetunionen. Melding fra ambassadør Stabell til UD juli 1968. RA, FD, FD H1965–69, Boks 6, Mappe 011.

Dette kan ses som et eksempel på den nordiske balansen i praksis, og viser hvordan en handling i ett nordisk land kunne føre til en motreaksjon i et annet.

I avsnittet over er det nettopp Polar Express i 1968 som omtales. Den allierte øvelsen i Troms som i en rekke kilder antas å ha utløst den sovjetiske styrkedemonstrasjonen ved grensen. Ambassadør Stabell spurte presidenten om det var noe av interesse for den norske regjering, som hadde kommet opp under hans samtaler med de sovjetiske lederne. Med tanke på spørsmålsformuleringen åpnet den for en relativt fri tale fra Kekkonen, noe han også benyttet seg av. Det var på denne bakgrunn Stabell mistenkte at Kekkonen, ut fra nasjonale interesser, hadde overdrevet den sovjetiske forargelsen rundt de allierte øvelsene. Slik det fremgår i dette resonnementet kan en sidestille Finland og Sovjet, i den forstand at de var begge tjent med redusert alliert virksomhet i Norge. Ethvert skifte i den nordiske balansen ville ha en effekt på Finland, og at de så med skepsis på den økende tilstedeværelsen av Nato-styrker i Nord-Norge var tydelig. Desto større avspenning, jo friere sto Finland i forholdet til Sovjet. På denne måten kan en vise til at den nordiske balansen utgjorde en forklaring på detentens som rådde på nordflanken.

Nå kan en argumentere for at den massive sovjetiske styrkeoppbyggingen som hadde foregått på Kolahalvøya, sammen med fleksibel respons, var katalysatoren for den økte norske invitasjonspolitikken, som i 1968 kulminerte med Polar Express. Allikevel er det grunn til å tro at øvelsen ble opplevd som så provoserende fra sovjetisk side, at man ble vitne til den mest dramatiske grenseepisode i norsk historie siden 2. verdenskrig. En kan derfor anta at russerne så for seg at både styrkingen av Nordflåten og de andre styrkene på Kola ikke burde påvirke den balansen som rådde mellom de nordiske landene. Uavhengig av om dette er et gyldig resonnement eller ikke, ville sovjetisk misnøye med norsk forsvarspolitikk kunne påvirke Finland.

At også Einar Gerhardsens hadde et bevisst forhold til denne balansen kan spores i etterkant av nedskytingen av U2 i 1960. Gerhardsen var rasende fordi Norge uvitende hadde blitt involvert i direkte krenking av sovjetisk luftrom. I etterkant ble de selvpålagte restriksjonene strammet enda mer inn, og det ble påpekt ovenfor amerikanerne at Norges rolle som avspenningsområde hadde blitt forstyrret. Dette hadde ikke bare med forholdet til Sovjet å gjøre, men også de andre nordiske landene. En holdning Gerhardsen personlig overbrakte til president Kennedy under sitt besøk i USA i 1962.¹¹¹ I samtale med den amerikanske utenriksminister Dean Rusk under Natos rådsmøte i 1961, ble det poengtert at: "Norge måtte være særlig varsom i sin opptreden for ikke å provosere Sovjet til

111 Bones, *Finland i den nordiske balansen under den kalde krigen*, 8 (in print).

å aksjonere mot Finland."¹¹² Denne holdningen ble møtt med forståelse fra amerikanerne. Det er tegn som tyder på at de allierte var tjent med å bevare den nordiske balansen.

Det er klart at Norge tok den nordiske balansen i betraktning når det kom til utformingen av den sikkerhetspolitiske linjen. Men andre land måtte ta dette inn over seg, også Sovjetunionen. Utenriksminister Harlem påpekte under notekrisen mellom Finland og Sovjet i 1961 at et fortsatt, eller økt russisk press på Finland, ville kunne utløse en revurdering av den norske atompolitikken.¹¹³ Dette er et eksempel på at den nordiske balansen også kunne ha en funksjon som pressmiddel, og at de selvpålagte restriksjonene faktisk kunne brukes som et politisk våpen. Trusler om lemping av restriksjonene kunne være et effektivt maktmiddel.¹¹⁴

Stian Bones viser til at Norden, i motsetning til Sentral-Europa, ble en slags buffersone som ingen av stormaktene hadde direkte innflytelse over, men der det heller ble utøvd et visst press. Bones kommer med følgende beskrivelse på Nordens posisjon under den kalde krigen: "strategisk periferi i en maktpolitisk sammenheng."¹¹⁵ Norden var gjennom hele den kalde krigen et forholdsvis rolig hjørne i en ellers turbulent verden. Den nordiske balansen kan til en viss grad tilskrives å ha vært bindemiddelet som opprettholdt denne situasjonen.

Spørsmålet om styrking av forsvaret i Finnmark

Gullow Gjeseth innleder sin omtale av 1960-årene med å forklare doktrineskiftet til fleksibel respons. Alternativer til en ren storkrig mellom blokkene hadde blitt tatt opp av norske militære ledere allerede i 1959. Dette var et syn som fikk større oppslutning det neste tiåret, og lokale aksjoner mot Finnmark ble eksplisitt nevnt som en form for sovjetisk aggresjon en ikke kunne se bort fra.¹¹⁶ En direkte konsekvens av at det ble åpnet for muligheten for begrensede angrep,¹¹⁷ var spørsmålet om norske styrker evnet å gjøre reell motstand. På grunn av de selvpålagte restriksjoner og forsinkelsen denne politikken medførte for militære overføringer, var allierte forsterkninger i praksis ikke mulig å sette inn i Finnmark etter at et angrep var satt i gang. Den åpenbare løsningen på dette var enten en økning av stående styrker i Finnmark eller forkortet mobiliseringstid for norske forsterkninger til fylket. Alternativet ville være å akseptere at Finnmark ikke ville kunne forsvares mot et sovjetisk angrep. Da det var tenkt at et sovjetisk lynangrep på alle vitale deler av

112 Skogrand og Tamnes 2001, 160.

113 Smst., 162.

114 Smst., 163.

115 Bones, *Finland i den nordiske balansen under den kalde krigen*, 3 (in print).

116 Gjeseth 2011, 175 (Vurdert av utvalg satt ned av Den sentrale sjefsnemda i 1961).

117 Begrenset angrep (*aggression less than general war*) innebar operasjoner mot mindre landområder som ikke omfattet vitale politiske eller strategiske mål for Nato, og hvor atomvåpen ikke ble tatt i bruk. Gjeseth 2011, 177.

Finnmark ville være fullbyrdet innen 24 timer, ble det klart at tilførsel av forsterkninger ikke var realistisk.¹¹⁸

Diskusjonen rundt hvor dypt et begrenset sovjetisk angrep ville gå, og hvordan Norge best kunne forberede seg på dette, fortsatte til sent på 1960-tallet. Forslagene til hvordan denne nye realiteten skulle møtes, florerte dette tiåret. Utbygging av Banak flystasjon for enklere å sette inn forsterkninger, plassering av stående styrker i form av et kompani i henholdsvis Alta og Nyborgmoen, og en bataljon i Porsanger var tiltak som ble vurdert. Det ble også foreslått å stasjonere både MTBer og u-båter i Finnmark, samt en fordobling av jagerflyskvadronene.¹¹⁹ Spørsmålet var hvor disse styrkene skulle tas fra, ikke minst det økonomiske aspektet og den politiske viljen til følge opp militære forslag. Det forsvarsmessige tyngdepunktet skulle fortsatt være i Troms. Avdelingene her skulle ved hjelp av Lyngen-linjen hindre videre sovjetisk fremrykning ved en storkrig. De ansvarlige for avdelingene i Troms berømmet ikke forslag om å flytte egne avdelinger til fast stasjonering i Finnmark, da dette kunne gå ut over evnen til å løse egne oppdrag. Med tanke på det enorme gapet i styrkeforhold mellom Kola og Finnmark, var det også fremholdt at ytterligere styrker i fylket ikke ville utgjøre noen særlig forbedret motstandsevne. Man fryktet at slike avdelinger ville bli nedkjempet uten noen alliert gevinst. Det var rundt denne problematikken diskusjonen om styrking av forsvaret i Finnmark foregikk.

Garnisonen i Porsanger

Av reelle endringer i forsvarsstrukturen i Finnmark på 1960-tallet finner vi opprettelsen av Garnisonen i Porsanger (GP) i 1965.¹²⁰ Garnisonen ble allikevel ikke ferdig utbygd og komplett med operative avdelinger før utpå 1970-tallet. Inntil 1965 hadde Infanteriets Øvingsavdeling Finnmark (IØF) holdt til ved Porsangmoen. Øvingsavdelingen hadde hatt som oppdrag å utdanne soldater til tjeneste ved GSV, Banak og Brigaden i Nord-Norge.¹²¹ IØF ble i 1965 gjort om til en stående avdeling, med et garnisonskompani, og leiren fikk navnet Garnisonen i Porsanger. Dette skiftet i 1965 bør direkte knyttes til den økte oppmerksomheten rundt begrensede angrep. Spørsmålet om økning av stående styrker i Finnmark hadde blitt tatt opp tidligere uten å ha blitt tatt til følge. Som i Stortingsmelding nr. 84 for 1962–63 hvor det var et fagmilitært håp om vedtak om stående styrker til fylket, et punkt som ble utelatt i stortingsmeldingen.¹²² Allikevel fikk Eriksen-utvalget, som ble nedsatt i 1963, noe gjennomslag for en militær styrking av Finnmark, og

118 Gjeseth 2011, 216.

119 Smst., 213–217.

120 Smst., 220.

121 Boland 1995, 126.

122 Smst., 144.

oprettelsen av GP i 1965 har i stor grad blitt tilskrevet dette utvalgets arbeid.¹²³ Et gyldig spørsmål i denne sammenheng vil være hvilken rolle ett kompani kunne spille i en konflikt. Denne avdelingen kan tenkes å ha vært et signal om, og et bilde på økt militært fokus på Finnmark, for som vi skal se vokste GP betraktelig de neste ti årene.

Banak

Også en utbygging av Banak flystasjon var under vurdering i denne perioden, og i 1965 godkjente regjeringen en forsterking av stasjonen.¹²⁴ Forlengelse av rullebanen, bygging av hangarer og oppstillingsplattformer ble allikevel ikke gjennomført før 1967–68. I samme periode ble også Banak fort utvidet og modernisert. Fortet hadde inntil da ikke vært fast bemannet, men fikk nå en stående artilleristyrke.¹²⁵

Totalt sett utgjorde ikke disse forsterkningene noen stor militær slagkraft, men en bør se på disse utbygningene som en gryende oppmerksomhet mot fylket. Den militære ledelsen, både nasjonalt og innen Nato, hadde lenge ønsket seg et militært sterkere Finnmark. Men selv om kun et fåtall av de militærfaglige forslagene og vurderingene ble tatt til følge av politikerne, var de faktiske forsterkningene et tegn på økt fokus på nordflanken. Den politiske skepsisen til styrkingen av Finnmark bør knyttes til den norske balansegangen mellom avskrekking og beroligelse ovenfor Sovjet. Det ble allikevel den nye mentaliteten rundt småskala operasjoner som førte til de første bevilgningene til fylket i denne perioden.

Forsvarssjefen fremla følgende bakgrunn for en utbygging av Banak for forsvarsministeren i 1964: "Den allierte begrunnelse for utbyggingen er at SACEURs nye forsvarsplan pålegger CINCNORTH som en spesiell oppgave å håndtere 'Aggression less than general war' med særlig oppmerksomhet på Nord-Norge."¹²⁶ Dette er på linje med den tankegangen som ble mer og mer representativ i forsvarskretser utover 1960-tallet: økt fokus på begrensede operasjoner mot alliansen flanker.

Sitatet over og dets sammenheng viser også hvordan SACEURs anvisning til CINCNORTH blir fremlagt av den norske forsvarssjefen for de norske myndigheter. Oppdraget Nordkommandoen fikk ble altså søkt løst i samråd med den norske militære ledelsen, noe som utgjorde en samlet militærfaglig vurdering opp mot de politiske myndighetene i Norge. I dette tilfellet var det

123 Boland 1995, 144.

124 Klevberg 1996, 68.

125 Boland 1995, 138–140.

126 Momenter for en nasjonal vurdering av foreliggende forslag om videre utbygging av Banak flyplass. Resymé av de senere års behandling av saken. Notat fra FSJ til Forsvarsministeren av 30. januar 1964. FD, FD H1965–69, Boks 28, Mappe 314.

Nordkommandoens vurdering at for lettere å løse sitt oppdrag burde Banak flystasjon bygges ut. Mer spesifikt ble behovet estimert til at Banak burde bli utbygd til en slik størrelsesorden at stasjonen kunne ta imot en skvadron jagerfly, samt transportfly tilstrekkelig til å bringe inn omlag 10.000 luftbårne tropper over en periode på syv dager. Det fremgår også at både forsvarssjefen og sjefen for Luftforsvaret ga sterk tilslutning til dette forslaget.¹²⁷

Blant begrunnelsene fra den norske Forsvarsstaben for denne utbyggingen ble det poengtert at Finnmark kunne være utsatt for overraskende lokalt angrep. Dette kunne forhindres ved å vise vilje og evne til innsats fra alliert side. Norge ville være best tjent med et så sterkt forsvarspotensial at fristelsen til å angripe ble redusert eller eliminert. Kort sagt, en ønsket å heve adgangskostnadene for en angriper.

Etter anmodning fra FD utarbeidet FST en egen vurdering for videre utbygging av Banak. Blant hovedpunktene vises det til en rekke begrunnelser for iverksettelse av utbyggingen. Behovene for luftovervåkning, øking av flyenes operasjonstid i Øst-Finnmark og økt ildstøtte til Hæren ville bli dekket. I tillegg ville mulighetene for overføring av både nasjonale og allierte styrker til Finnmark bli bedret. Det ble poengtert at forbedrede muligheter for innsetting av allierte styrker, hovedsaklig AMF, var nasjonalt sterkt ønskelig. Dette ville gjøre det lettere å involvere Nato ved aggresjon mot Finnmark. Særlig dette momentet mente man hadde en avskrekkende effekt.

Det var tenkt at en utbygging ville bli oppfattet av Sovjetunionen som et bevis på Norges og Natos samhold og vilje til forsvar. Og var denne vurderingen korrekt så man på forsterkingen av Banak, sammen med en fastholdelse av de selvpålagte restriksjonene som en stabiliserende faktor på nordflanken.¹²⁸ Av politiske hensyn ble det påpekt: "Fare for Sovjet-reaksjon på utbygging, men dette neppe berettiget. Utbyggingen [vil være] helt utilstrekkelig for offensive operasjoner mot Sovjet."¹²⁹ At utbyggingen ville bli sett på som stabiliserende fra sovjetisk side, og at sovjeterne uten videre ville godta at stasjonen ikke ville ha offensive kapasiteter, må selv da ha vært diskutabelt.

Det er grunn til å tro at begge blokker var inneforstått med at ødeleggelse av Banak ville være et prioritert sovjetisk mål ved krig. Dens nærhet til Sovjetunionen gjorde den til et oppnåelig mål, og

127 Momenter for en nasjonal vurdering av foreliggende forslag om videre utbygging av Banak flyplass. Resymé av de senere års behandling av saken. Notat fra FSJ til Forsvarsministeren av 30. januar 1964. FD, FD H1965-69, Boks 28, Mappe 314.

128 Utbygging av Banak flyplass – Begrunnelse, omfang og utvikling av foreslåtte tiltak. Udatert. FD, FD H1965-69, Boks 28, Mappe 314.

129 Smst.

samtidig med den kapasitet flystasjonen kunne gi allierte styrker, var den et viktig mål. På et generelt grunnlag var det fra norsk militært side ansett at:

"Norge er best tjent med et så sterkt forsvarspotensial at fristelsen til å angripe oss fjernes. Vi må her spille på faren for utvikling til storkrig. Vi begrenses her av utilstrekkelig flykapasitet. [...] Banaks betydning i fred berettiger alene utbygging av plassen"¹³⁰

Særlig den siste setningen i sitatet poengterer den militære begrunnelsen for utbygging. Rent strategisk var det liten tvil om at det i krig ville være vanskelig å operere fly fra Banak. Det påpekes i kildene at området er svært utsatt for et overraskende angrep. Men det ble understreket at i krisesituasjoner ville stasjonen være nyttig da den ville gi Luftforsvaret økt fleksibilitet og baseringsmuligheter.¹³¹

Regjeringen stilte seg avventende med tanke på utbyggingen av Banak. Det var på politisk hold stilt flere spørsmål ved den militærfaglige argumentasjon for en forsterking av flystasjonen. Ikke bare var disse av økonomisk og personellmessig art, men også usikkerhet rundt eventuelle sikkerhetspolitiske konsekvenser av en utbygging ledet til denne holdningen.¹³² Til tross for denne skepsisen ble altså både Banak og Garnisonen i Porsanger bygd ut i denne perioden. Denne prosessen viser allikevel at styrkingen av forsvaret i Nord-Norge var ansett som et sensitivt tema.

Garnisonen i Sør-Varanger

1959 var et merkeår for Garnisonen i Sør-Varanger. Da overtok garnisonen ansvaret for grenseoppsynet, og ble samtidig faneførende avdeling etter at H.M. Kong Olav V overrakte GSVs fane 30. juli 1959. Dette, sammen med kraftutbyggingen i Pasvik-vassdraget, førte til at det fra tidlig på 1960-tallet av ble utført større utbygginger. Fra 1960 til 1963 ble kontorbygg, kaserne og en generell utbygging av infrastrukturen ved Høybuktnoen, GSVs leir gjennomført. Innen 1967 var også et femtital familieboliger og et fritidsbygg reist i tilknytning til leiren. Langs grensen ble det i perioden 1961–64 bygd fire nye grensestasjoner, og de neste fire årene ytterligere tre stasjoner. Utover dette ble det satt opp en rekke overnattingshytter og observasjonstårn langs grensen. Grensekompaniet fikk også nye patruljebåter i denne perioden.¹³³ 1960-tallet som helhet fremstår som en periode med stor utbygging ved grensen. Utbyggingene var allikevel ikke av en karakter

¹³⁰ Utbygging av Banak flyplass – Begrunnelse, omfang og utvikling av foreslåtte tiltak. Udatert. FD, FD H1965–69, Boks 28, Mappe 314.

¹³¹ Smst.

¹³² Momenter for en nasjonal vurdering av foreliggende forslag om videre utbygging av Banak flyplass. Resymé av de senere års behandling av saken. Notat fra FSJ til Forsvarsministeren av 30. januar 1964. FD, FD H1965–69, Boks 28, Mappe 314.

¹³³ GSV: *Garnisonen i Sør-Varanger 50 år 1972*, 34–37.

som burde oppfattes som truende av sovjeterne, det var mer snakk om å tilfredstille de behov grenseavdelingen hadde for sin tjeneste. Disse utbyggingene har også blitt knyttet til en ny krigsoppsetningsplan for GSV, som betød behov for bedre fasiliteter enn de daværende, som hadde vært dimensjonert for et forsterket kompani.¹³⁴ Antallet mannskaper, om lag 500 menige og i underkant av 80 befal, holdt seg stabilt ved GSV fra midten av 1960-tallet til utpå 1990-tallet.¹³⁵

Oppsummering

Perioden som er omtalt i dette kapitlet, hovedsaklig fra tidlig på 1960-tallet frem til 1968, har vist et sikkerhetspolitisk bilde i endring. Doktrineskiftet mellom massiv gjengjeldelse og fleksibel respons i Nato, fikk konsekvenser for den forsvarspolitiske utviklingen som foregikk i Norge. Fleksibel respons åpnet for muligheter for begrensede konflikter uten atomvåpen, og særlig i perifere områder av Nato, som i Norge. I dette skiftet kom signalstyrkene AMF og STANAVFORLANT¹³⁶ på banen. Disse avdelingene ble en integrert del av alliansen flankestrategi, noe som også påvirket Norge. Ikke bare som en del av forsvarsinnsatsen, men mottak av disse Nato-avdelingene krevde forberedende tiltak. Utbyggingen av Banak hadde et slikt aspekt, da det ble argumentert for flystasjonen måtte evne å ta imot allierte styrker i stort omfang.

Hele trusselbildet gjennomgikk en revurdering i denne perioden, og for Norges del betød dette at begrensede sovjetiske angrep mot Finnmark fikk større oppmerksomhet, mens sannsynligheten for en fullskala atomkrig mellom blokkene avtok. Dette kapitlet har vist at det eksisterte en skepsis mot både lemping på de selvpålagte restriksjonene og en styrking av forsvaret i Nord-Norge som kunne oppfattes provoserende fra sovjetisk side. For å møte utfordringene som den nye doktrinen førte med seg ble dette et hett tema. Likevel fikk nordområdene, etter militærfaglig og alliert press, større oppmerksomhet hos de politiske myndighetene i Norge.

134 GSV: *Garnisonen i Sør-Varangers historie 1921–2011*, upub.

135 Samtale Major Harald Enebakk. GSV 2. mai 2011.

136 STANAVFORLANT, Standing Naval Force Atlantic. Mer side 85.

Kapittel 3:

Grenseepisoden i 1968

Dette kapitlet vil ta for seg forløpet av styrkedemonstrasjonen og de umiddelbare reaksjonene på hendelsen ved grensen. Oppgaven vil ha to innfallsvinkler for å beskrive utviklingen. Den første er myndighetenes forhold til episoden. Vurderinger av det sikkerhetspolitiske bildet under og umiddelbart etter episoden gir et innblikk i holdningene hos norske politikere og i den militære ledelse. Bakgrunnen for de sentrale militære myndighetenes håndtering av episoden vil også bli drøftet. Det andre perspektivet går på hvordan episoden ble omtalt i media. Mediedekningen sier noe om hvordan allmennheten oppfattet episoden på grensa. Variasjon i dekingen og i noen tilfeller mangel på deking, åpner for interessante spørsmål. Også nyere medieomtale av episoden vil bli drøftet.

Hendelsen ved grensen fikk større oppmerksomhet i regjeringen og forsvaret enn pressedekningen tilsa. Enkelte aviser, spesielt i Finnmark, hadde stor omtale av episoden, men uttalelsene fra myndighetene var korte og avfeieende. Som vi skal se ble det tatt skritt for å hindre det en så på som ryktespredning og alarmerende oppslag.

Den allierte øvelsen Polar Express i Indre Troms, med deltagelse fra bl.a. amerikanske, britiske, italienske og en tysk avdeling, hadde mottatt kraftig kritikk i sovjetiske medier. I hovedsak gikk argumentasjonen ut på at det var en provokasjon med allierte styrker så nær Sovjetunionens grense.¹³⁷ Den allierte øvelsens startdato, 3. juni, samsvarte også med da enheter i Leningrad Militærdistrikt ble samlet for en beredskapsøvelse. De sovjetiske styrkene, totalt rundt 50.000 mann,¹³⁸ ble forflyttet til Kolahalvøya og utførte en feltøvelse frem til 6. juni da noen enheter av styrken, om lag 5000 soldater,¹³⁹ ble utplassert langs grensen til Norge. I nær all omtale av styrkedemonstrasjonen i senere tid, har det blitt tolket dit hen at den sovjetiske manøveren var en demonstrasjon av misnøye mot Nato-øvelsen i Troms. Forsvarets Overkommando og Forsvarsdepartementet konkluderte i datiden med at et angrep mot Nord-Norge ikke var sannsynlig.¹⁴⁰

Fra et relativt snevert synspunkt kan episoden forklares som en sovjetisk feltøvelse med påfølgende demonstrativ manøver langs grensen, men situasjonen kan også plasseres i et større internasjonalt

137 UUKK 10. 6. 1968, 5.

138 Tamnes 1991, 210.

139 UUKK 10. 6. 1968, 3 (totalt i grenseområdet beregnet om lag 15.000 sovjetiske mannskaper).

140 Huitfeldt og Hjerde 2003, 27.

sikkerhetspolitisk bilde. Hvilke forhold ved den kalde krigen og norsk-sovjetiske relasjoner illustreres gjennom episoden?

Styrkedemonstrasjonen

Den 3. juni 1968 begynte innflyvningen av styrker til Bardufoss som skulle delta på den allierte øvelsen Polar Express i Troms. Samme dag, bare et par timer etter at første fly hadde landet på Bardufoss, gikk beredskapsalarmen i Leningrad Militærdistrikt.¹⁴¹ Alarmen omfattet samtlige hæravdelinger i militærdistriktet, og innen noen timer begynte enheter å samle seg i området mellom Murmansk og Petsjenga. De påfølgende dagene ankom ytterligere avdelinger av Leningrad MD det nordvestlige Kola, inkludert jager-, transport- og rekognoseringsfly. I løpet av 5. juni var sammentrekkingen av styrkene fullført og enhetene ble gjort stridsklare. 6. juni gjennomførte avdelingene en felttjenesteøvelse i Petsjengaområdet. Manøveren inkluderte luftlandsetting av en fallskjermstyrke.

Samtlige enheter av 45. motoriserte infanteridivisjon, et artilleriregiment fra Petrozavodskarméen, en fallskjerm bataljon, et regiment taktiske rekognoseringsfly, om lag 30 transportfly og et regiment jagerbombefly deltok i manøveren. Avdelingene ble under øvelsen delt inn i to partier, øst og vest. Spillet gikk ut på at en angriper (parti vest) hadde trengt inn på Kolahalvøya fra vest (Norge) og rykket frem til Petsjengadalen. Morgenen 6. juni gikk parti øst til motangrep på den inntrengende fienden, striden fortsatte utover dagen og i 17-tiden ble manøveren avsluttet.

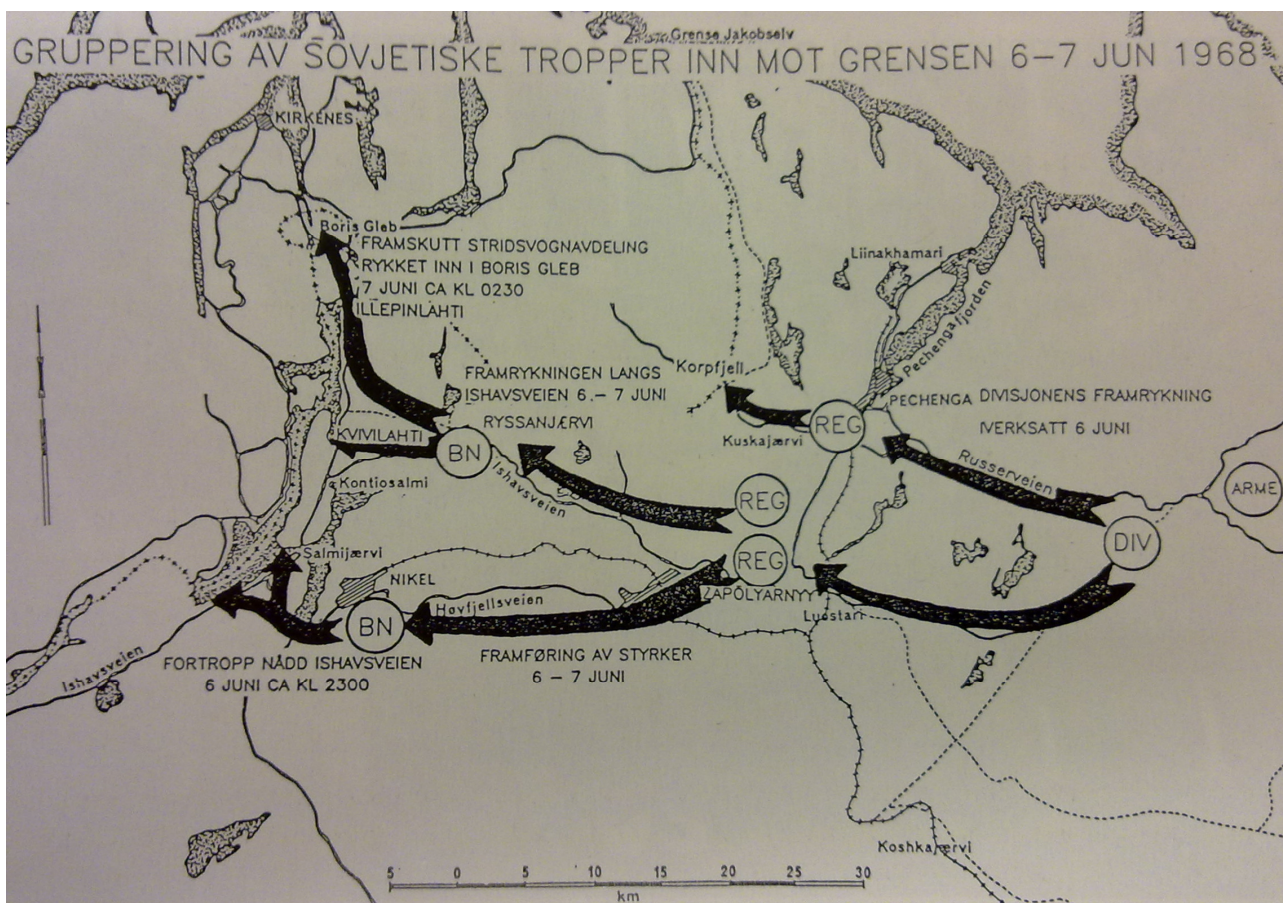
Noen få timer senere begynte en ny fase av øvelsen. På to akser rykket stridsvogner, motorisert infanteri og artilleriavdelinger inn mot norskegrensen. I løpet av natten til 7. juni var utgrupperingen i grenseområdet fullført, og utpå morgenen fikk de norske grensevaktene oversikt over situasjonen. De sovjetiske avdelingene, totalt om lag 5000 mannskaper, hadde gruppert seg feltmessig i stillinger med front mot grensen.

De sovjetiske styrkene gjorde ikke mye for å skjule tilstedeværelsen sin, da både kamuflasje, lyd- og lysdisiplin ikke ble etablert. I enkelte sovjetiske områder ble det utført utbedring av ildstillinger, løpegraver og dekningsrom.¹⁴² De påfølgende dagene ble det ikke observert større endringer i de sovjetiske stillingene, kun mindre omgrupperinger og bevegelser. Ved Boris Gleb hadde et stridsvognskompani tatt stilling, også disse med kanonene rett mot norske posisjoner. Ved denne

141 Hvor ikke andre kilder er angitt, er beskrivelsen av styrkedemonstrasjonens forløp basert på FST/E: E-rapport 3/69 og referatet fra møtet i UUKK 10. 6. 1968.

142 Sovjetisk militær aktivitet i grenseområdet i Sør-Varanger, 7. – 12. juni 1968. Fra resymé av fenrik Solem, stasjonssjef Korpjell. P 2908 / Bodø.

stillingen og ved Kontiosalmi, samt Korpjell, var det under 1 km fra grensen til de sovjetiske styrkene. Kartskissen under viser hvordan styrkene var utgruppet.¹⁴³

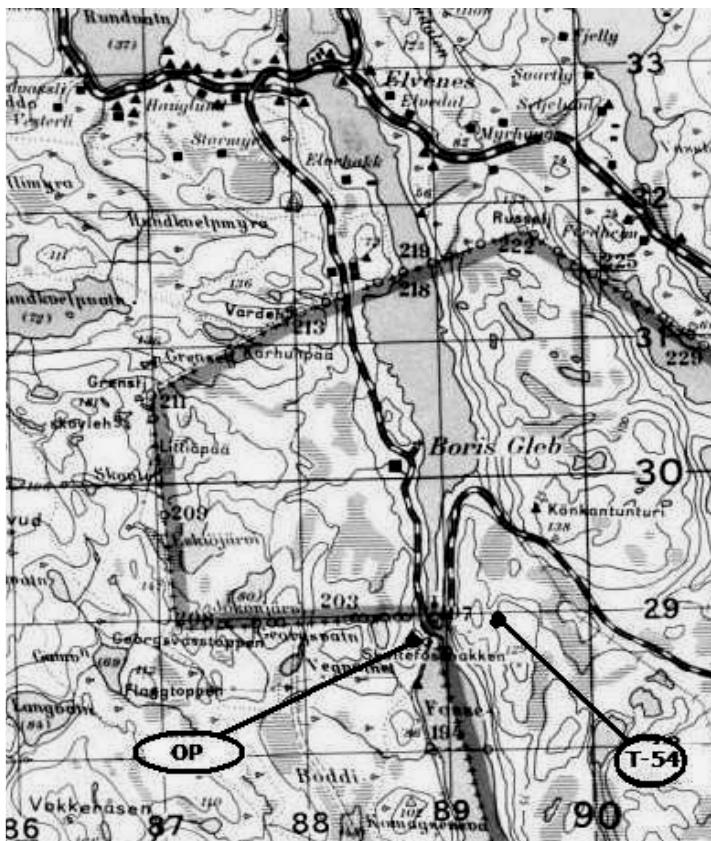
En bør merke seg at de sovjetiske stridsvognene ikke var utplassert i den sovjetiske enklaven Boris Gleb på vestsiden av Pasvikelven, men på en høyde sør for boligfeltet ved samme navn, som ligger på østsiden av elven. Denne tosidige bruken av "Boris Gleb" har ført til enkelte misforståelser, noe oppgaven vil komme tilbake til.

143 Breidlid (red.) 1990, 278. Tilsvarende kart fremkommer i FST/E: E-rapport 3/69. På skissen er Div, Reg og Bn forkortelser for (sovjetisk) divisjon, regiment og bataljon.

I skissen under betegner "OP" den norske observasjonsposten Skoltefossnakken, og "T-54" er de sovjetiske stridsvognenes plassering på en høyde øst for demningen.¹⁴⁴ Rett nord for dette punktet ligger boligfeltet Boris Gleb. Stedet merket som Boris Gleb på kartet markerer kirkebygningene i enklaven på vestsiden av Pasvikelven. Skissen viser også veien over demningen, som passerer norsk område før den fortsetter inn i den sovjetiske enklaven. Se også bilde i vedlegg 1.

Reaksjoner ved GSV

Ved Garnisonen i Sør-Varanger gikk alarmen natt til 7. juni og garnisonen rykket ut til sine forberedte stillinger.¹⁴⁵ Grensevakten hadde merket at det foregikk en større hærøvelse dagene i forkant, og de sovjetiske manøvrene ble fulgt tett av grensestyrken. På norsk side ble det oppfattet at det var sovjetiske avdelinger nær grensen, men på grunn av tett snødrev kunne ikke et klart bilde av situasjonen dannes. Ifølge grensesoldatene

ble motorduren fra sovjetiske stridsvogner hørt på over 10 kilometers avstand.¹⁴⁶ Først i løpet av morgentimene fredag 7. juni fikk den norske grensevakten oversikt over situasjonen.¹⁴⁷ Den utplasseringen av sovjetiske styrker som ble observert da endret seg i liten grad de følgende dagene frem til kvelden 10. juni, da den sovjetiske tilbaketrekkingen startet.

Første særmelding ble sendt høyere enhet fra GSV kl. 1850 6. juni. Det ble sendt ytterligere 8 særmeldinger før sjef GSV etter anmodning fra forsvarssjefen kl. 2320 7. juni, ble bedt om å ringe forsvarsministeren for briefing om situasjonen.¹⁴⁸ Ifølge sjef GSV gikk det 32 timer før noen orienteringer eller direktiver ble gitt fra sine overordnede.¹⁴⁹ Særmeldingene til høyere enhet hadde FST/E, ØKN, DKN og FLF som adressater.

¹⁴⁴ Kartskisse utarbeidet av meg på bakgrunn av informasjon fra Arild Hjerde, stasjonssjef ved Elvenes grensestasjon i juni 1968, og medforfatter FS 3/2003.

¹⁴⁵ Huitfeldt og Hjerde 2003, 7.

¹⁴⁶ "Ville skutt sovjeterne på grensen" (<http://www.nrk.no/programmer/tv/brennpunkt/1.6292670>).

¹⁴⁷ FST/E: E-rapport 3/69, 9.

¹⁴⁸ Vedlegg. Sovjetisk hærøvelse i grenseområdet i tiden 6.–11. juni 1968, Rapport fra Garnisonssjef GSV.

¹⁴⁹ Sovjetisk hærøvelse i grenseområdet i tiden 6.–11. juni 1968, Rapport fra Garnisonssjef GSV.

Kl. 0225 ble det beordret beredskap ved grensestasjonene med alt personell på plass på stasjoner og observasjonsposter, ammunisjon ble også klargjort. Det er rimelig å anta at dette skjedde i forbindelse med meldinger som kom inn fra kl. 0200 om at en kolonne på 10 stridsvogner var på vei mot Boris Gleb fra sør.¹⁵⁰ Kl. 0405 ble stridsvogner observert i posisjon på høyden over boligfeltet Boris Gleb.¹⁵¹ Innen beredskapen hadde blitt beordret, var allerede en rekke tiltak blitt iverksatt. Herunder ble brovakter etablert på Strømmen og Elvenes bro, og det ble gjennomført kontroll av avdelingens sambandsutstyr og radiovakt opprettet.¹⁵²

Etter at beredskapen ble etablert ble en rekke videre tiltak initiert. Særmelding ble sendt høyere enhet, garnisonsstaben ble satt operativ, kjøretøyer ble lastet opp og ammunisjon ble fordelt på troppsnivå, fordeling til den enkelte mann etter ordre. Politimesteren i Sør-Varanger ble også orientert.¹⁵³ Når det utpå morgenen 7. juni ble klart at de sovjetiske styrkene hadde stoppet opp, førte dette til minsket aktivitet også på norsk side. Garnisonsavdelingen ble trukket inn i leiren, men fortsatt klar til utrykning. Brovaktene og beredskapen ble opprettholdt ved grensestasjonene. Etter at sjefen for GSV, Odd Stub Aune, hadde snakket med forsvarsministeren natt til 8. juni ble også brovaktene inndratt, og garnisonsavdelingene gikk over til vanlig tjeneste. Samme dag kom også melding fra FLF om at beredskapstiltak ikke ville bli gjennomført innen landforsvaret.

9. juni ble det observert noe øket sovjetisk aktivitet. Igjen ble brovakter etablert og en rekke andre beredskapstiltak satt i verk. Ifølge oversikten over meldingsgangen ved GSV anmodet FLF ØKN om flyrekognosering i grenseområdet samme dag, en anmodning som ble avslått. Videre ble det ikke registrert noen særskilt aktivitet før de sovjetiske styrkene begynte sin uttrekking natten til 11. juni. Den 12. juni ble det ikke observert sovjetiske hæravdelinger i grenseområdet.¹⁵⁴ Kl. 0800 12. juni ble alle beredskapstiltak ved GSV opphevet.¹⁵⁵

I rapporten etter episoden fra Odd Stub Aune, sjef GSV, er det beskrevet en rekke forhold rundt det som hadde skjedd. Garnisonssjefen forklarte at de beredskapstiltakene som ble iverksatt ved GSV burde bli sett i lys av følgende faktorer: Det var ikke mottatt noe varsel om den sovjetiske øvelsen,

150 Observasjoner i omr. Boris Gleb. Intern melding. P 2908 / Reitan. Og: Vedlegg. Sovjetisk hærøvelse i grenseområdet i tiden 6.–11. juni 1968, Rapport fra Garnisonssjef GSV.

151 Logg, observasjonsposter og meldingsgang. Merket B.1a. P 2908 / Reitan.

Kjell Inge Bjerga skriver i denne sammenheng at "[...]flere beltekjøretøyer var på vei mot den sovjetiske enklaven Boris Gleb." Bjerga 2002, 59. Her bør det påpekes at det aldri var snakk om "enklaven Boris Gleb", men boligfeltet. Også Rolf Tamnes tar feil om dette når han skriver: "Stridsvogner inntok den russiske enklaven Boris Gleb på vestsiden av Pasvikelva." Tamnes 1997, 44.

152 Vedlegg. Sovjetisk hærøvelse i grenseområdet i tiden 6.–11. juni 1968, Rapport fra Garnisonssjef GSV.

153 Smst.

154 Sovjetisk militær aktivitet i grenseområdet i Sør-Varanger, 7.–12. juni 1968. Fra resymé av fenrik Solem, stasjonssjef Korpjell. P 2908 / Bodø.

155 Vedlegg. Sovjetisk hærøvelse i grenseområdet i tiden 6.–11. juni 1968, Rapport fra Garnisonssjef GSV.

noen lignende troppekonsentrasjoner hadde ikke forekommet i grenseområdet siden krigen, og det ble heller ikke mottatt noen direktiver eller føringer fra høyere myndighet de første 32 timene.¹⁵⁶

De mest åpenbare spørsmålene som kan stilles når en ser på styrkedemonstrasjonens forløp, vil sentrere rundt de sentrale myndighetenes behandling av episoden. Hvorfor gikk det 32 timer før det ble gitt noen føringer til GSV? Og hvorfor ble det ikke satt i verk ytterligere beredskapstiltak i forsvaret? For å svare på disse spørsmålene må en se nærmere på den nasjonale militære ledelsens holdning til det som foregikk på grensen.

Hovlands fremstilling

En av de mest interessante beretningene rundt episoden omhandler interne forhold hos de sentrale militære myndighetene. Pensjonert generalmajor Torkel Hovland, daværende kaptein, jobbet i FST/E den aktuelle perioden. På oppfordring fra forfatterne av *Forsvarsstudier 3/2003* skrev Hovland en gjengivelse av sine opplevelser under styrkedemonstrasjonen ved grensen. Ifølge Hovland ble det holdt et møte i FD morgenen 7. juni, hvor både forsvarsministeren og oberst Berg, sjefen for FST/E var enig i at den sovjetiske manøveren høyst sannsynlig var en demonstrasjon mot Polar Express. Utover at situasjonen skulle følges tett av E-staben ble det, etter Hovlands erindring, ikke gitt videre føringer for håndteringen av episoden. I løpet av det neste døgnet ble det for etterretningstaben klart at 45. divisjon var i Kola-området, samt at det var klare indikasjoner på at andre avdelinger var blitt luftlandsatt nær grensen. Hovland skrev: "Lørdag den 8. juni var det en klar krisestemning i forsvarets øverste ledelse. Oberst Berg¹⁵⁷ og jeg ble denne kvelden beordret til å melde oss for forsvarssjefen i hans villa i Holmenkollåsen. Dette var intet formelt møte, men mer en diskusjon av situasjonen."¹⁵⁸ Under dette møtet understreket Grieg Tidemand sin overbevisning om at dette ikke var mer enn en demonstrasjon. Og når det kom til den norske responsen på den sovjetiske manøveren gjenga Hovland forsvarsministerens holdning: "Han hadde besluttet at den beste måten å redusere virkningen av demonstrasjonen på var at vi på norsk side reagerte minst mulig militært og tilstrebet en lav profil i pressen. Ingen synlige forsvarstiltak skulle derfor gjennomføres med unntak av de alarmtiltak alt iverksatt ved GSV." I NRKs dokumentar *32 Tause Timer* intervjues Hovland. Her sier han at Grieg Tidemand ble briefet om situasjonen ved GSV i bilen sin på vei til Statsråd morgenen fredag 7. juni, og det fortelles videre at Grieg Tidemand deltok i et møte i Forsvarsstaben kl. 14 samme dag. Ministeren var altså informert på et veldig tidlig stadium.

156 Sovjetisk hærøvelse i grenseområdet i tiden 6.–11. juni 1968, Rapport fra Garnisonssjef GSV.

157 Oberst Jon Berg står som ansvarlig for FST/E: E-rapport nr. 3/69.

158 Fra Torkel Hovlands korrespondanse med Huitfeldt og Hjerde, 18. mars 2003.

Hovlands fremstilling kommer ikke med mye ny informasjon rundt episoden, men den gir et innblikk i hvordan styrkedemonstrasjonen ble oppfattet av de som håndterte den på sentralt hold. Denne beskrivelsen er også i stor grad på linje med hva denne studien vil vise. Grieg Tidemand forholdt seg rolig, men involverte seg i beslutningene til den operative ledelsen av forsvaret. Det fremgår også at episoden utad skulle tones ned, noe en kan lese fra flere kilder, deriblant fra møtet i Den utvidede utenriks- og konstitusjonskomite 10. juni 1968. Når Hovland beskrev en krisestemning i forsvarsledelsen må en ta episodens enestående karakter og at noe lignende aldri hadde skjedd før i betraktning. Som dette kapittelet vil utdype videre, mener jeg forsvarsministerens ubekymrede holdning til det som foregikk, utgjorde en krisedempende funksjon overfor den militære ledelsen. At situasjonen på grensen dreide seg om en ren politisk manøver var et sentralt argument fra Grieg Tidemand.

Forsvarskilder

Under kildearbeidet ved Riksarkivet har jeg gått gjennom Forsvarsdepartementets *Hemmelige arkiv 1965–69*. Fra denne gjennomgangen vil jeg peke på to dokumenter som ble forfattet i den aktuelle perioden for styrkedemonstrasjonen. Det ene er en telexmelding, gradert "Nato secret," sendt 1500Z 9. juni fra FST/E til ØKN, Hærstaben, Sjøstaben, Luftstaben, FD, CINCNORTH og sjefene for land-, sjø, og luftstridskreftene i Sør-Norge. Meldingen beskrev avdelinger av 45. divisjon som deltok i feltøvelse i området Petsjenga – Murmansk, og som 6. juni deployerte til grenseområdet. Meldingen summerte situasjonen ved grensen kl. 0900 9. juni, og listet hvilke avdelinger og våpengrener som deltok og hvor de var utplassert. Noe foruroligende, som kan knyttes til Hovlands beskrivelse av stemningen i forsvarsledelsen, sto det i meldingen: "Units are grouped for combat, dug in front towards west. Groupings of remainder of 45 div as yet not known."¹⁵⁹ Dette var klart bygget på de meldinger som kom fra GSV, og situasjonen fremsto også som spent. Meldingen viste til at på det daværende tidspunkt var det grunn til å tro at det sovjetiske målet med manøveren var å utvise truende motvilje mot den allierte øvelsen i Troms. Allikevel ble det understreket at mulighetene for at hendelser kunne oppstå, overlage eller utilsiktede, var til stede. Det ble poengtert at "particular care should be taken on our side in order not to create incidents." Videre skulle ingen andre tiltak iverksettes, utover intensivert overvåking, som hadde høyere prioritet enn deltagelse i øvelser. Dette er en klar beskjed til ØKN, som var stasjonert i Troms og fungerte som øvingsleder for Polar Express, at grenseepisoden hadde prioritet hvis det kom til spørsmål om oppgavefordeling. Når FST/E her understreket viktigheten av å unngå at situasjonen på grensen eskalerte som følge av mer eller mindre utilsiktede hendelser, er det påfallende at ingen føringer ble

159 Telexrapport. Fra FST/E 091500Z 09. juni 1968. RA, FD, FD H1965–69, Boks 6, Mappe 011. (Z - Tidsbenevning for GMT / UTC)

gitt til avdelingen ved grensen. Arild Hjerde, som var stasjonssjef ved Elvenes grensestasjon under episoden, har forklart at det i flere tilfeller berodde på den enkelte grensesoldats nerver at slike insidenter ble unngått.¹⁶⁰

Det siste punktet i meldingen viste til at forsvarssjefen skulle godkjenne eventuelle tiltak implementert av norske avdelinger som ville få alvorlig innvirkning på den allierte øvelsen. Slike tiltak vil kunne være å ta ut avdelinger fra Polar Express for å styrke beredskapen i Finnmark. Det var i hovedsak en beskjed om at det skulle føres normal tjeneste, men tiltak som i første rekke ikke innvirket på Polar Express kunne iverksettes, herunder etterretning og overvåking.

I uken etter den sovjetiske tilbaketrekkingen fra grensen ble det produsert et sammendrag av den sovjetiske aktiviteten i grenseområdet.¹⁶¹ Dette sammendraget virker å ha vært grunnlaget for E-rapport nr. 3/69, da flere av de samme momentene rundt forløpet av situasjonen fra 3. juni til 12. juni er tilnærmet like. De momentene som omtales i E-rapport 3/69 skal ikke gjentas, men også i dette sammendraget var konklusjonen at det man hadde blitt utsatt for var en sovjetisk militærpolitisk demonstrasjon. Det som fremgår som nytt i sammendraget er interessant. Dokumentet beskriver fortsatt sovjetisk overvåking både til sjøs og i luften etter landstyrkenes tilbaketrekking fra grenseområdet. Det var antatt at denne overvåkingen ville fortsette til uttrekkingen av de allierte styrkene som deltok i Polar Express var ferdig 22. juni. Allikevel ble sammendraget avsluttet med å vise til at hvis den sovjetiske overvåkingen fortsatte utover denne dato, måtte den konklusjon man var kommet til omprøves. Det var altså i samtiden ikke hevet over enhver tvil at den sovjetiske reaksjonen ville ende etter Polar Express og på militært hold i Norge ble de sovjetiske operasjonene fulgt tett.

Moskvareisene

Isolert sett var den sovjetiske styrkedemonstrasjonen ved grensen svært dramatisk, og som tidligere påpekt har den blitt karakterisert som både svært alvorlig og enestående i norsk kald-krigshistorie. Utelukkende med denne bakgrunn er de norske myndigheters reaksjoner og tiltak vanskelig å forstå med tanke på alvoret i situasjonen. Hva kunne rettferdiggjøre de 32 timene hvor grensestyrken ikke fikk noen føringer fra høyere myndighet?

For å svare på dette må en søke å forstå forsvarsminister Otto Grieg Tidemand. I alle kilder som er gjennomgått viste forsvarsministeren seg bemerkelsesverdig rolig og avslappet i forhold til det som

160 Huitfeldt og Hjerde 2003, 18–22.

161 Sammendrag. Sovjetisk aktivitet i Kola-området i tiden 3.–14. juni 1968. Til UD, juni 1968. RA, FD, FD H1965–69, Boks 30, Mappe 342.

foregikk på den norsk-sovjetiske grensen. En forklaring på denne roen var det faktum at det under styrkedemonstrasjonen var i overkant av 10.000 allierte styrker i Troms. Denne enkle realiteten tilsa mot at et sovjetisk angrep var lite trolig. I tillegg, og med noe større tyngde i denne drøftingen, kommer Grieg Tidemands samtaler med de sovjetiske lederne under hans besøk i Moskva høsten 1967.

Grieg Tidemand ble i oktober 1967 den første forsvarsminister fra et Nato-land som besøkte Moskva. Denne reisen har tidligere vært omtalt i en rekke bøker. Blant andre Rolf Tamnes begrunner reisen med behovet for å løse opp i misforståelser om norske forhold, herunder også for å fremheve og bekrefte de selvpålagte restriksjonene Norge hadde påtatt seg. I denne perioden, som i store trekk kan omtales som en avspenningstid internasjonalt, ble Norges Nato-politikk kraftig angrepet i sovjetisk presse. Tamnes ser på både forsvarsministerens og utenriksminister Lyngs reise året før, som tiltak for å motvirke denne kritikken, samt understreke Norges engasjement for avspenning.¹⁶² De sovjetiske utspillene som reisene skulle forhindre kunne ha følgende karakter: "[...] De forente stater med alle midler utnytter Norges medlemskap i Nato til å omdanne landet til et oppmarsjområde for aggresjon mot Sovjetunionen."¹⁶³

Forsvarsdepartementets arkiv inneholder en rekke referater og notater fra denne reisen, i tillegg kan en referere til ministerens egne uttalelser under møtene i UUKK 6. november 1967 og 10. juni 1968 om samme tema. Gjennomgangstonen under besøket var sovjetiske bekymringer rundt den allierte virksomheten i Norge. Særlig Andrej Gretsjo, Grieg Tidemands sovjetiske kollega, var opptatt av denne utviklingen.

Ganske spesielt nevnte han [Gretsjo] de militære øvelser med utenlandsk deltagelse som finner sted i Nord-Norge. Gretsjo uttalte tvil om slike øvelser fant sted etter norsk ønske, og han pekte på at det ikke kunne være til fordel for Norge å skjerpe spenningen i nord-området. Han sa at hvis man fortsatte med slike øvelser på norsk side av grensen kunne det hende at de også ville begynne med slike øvelser i nord.¹⁶⁴

Det virker ikke som Grieg Tidemands forsikringer om at øvelsene var helt og fullt under hans kontroll, og at de foregikk flere hundre kilometer fra grensen, gjorde noe inntrykk på de sovjetiske lederne. Også statsminister Aleksej Kosygin's utspill blir nevnt i samme notat:

[Kosygin] nevnte spesielt forholdene i grenseområdene og sa at han håpet vi ikke ville fortsette med de militære øvelser som hadde funnet sted særlig i Nord-Norge. Man måtte på norsk side være klar over at

162 Tamnes 1997, 36.

163 Fagforeningsavisen *Trud* gjengitt i *Finnmark Dagblad* 12. juni 1968, 7.

164 Otto Grieg Tidemands besøk i Sovjetunionen 16–20 okt 1967. Notat Forsvarsdepartementet. RA, FD, FD H1965–69, Boks 33, Mappe 413.8.1.

Sovjetunionen, hvis dette fortsatte, kunne bli nødt til å reagere med tiltak som ville balansere forholdet. [...] Kosygin kom også inn på spørsmålet om tysk deltagelse i militær virksomhet i Norge og sa at omfanget av slik virksomhet i og for seg var uvesentlig, det viktigste var at Norge fra tysk side ble betraktet som et oppmarsjomsråde mot Sovjetunionen.

Samtalene foregikk i ordnede former. Den kritikken som ble fremlagt for Grieg Tidemand var ofte i større grad rett mot Nato enn Norge, mens det gode forhold mellom det norske og sovjetiske folk. gjentatte ganger ble understreket.

Særlig Vest-Tyskland viste seg å være et sensitivt tema, som både Gretsjo, Kosygin og utenriksminister Andrej Gromyko tok opp. De virker å ha vært genuint bekymret for det de så på som tysk revansjisme og tiltagende nynazistiske krefter. Slikt sett var innlemmelsen av Vest-Tyskland i Nato i 1955 noe problematisk for Norge.¹⁶⁵ Rolf Tamnes viser til at Norge sørget for at de tyske bidragene til AMF som øvde i Nord-Norge fra 1964 ble erstattet av italienske avdelinger.¹⁶⁶ Det bekrefter også at Norge var klar over hvor sensitivt dette var for russerne. Kjell Inge Bjerga kommenterer i denne sammenheng også at det på norsk side var symbolsk viktig i forhold til befolkningen i Finnmark, å begrense tyske styrkers deltagelse i allierte øvelser i Nord-Norge.¹⁶⁷

Forsvarsminister Gretsjo, som virker å ha vært mest utagerende rundt dette tema ble sitert på at: "[...] tyske, amerikanske og engelske tropper var i manøvre ved den sovjetiske grense mot Norge."¹⁶⁸ Slike utspill kom ifølge Grieg Tidemand både under offisielle samtaler og ved andre anledninger. Validiteten i Gretsjos utspill varierte. Å tilbakevise overnevnte påstand var ikke vanskelig. Det ble brukt til fordel for den norske delegasjonen ved å poengtere at hensikten med besøket var å oppklare slike åpenbare feilaktige informasjonen. Kildene i FDs arkiver understreker akkurat dette. I forkant av reisen ble det produsert en *briefingbook* for ministeren og hans følge. I en rekke notater sendt fra Grieg Tidemands stab til flere kontorer og avdelinger i FD og UD ble det bedt om redegjørelser over en serie forhold som FD antok ville bli tatt opp under besøket. I ett av disse notatene står det:

I forbindelse med Forsvarsministerens forestående besøk i Sovjetunionen tør jeg be om at 3 ktr utarbeider korte notater om 3 følgende saker:

1. Militære manøvre i Norge, spesielt Nord-Norge, med alliert deltagelse. Notatet skal inneholde faktiske opplysninger om slike øvelser i 1964, 1965, 1966, faktisk og planlagt i 1967 og planlagt i 1968. Det skal

165 De første vesttyske styrker ble stilt til Nato-disposisjon 5. juli 1957. Breidlid (red.) 1990, 228.

166 Tamnes 1997, 104.

167 Bjerga 2002, 57.

168 Notat. Signert Otto Grieg Tidemand 19. okt. 1967. RA, FD, FD H1965–69, Boks 33, Mappe 413.8.

oppgis antall personell spesifisert på de enkelte land, også Norge. Endelig bes det oppgitt hvor øvelsene er funnet / skal finne / sted.

2. Tysk deltagelse i øvelser i Norge i samme tidsrom som nevnt under 1.
3. Tysk besøk i Norge de siste 3 år (flåtebesøk, spørsmålet om isforlegning etc.)¹⁶⁹

I et svarnotat til skrivet sitert over kan en lese:

År – Allierte landstyrker i Norge	Luft
1964 – 8000 mann	– 3544 Flyklareringer
1965 – 4000 mann	– 4182 Flyklareringer
1966 – 5200 mann	– 3301 Flyklareringer
1967 – i underkant av 2000 mann	
1968 – planlagt 5700 mann ¹⁷⁰	

For Grieg Tidemands del kunne disse tallene brukes til å påpeke overfor de sovjetiske lederne at i løpet av de seneste år hadde den allierte øvingsaktiviteten i Norge sunket betraktelig, fra 8000 utenlandske landstyrker tre år tilbake, til under en fjerdedel inneværende år. Det andre punktet, som kanskje var enda mer sensitivt, gikk på vesttysk militær deltagelse i Norge. I arkivene som er gjennomgått har jeg ikke funnet noen tall på tysk deltagelse med landstyrker, men notatet viste til at: "I 1965 og 1966 har til sammen 171 tyske fly deltatt i øvelser i Norge, herav 14 i Nord-Norge. Det er bare noen ganske få av disse som har vært nord for Bodø." Fra andre kilder fremgår det at det har vært tyske observatører og liaisonoffiserer¹⁷¹ ved enkelte forsvarsinstallasjoner. Tamnes viser til ti tyske offiserer stasjonert på Nordkommandoen på Kolsås (AFNORTH) i 1965.¹⁷² Bjerga nevner tysk ikke-stridende personell, i første rekke et feltsykehus på slutten av 1960-tallet,¹⁷³ og under akkurat Polar Express i 1968 var det et tysk sanitetskompani en del av AMF under øvelsen i Indre Troms.¹⁷⁴

Anmodningen om tall for vesttysk deltagelse må sies å ha vært berettiget. Referatene fra samtale med Kosygin og Gretsjo viser at disse jevnlig tok opp dette temaet. Tysk revansjisme var for de sovjetiske lederne et veldig følsomt tema, noe de ettertrykkelig poengterte overfor Grieg Tidemand. Mappe 413.8 og andre undermapper i Forsvarsdepartementets *H-arkiv 1965–1969* inneholder dokumenter knyttet til forsvarsministerens reise til Moskva. Det er en rekke henvisninger til

169 Notat til 3 ktr. Signert Johs. Leine 26. sep. 1967. RA, FD, FD H1965–69, Boks 33, Mappe 413.8.

170 Militære øvelser med alliert deltagelse i Norge 1964–68. Notat okt. 1967. RA, FD, FD H1965–69, Boks 33, Mappe 413.8.

171 Offiserer som hospiterer hos avdeling som samarbeider med egen enhet. For å bedre kommunikasjonen, samarbeidet og for å lette koordineringsarbeidet mellom avdelingene.

172 Tamnes 1997, 104.

173 Bjerga 2002, 57.

174 Huitfeldt og Hjerde 2003, 8 (det er sannsynlig at det er det samme som Bjerga omtaler som "feltsykehus").

Tyskland fra de sovjetiske lederne i referatene i disse mappene. Disse grundige forberedelsene kan nok også tilskrives utenriksminister John Lyngs erfaringer fra sin reise året før. Lyng redegjorde for sitt besøk i Moskva for UUKK 9. desember 1966. Utenriksministeren siterte Kosygin for komiteen: "[...] i militære staber i Norge satt det tyske fascist-offiserer, likeså i det norske sambandsnett." Det var altså samme behandling Grieg Tidemand fikk året etter, en strøm av det norske myndigheter oppfattet som absurde utspill rundt vesttysk militær tilstedeværelse i Norge. Lyng forklarte videre i sin redegjørelse:

Jeg må knytte noen refleksjoner til denne situasjon. Jeg er overbevist om at Gromyko og Kosygin var briefet på en måte som var fullkomment urealistisk. Jeg satt med den bestemte følelse av at de virkelig hadde den oppfatning at Norge var – jeg vil ikke si okkupert av tyske troppeavdelinger, men at det var plassert betydelige tyske troppeavdelinger her.¹⁷⁵

En kan således dra den slutning at både den allierte virksomheten og ikke minst tysk deltagelse i Nord-Norge, var temaer som det var ventet ville bli tatt opp av de sovjetiske lederne. Forventninger som også viste seg å bli innfridd. Spesielt bekymringsverdig syntes sovjeterne det var at vesttyske styrker deltok på disse manøvrene. Kosygin viste til opp mot 6000 allierte soldater som øvde i Nord-Norge og selv om dette ikke var en trussel mot Sovjet var det ubehagelig for det sovjetiske folk. Kosygin understreket at det selvfølgelig var den norske regjering som traff avgjørelsene i slike spørsmål, men: "[...] man måtte på norsk side vær klar over at enhver aksjon fremkalte en motaksjon."¹⁷⁶

Lyng viste til at den vesttyske kontingenten var på 10–12 liaisonoffiserer, men uten å møte forståelse for dette. Kosygin utdypet videre at Nato-øvelser i Norge fikk stor oppmerksomhet i sovjetisk presse, og selv om det var uttalt at disse øvelsene ikke var rettet mot Sovjetunionen, kunne man bare se på geografien og spørre seg om de var rettet mot Sverige eller Finland? Ministeren gjentok: "[...] hvis man på norsk side fortsatte med sine tiltak, måtte man på sovjetisk side treffe mottiltak."¹⁷⁷ Selv om tonen hadde vært relativt krass understreket Lyng at Kosygin var korrekt i sin opptreden gjennom møtene. Sistnevnte avsluttet med at Sovjetunionen ønsket det beste forhold til Norge, og han håpet regionen skulle bli verdens roligste område.

Under Grieg Tidemands besøk gikk Gretsjkko så langt som å referere til Hitler og det tyske angrepet i 1941, når han understreket at styrkeoppbyggingen på Kola ikke hadde aggressive hensikter, men

175 UUKK 9. 12. 1966, 8.

176 Smst., 6.

177 Smst., 7.

utelukkende handlet om å ta forsiktighetsregler.¹⁷⁸ Ved Hitlers angrep under den andre verdenskrig var ikke Sovjetunionen forberedt. Dette kom frem under et møte i det sovjetiske forsvarsministeriet 17. oktober. Andre momenter fra dette møtet føyer seg inn i rekken av kraftige uttalelser fra Gretsjko:

Det holdes militærmanøvrer i Nord hvor tyske og amerikanske generaler er til stede. Er disse manøvrene rettet mot Sverige? Vi må selvsagt gjøre våre refleksjoner. La oss ikke være naive – vi er voksne mennesker – vi skjønner godt hva som ligger bak det hele. Kan vi ikke bli enige om at vi ikke inviterer land fra Warszawa-pakten på øvelser i nord og at dere ikke inviterer land fra Nato?

Hvis man fant det normalt å gjennomføre store øvelser på den norske siden av grensen da har man i Norge et annet syn på øvelsene enn vi har. [...] Det kan da hende at vi også begynner med slike øvelser i nord. [...] [Gretsjko] framholdt at de var urolig over at Norge beskytter Tyskland og De Forente Stater.¹⁷⁹

At de sovjetiske lederne kom med slike utspill var som påpekt ventet av den norske delegasjonen. I et av notatene fra før reisen som kommenterer på delegasjonens *briefingbook* kan en lese følgende:

Bli "kamerat" Gretsjko for aggressiv m h t til vår øvelsesvirksomhet kan det muligens svares at vi gjennom årene ikke har kunne unngå å notere den stadig økende sovjetiske øvelsesvirksomhet med fly og fartøyer i våre tilgrensede farvann, stadig lengre vest- og sørover.¹⁸⁰

Dette var et råd Grieg Tidemand også fulgte. I sine kontringer til Gretsjko understreket Grieg Tidemand at Norge hadde pålagt seg selv sterke begrensninger når det gjaldt militære øvelser i nord. Han spurte også sin sovjetiske kollega om hvordan forholdene i Sovjetunionen var, om de fortsatte sin oppbygging på Kolahalvøya og i Murmansk-området? Som svar viste Gretsjko til at Warszawa-pakten ikke kom inn i nordområdet. De nordlige styrkene sorterte under arméen i Petrosavodsk, mens avdelingene som inngikk i Warszawa-pakten var forlagt i Polen og Tyskland. Gretsjko fremholdt: "Nordflanken er vårt glemte område."¹⁸¹ Men at det på alliert side fremsto annerledes, Gretsjko mistenkte at Nord-Norge kunne være oppmarsjområde mot Sovjet:

Det er foruroligende at norsk territorium stilles til disposisjon for potensielle fiender av Sovjetunionen. Jeg vil åpent og rett fram si at dere løper en stor risiko der. Hvis det skulle komme til en fremprovosert situasjon, vet man ikke hvilke konsekvenser det vil få.¹⁸²

178 Møte i Forsvarsministeriet 17. okt. 1967. Referat Forsvarsdepartementet. RA, FD, FD H1965–69, Boks 33, Mappe 413.8.

179 Smst.

180 F.mins Briefing Book. Notat til FD 14. okt. 1967, signert kom. H. Gundersen. RA, FD, FD H1965–69, Boks 33, Mappe 413.8.

181 Møte i Forsvarsministeriet 17. okt. 1967. Referat Forsvarsdepartementet. RA, FD, FD H1965–69, Boks 33, Mappe 413.8.

182 UUKK 6. 11. 1967, 14.

Dette beskrev Grieg Tidemand som en gjennomgangsmelodi under hele besøket. Som svar fremholdt Tidemand at det ikke fantes planer av offensiv karakter knyttet til norsk landområde. Og i likhet med hver gang de allierte øvelsene blir kritisert av russerne, ble det bemerket fra norsk side at disse øvelsene foregår flere hundre kilometer unna grensen.

Det politiske klimaet rundt den militære virksomheten på nordflanken vises i stor grad gjennom mediedekningen, både den norske og den sovjetiske. Innholdet i samtalene forsvarminister Grieg Tidemand hadde i Moskva med forsvarsminister marskalk Andrej Gretsjko summerer de sovjetiske holdningene. Særlig Gretsjkos utspill om pressens rolle er interessant. Under samtale med Grieg Tidemand om håndhevelsen av sjøgrenser og eventuelle grenseoverskridelser (enkelte episoder ble nevnt) var det Gretsjkos ønske at en ikke slo på stortrommen ved å skrive i pressen at Sovjet var en angriper ved slike uheldige og utilsiktede hendelser.¹⁸³ Ved episoder hvor nasjonaliteten til et fartøy, oftest ubåter, som opererte i norsk farvann ikke kunne bestemmes, poengterte Gretsjko at det var uheldig at norske aviser pekte på Sovjet som den skyldige. Tidemand svarte med å be representanter for den sovjetiske ambassaden i Oslo om å bekrefte at pressen virket annerledes i Norge. Om ukjente ubåter ble observert i norsk farvann kunne ikke norske myndigheter regulere pressens skriverier om dette. Følgende ordveksling ble referert i notatet:

Gretsjko sa man kunne vel ikke se bort fra at det var amerikanske u-båter som opererer i norske farvann. Grieg Tidemand understreket at hvis det er amerikanske u-båter som kommer inn i norske farvann, da vet vi det. Gretsjko innskjøt at det kunne man ikke alltid være så sikker på.¹⁸⁴

Ikke den mest fruktbare dialogen, men den type episoder som Gretsjko sikter til i sin kritikk av den norske pressens handlingsrom er ikke vanskelig å oppdrive. Eksempelvis:

Russisk ubåt sett ved Vestvågøy – Sjøforsvarskommando Nord-Norge kunne etter en kjapp undersøkelse meddele at verken Norge eller andre NATO-land hadde noen ubåt i det aktuelle området på dette tidspunktet. Noen tvil er ikke lenger mulig, ubåten var en russer.¹⁸⁵

Grieg Tidemand fortalte til Gretsjko at han selv for en tid siden hadde bedt en journalist å la være å skrive om et bestemt forhold, men neste dag sto det med store bokstaver i avisen. Den norske regjeringen hadde ikke kontroll over hva pressen skrev fremholt Grieg Tidemand. En ordning som den sovjetiske minister ikke fant troverdig:

183 Møte i Forsvarsministeriet 17. okt. 1967. Referat Forsvarsdepartementet. RA, FD, FD H1965–69, Boks 33, Mappe 413.8.

184 Smst.

185 *Arbeiderbladet* 5. juni 1968, 1 og 25.

[Gretsjko] gjentok at han ikke trodde at regjeringene ikke er i stand til å øve kontroll over pressen. Dette er nødvendig når det gjelder forholdet mellom stater. Han presiserte at det måtte være forskjell på interne forhold og forhold mellom stater. Man kan ikke være uten kontroll når det gjelder utenrikspolitiske forhold. I Sovjet har man også en fri kritikk over innenrikse forhold. Det gjelder helt andre regler for forholdet mellom statene.¹⁸⁶

Gretsjko konstaterte bare at norsk presse rettet sin kritikk mot Sovjet, og han mente at dette var noe den norske regjering burde rette på. De to forsvarministerne anklaget begge den andre lands presser for å være for kritiske i sin omtale av den andre stat. Gretsjko erkjente etter hvert kontroll av den sovjetiske presses omtale av utenriksforhold, noe som gjør de utenrikspolitiske uttalelsene til sovjetiske tidsskrifter og aviser til mer eller mindre offisielle synspunkter fra den sovjetiske ledelsen. I sin hovedoppgave beskriver Torleiv Harstad dette forholdet: "[Det er indikasjoner på at] pressekommentarene var uttrykk for Sovjets offisielle linje."¹⁸⁷ Og selv om publiserte sovjetiske ytringer ikke var enslydende med offisiell politikk, er det en klar avspeiling å spore.¹⁸⁸

Avisen *Røde Stjerne* betegnet Polar Express som en provokasjon og fiendtlig handling mot nabolandene. *Pravda* omtalte Nato-øvelsen som en militær demonstrasjon av klart provokativ karakter, og i *Izvestija* sto det at Polar Express er et tydelig bevis for at Nato-ledelsen søker å øke spenningen i Nord-Europa. Og at Natos medlemsland var i ferd med å påskynde krigsforberedelsene på flankene.¹⁸⁹

Pressekontroll og sensur er ikke noe overraskende fra et totalitært styre. Men interessant er det at Grieg Tidemand understreket sin maktesløshet ovenfor den norske pressen. Selv innrømmer ministeren å ha stanset og redigert en NTB-melding under sin redegjørelse i UUKK 10. juni 1968. Det har også blitt fremholdt at forsvarsministerens stab ringte til avisredaktører og redaksjoner hvor de ble bedt om å skrive minst mulig om den sovjetiske øvelsen ved grensa.¹⁹⁰ Uavhengig om Grieg Tidemands stab gjorde dette eller ikke, så var det sterk variasjon i skriviene rundt denne episoden.

Når Grieg Tidemand fikk høre om meldingene fra grensen, bør en se hans reaksjoner på bakgrunn av opplevelsene i Moskva. Og siden Lyng hadde gått gjennom noenlunde lignende møter med de sovjetiske lederne, hadde han tilsvarende oppfatninger som forsvarsministeren.

186 Møte i Forsvarsministeriet 17. okt. 1967. Referat Forsvarsdepartementet. RA, FD, FD H1965–69, Boks 33, Mappe 413.8.

187 Harstad 1989, 199.

188 Smst., 6.

189 Sovjetiske aviser omtalt og sitert i *Stavanger Aftenblad* 8. juni 1968, 14. For analyse av de sovjetiske pressereaksjonene på Polar Express se Torleiv Harstads hovedoppgave fra 1989.

190 Tamnes 1997, 44.

Møtet i Den utvidede utenriks- og konstitusjonskomite 10. juni 1968

Den utvidede utenriks- og konstitusjonskomite (UUKK) holdt møte 10. juni 1968 kl. 0930. Fire dager etter første særmelding ble sendt høyere enhet fra GSV. Formannen i komiteen, Bent Røiseland, åpnet møtet med å forklare at forsvarsminister Otto Grieg Tidemand ringte hjem til Røiseland kvelden i forveien og ba om møtet. Dette kan antyde en viss hast med møtet, men 10. juni var en mandag og det er tenkelig at møtet hadde blitt holdt tidligere hadde det ikke vært for helgen.

Grieg Tidemand begynte med å beskrive den allierte øvelsen Polar Express og dens deltagere. Han gikk også gjennom AMF og den allierte marinestyrken STANAVFORLANTS deltagelse i øvelsen, samt historikken bak disse styrkene. Deretter beskrev ministeren, ved hjelp av kart og skisser, den sovjetiske utplasseringen langs grensen, og de resterende styrkene i Kola-området. Også sovjetisk sjømilitær aktivitet ble omtalt. Grieg Tidemand avsluttet innlegget med å fremme egne synspunkter rundt situasjonen. Slik han så det var det hele en sovjetisk demonstrasjon mot det allierte øvelsesmønsteret. Han mente det var snakk om skremselspolitikk. Det er grunn til å tro at forsvarsministeren husket samtale med de sovjetiske lederne bare et halvår i forveien. Og at innholdet i disse diskusjonene støttet opp under vurderingen av at dette ikke var starten på et angrep, men en demonstrasjon av misnøye med de allierte øvelsene i Nord-Norge. Under møtet i UUKK fortalte forsvarsministeren videre at en korrespondent i Vadsø hadde sendt en oppsiktsvekkende melding til NTB som ville virket urovekkende om den hadde kommet ut. Den endelige melding fra NTB var "adskillig mer nøktern og på linje"¹⁹¹ med forsvarsministerens syn. Som vi skal se var det varierende presseomtale av saken, men forsvarsministerens offisielle linje var konsekvent gjennom hele episoden; avslappet og sikker i sin sak om at det var en ren demonstrativ manøver. På det overhengende spørsmålet om hva det var russerne prøvde å oppnå, var Grieg Tidemand tydelig fra første øyeblikk. Han argumenterte for at de sovjetiske manøvrene var et uttrykk for skremselspolitikk, og viste til muligheten for at den forestående norske Nato-debatten hadde en sammenheng med styrkeutplasseringen, i tillegg til Nato-øvelsen. Dette foregikk nemlig omtrent samtidig med at Stortinget skulle behandle fornyelsen av Nato-medlemskapet, 20 år etter den første signeringen.

Den neste til å ta ordet under møtet var utenriksminister John Lyng. Han trakk frem at de allierte øvelsene hadde blitt diskutert i samtaler med representanter for sovjetiske myndigheter på forskjellige plan. Sovjeterne forholdt seg veldig kritisk til alliert virksomhet i Nord-Norge over hele linjen. Men noen offisiell protest på norsk politikk var ikke kommet. Den sovjetiske holdningen hadde allikevel blitt bragd frem gjennom underhåndsuttalelser.

191 UUKK 10. 6. 1968, 4. Verken den originale eller endelige melding er bevart ifølge NTB.

Sovjetiske reaksjoner på alliert virksomhet virker å ha vært tilsvarende også i andre grenseområder lengre sør i Europa. I oppsummeringen av episoden i Sør-Varanger er det vist til i E-rapport 3/69 at:

[...] den sovjetiske hærledelse benyttet innflygingen av NATO-styrker som påskudd for å iverksette beredskapsøvelse. Dette er på ingen måte uvanlig. I Sentralområdet har en flere ganger sett eksempler på at NATO-øvelser har utløst beredskap og øvelser på sovjetisk side. Dette til tross for at øvelsen har vært bekjentgjort lang tid i forveien og på ingen måte kan ha fortonet seg som noen trusel mot sovjetisk område. Siste eksempel på dette var iverksetting av øvelsen Swartzer Löwe i Vest-Tyskland i sep. 68. Selv om øvelsen ble gjennomført langt fra sovjetisk område, utløste den beredskap innen de sovjetiske styrker som stod i Tsjekkoslovakia.¹⁹²

Dette faktum ble brukt i analysen av episoden i ettertid i søken etter å forklare den sovjetiske handlemåte. Og slik det fremgår, er dette også i dag en sannsynlig forklaring. På et mer generelt plan peker Kjell Inge Bjerga på at den sovjetiske misnøyen med økningen av allierte øvelser i Norge på 1960-tallet førte til gjentatte grensekrenkelser i sjøen og lufta.¹⁹³

Under møtet i UUKK kommenterte Lyng videre at det var bekymringsverdig at russerne hadde tilgang til broen over demningen til norsk side, hvor de i sivile ærender hadde anledning til å nå den sovjetiske enklaven Boris Gleb.¹⁹⁴ Denne ligger på norsk side av Pasvikelven, men er sovjetisk territorium. For å nå Boris Gleb brukte sovjeterne norsk vei langs elven fra demningen frem til den sovjetiske lommen. Skulle sovjeterne bryte avtalen og bevege seg over demningen med militært personell ville dette skape en "kjedelig" situasjon. Dersom russerne gikk over demningen ville en offisiell protest være neste steg, en protest som allerede lå klar ifølge Lyng.

Utenriksministeren tok også opp spørsmålet om det ikke kunne forventes at de sovjetiske styrkene holdt sin posisjon til den allierte Polar Express øvelsen var over? Om styrkene trakk seg vekk fra grensen før eller ved slutten av den allierte øvelsen var det uproblematisk. Hvis styrkene ble stående ved grensen etter at Polar Express var over kom et par nye faktorer inn i bildet. På bakgrunn av den norske basepolitikken var det klart at de utenlandske Nato-styrkene ville måtte trekke seg ut etter øvelsen. Om da ikke Norge offisielt følte seg under trussel om angrep. Det var ett av de to tilfeller som kunne føre til en umiddelbar fratredelse av Norges selvpålagte restriksjoner, den andre var ved erklært krig. Denne diskusjonen ble tatt opp i møtet, men ikke grundig overveiet.

192 FST/E: E-rapport 3/69, 19.

193 Bjerga 2002, 58.

194 Grensekommisariatet har opplyst at det var "forbudt for militært bevæpnet personell" å krysse damveien. En bestemmelse som i praksis er foreldet i dag. Bjerga skriver at Boris Gleb "skal være nøytralt område" i sin omtale av episoden ved GSV. Bjerga 2002, 59. Grensekommisariatet har informert om at: "Området Boris Gleb er fullt og helt russisk territorium, og er ikke 'nøytralt' område". Korrespondanse med grenseinspektør Frode Berg, 1. des. 2010.

Grieg Tidemand tok så ordet og presiserte at det uansett ville være et uheldig tidspunkt for reell aggresjon. Garnisonene i Sør-Varanger og Porsanger var til sammen oppsatt med 750 mann. I Troms hadde brigaden 6000 soldater, samt 3800 utenlandske mannskaper som var med på Polar Express, noe som omfattet Allied Command Europe Mobile Force. I tillegg var det 700 kommandostyrker på det britiske hangarskipet Bulwark. Det var til sammen 48 allierte fly i Nord-Norge, samt flåtestyrken Standing Naval Force Atlantic, bestående av jagere og eskortefartøyer.¹⁹⁵ Med tanke på de sovjetiske styrkenes mangel på kamuflasje, hyppige radiobruk og overnevnte faktorer konkluderte Grieg Tidemand med at sovjeterne ikke hadde intensjoner utover en styrkedemonstrasjon.

Representant Erling Petersen fra Høyre kom med et interessant innspill på slutten av møtet. Etter at det var blitt etablert en enighet om at enhetene ved grensen skulle forholde seg "ytterst korrekt og tilbakeholdende," kom Petersen med følgende kommentar:

Hvordan opptrer man ytterst korrekt og tilbakeholdende hvis fiendtlige styrker tar seg en tur over grensen? Det er et hypotetisk spørsmål, jeg skal ikke presse det, eller gjenta det. Jeg ville bare ha det registrert i referatet.¹⁹⁶

Det Petersen tok opp her kan på mange måter relateres til det Odd Stub Aune, Sjef GSV, er blitt referert på å ha spurt Grieg Tidemand om. Det virker som dette var noe alle tenkte og ingen sa før Petersen. Samtidig var det klart, både for medlemmene av UUKK og offiserene på grensen, hva *plakaten på veggen* var.¹⁹⁷ Alternativet til at dette bare var en styrkedemonstrasjon var at det ble starten på en militær konflikt. Slik jeg ser det var medlemmene av UUKK var klar over denne muligheten, men troen på en uproblematisk løsning gjorde en videre utredning om emnet til krisemaksimering.

Møtet ble avsluttet med stor grad av enighet. Hendelsene på grensen dreide seg nok om en demonstrasjon, og det viktigste norske myndigheter kunne gjøre nå var å fremstå uberørt og ikke la seg bli påvirket av den sovjetiske manøveren. Formann for komiteen Røiseland, summerte den norske holdningen:

195 UUKK 10. 6. 1968, 1–3.

196 Smst., 11.

197 Se kap. 1 – Innledning til oppgaven.

[...] at vi på dette tidspunkt ikke bør foreta oss noe. Skulle vi prøve å bremse for på NATO-øvelsene, ville det være det samme som å gi etter for russisk press, og senere ville vi aldri få fred. Vi ville da stadig stå ovenfor russisk press, og det kan det ikke bli tale om.¹⁹⁸

Det kom ingen formell reaksjon fra sovjetiske myndigheter på Polar Express, en øvelse som hadde vært bekjentgjort lang tid i forveien.¹⁹⁹

Avisomtale

Forsvarsministeren hadde som påpekt tidligere forsøkt å hindre omtale av episoden i riksdekkende aviser. Lokalavisene hadde rapportert om episoden, men hvilken vinkling hadde de forskjellige avisene? Og i hvilken grad ble statsrådets oppfordring fulgt blant riksdekkende aviser?

Når en ser tilbake på avisene fra 1960-tallet bør en ha i mente at de i adskillig større grad enn i dag hadde partitilknytning. I *Norsk Presses Historie* kommenteres årene 1952–1969 som partipressens glansperiode.²⁰⁰ For pressedekningens del vil dette si at artikler og ledere om viktige politiske saker, og saker som kunne dreie folkeopinionen, fikk en tydelig partifarge over seg. Kort sagt var partiavisenes rolle å forfekte partienes politiske ståsted.

Lokale og regionale aviser

Regionavisen *Finnmarken* skrev lørdag 8. juni om en sovjetisk øvelse på "østsiden av elva". Notisen beskrev øvelsen som en bagatell og avsluttet slik: "Vi vil ikke akkurat påstå at vi oppfatter manøveren som en 'Warszawa-provokasjon', men betrakter det heller som vanlig øvelse i et naboland, et land vi lever i det beste forhold med." Mandag 10. juni var tonen en helt annen. I store typer på forsiden sto det: "Store sovjetiske militærenheter driver øvelser i Nedre-Pasvik – Boris Gleb spekket med store tanks, panserbiler og artilleri." Artikkelen beskrev hvordan de sovjetiske styrkene ble utplassert natt til 8. juni langs grensen, og at de antagelig har brukt veien over demningen ved Boris Gleb til tross for transport. Forsvarets kilder forteller at utplasseringen langs grensen foregikk kvelden 6. og natt til 7. juni. Det vil si at *Finnmarken* ikke hadde veldig nøyaktige opplysninger her. Det bør også nevnes at dersom veien over demningen faktisk ble brukt til militære formål, ville dette vært svært alvorlig. Det ville vært et direkte brudd på avtalen mellom Norge og Sovjetunionen om demningsanlegget ved Boris Gleb, noe utenriksminister Lyng eksplisitt påpekte i møtet i UUKK mandag 10. juni. Oppgaven har vist at sovjetiske militære styrker aldri gikk over demningen, ei heller inntok enklaven Boris Gleb.

198 UUKK 10. 6. 1968, 6.

199 Smst., 7.

200 Dahl 2010, 74.

Videre kommenterte avisen at det ikke var noen nervøs stemning på norsk side. Lokale beboere avisen hadde vært i kontakt med ytret ingen frykt over øvelsen. På lederplass i samme utgave var forfatteren (E. A.) relativt krass i tonen, noe som kan leses av overskriften "grenseprovokasjoner." E. A. mente russerne overreagerte kraftig med en slik demonstrasjon av misnøye over Polar Express. Episoden ble sett på som et forsøk på å presse Norge ut av Nato. Og det ble påpekt på slutten av lederen at det bør fra begge sider øves forsiktighet for ikke å irritere hverandre. Det siste med henvisning til en repetisjonsøvelse på norsk side som ble lagt til grenseområdet året før, en uheldig plassering med tanke på holde en avspenningslinje overfor Sovjet. Samtidig ble det understreket at lokaliseringen av Polar Express, i Indre Troms, bevisst var lagt langt unna den norsk-sovjetiske grensen.²⁰¹ Slik sett mente avisen at den lange avstanden til grensen fra øvingsområdet, gjorde de sovjetiske reaksjonene uberettiget.

11. juni kom den kraftigste forsideoverskriften i *Finnmarken*: "De norske grensevaktene ser rett inn i russiske kanonløp – Russerne har siktet inn sitt tunge skyts mot de norske grensepostene." Artikkelen viste ikke til noe ny informasjon utover at det aldri før hadde forekommet en slik provoserende utplassering av styrker. Denne artikkelen beskrev også et tredje moment i trusseldiplomatiet, nemlig Stortingets behandling av den nye langtidsplanen for Norges forsvar. Enda en mulig forklaring, i tillegg til tidligere nevnte Polar Express og debatten om fornyelse av Nato-medlemskapet, som årsak til den sovjetiske demonstrasjonen.

En finner variasjon i avisene som omtaler hendelsene ved grensen. *Finnmark Dagblad*, fylkets største avis, hadde sitt største fokus på sovjetisk presse. 10. juni siterte de tidsskriftene *Røde Stjerne*, *Izvestija* og *Pravda*.²⁰² Disse sovjetiske avisene så på Polar Express (samt marineøvelsen Polar Ice) som en provokasjon og forsert krigsforberedelse. Om selve grensesituasjonen var *Finnmark Dagblad* mye mer reservert enn *Finnmarken*. I omtalen av de sovjetiske manøvrene på grensen sto det i *Finnmark Dagblad*: "Sovjet-propagandaen slår seg selv på munnen: Stor sovjetisk militærøvelse kloss opp til grensen i Pasvik."²⁰³ Vinklingen tok altså utgangspunkt i den russiske pressedekningen av Polar Express. Dette var også tonen de følgende dagene, med overskriftene:

Massiv sovjetisk kritikk av NATO-øvelsen Polar Express²⁰⁴

Siste vers fra Moskva om Norge som oppmarsj område for aggresjon mot Sovjet-Unionen²⁰⁵

201 800km langs vei, 500km i luftlinje. Huitfeldt og Hjerde 2003, 5.

202 *Røde Stjerne* (*Krasnaja Zvezda*) var det sovjetiske FDs avis, *Pravda* var kommunistpartiets organ, *Izvestija* var organet til den sovjetiske regjeringen. Senere nevnte *Trud* var en fagforeningsavis. Fire av tidsskriftene med høyest opplag i Sovjetunionen.

203 *Finnmark Dagblad* 10. juni 1968, 2.

204 *Finnmark Dagblad* 12. juni 1968, 7.

205 *Finnmark Dagblad* 13. juni 1968, 16.

Fokuset var klart på den sovjetiske kritikken av den allierte øvelsesvirksomheten i Nord-Norge. Skriverier rundt styrkedemonstrasjonen langs grensa i Sør-Varanger forekom i større grad som et biprodukt av dekningen av Polar Express.

Finnmarksposten på sin side omtalte ikke det sovjetiske nærværet ved GSV i det hele tatt i løpet av disse ukene. Noe som løst kan relateres til dens politiske tilhørighet som partiorgan for Høyre, det samsvarer med andre Høyre-aviser og regjeringens holdning til episoden. *Finnmark Dagblad* var arbeiderpartiavis, det samme var *Finnmarken*. Sistnevnte var også Øst-Finnmarks største avis, noe som forklarer den fyldige dekningen da dette var primærområdet til avisen. Disse faktorene kan forklare den varierende dekningen av hendelsene.

Tromsøavisen *Nordlys* omtalte de sovjetiske manøvrene først 10. juni. Da på forsiden med store typer i overskriften: "Russisk mottrekk mot øvelsen Polar Express – Store troppebevegelser nær Norskegrensa." Avisen viste til Nord-Norges strategiske viktighet ved å peke på sammenhengen mellom Polar Express og hendelsene ved GSV. En sammenheng de antagelig hentet fra Garnisonssjef Stub Aune som avisen hadde vært i kontakt med. Garnisonssjefen bekreftet at sovjetiske styrker hadde vært aktiv langs grensa siden helgen. Avisen forsto på de militære myndighetene at dette var et direkte svar på Polar Express.

Dagsnytt radio meldte om styrkeutplasseringen sent fredag kveld, og *Nordlys* viste til at dette skapte "atskillig nervøsitet blant folk her nord."²⁰⁶ Avisen siterte også forsvarsminister Grieg Tidemand på at den sovjetiske militæraktiviteten ikke ville avstedkomme noen reaksjon fra norsk side. *Nordlys* refererte også til det amerikanske forsvarsdepartementet som tok situasjonen med ro: "Slike mottrekk foregår fra tid til annen, og det ser ikke ut til å være noen grunn til uro." Avisen nevner også i artikkelen at sovjetisk presse hadde vært svært negativ til den norske Nato-virksomheten. I avslutningen ble det konkludert med:

Skal en dømme etter de nokså varsomme og mangelfulle norske reaksjoner, er det tydelig at de norske myndigheter ikke engang føler seg halvparten så provosert av den sovjetiske militærøvelsen som russerne tydeligvis gjør av den norske NATO-manøveren.²⁰⁷

Nordlys tok i artikkelen en stilling helt på linje med forsvarsministeren. Siden det allerede var kommet ut at det var aktivitet ved grensen virker artikkelen beroligende, noe også uttalelsene fra forsvarsministeren var.

206 NRK har opplyst at de aktuelle dagsnyttssendingene ikke er bevart.

207 *Nordlys* 10. juni 1968, 1 og siste side.

Også 11. juni inntok avisen en tilbakeholden stilling. Siden situasjonen ikke hadde endret karakter i løpet av de siste dagene, konkluderte avisen med at russerne bare ønsket å bli sett, og en kunne forvente at demonstrasjonen ville vare like lenge som Polar Express. 12. juni var det kun en liten artikkel i *Nordlys* som viste til at russerne trakk troppene tilbake. *Nordlys* siterte *Finnmarken* på at det aldri tidligere har vært en slik oppmarsj av tunge våpen ved grensa som denne gang.

Bladet Tromsø hadde en forholdsvis bred dekning av hendelsene juni 1968. Både Polar Express og styrkedemonstrasjonen ved grensen ble omtalt jevnlig i den aktuelle perioden. Både 4. og 5. juni ble øvelsen kommentert,²⁰⁸ og i begge artikler fremkom den sovjetiske misnøyen med Polar Express. Uttalelsene fra *Pravda* og *Røde Stjerne* ble gjentatt også her. Noe overraskende viste avisen til finsk kritikk av Nato-øvelsen. Fra den sosialdemokratiske avisen *Pæivæn Sanomat* het det at øvelsen sådde tvil om den norske basepolitikken. Videre at denne formen for provokasjoner ville føre til at "de fredelige og stabile forhold i Norden forstyrres alvorlig på grunn av manøvrene i Indre Troms."²⁰⁹ Her finner en et klart eksempel på den nordiske balansen i praksis. Denne artikkelen var et tydelig uttrykk for at økt alliert tilstedeværelse i Norge kunne føre til en endring i stabiliteten i Norden. Og for finnene ville et skifte i balansen høyst sannsynlig føre til økt sovjetisk press på Finland. Slik kan en forstå den finske kritikken mot Norges invitasjonspolitik overfor Nato.

Videre gjennom de aktuelle dagene omtalte *Bladet Tromsø* en sovjetisk øvelse som svar på Polar Express, men uten dramatiske titler. 11. juni var overskriften: "Militærøvelse i Pasvik: Russerne har tydelige ønsker om å bli sett." Artikkelen konkluderte med at det bare var en demonstrasjon man opplevde, og artikkelen hadde en gjennomgående beroligende tone. Neste dag, 12. juni, slo avisen stort opp på forsiden at den sovjetiske øvelsen hadde pågått kun 700 meter fra grensen, men at styrkene nå var trukket tilbake. Artikkelen siterte garnisonssjef Stub Aune på at det ikke hadde vært noen endring av arbeidsoppgavene ved garnisonen: "Vår oppgave er å avpatruljere grenseområdet slik det er bestemt i grenseavtalene. Mer har vi i grunnen ikke gjort."²¹⁰ Denne uttalelsen bør ses på som i overkant avdramatiserende, spesielt med tanke på de forhold garnisonssjefen påpekte i sin rapport. Artikkelen ble avsluttet med å gjenta sovjetisk kritikk av de allierte øvelsene, denne gangen fra fagforeningsavisen *Trud*.

Gjennomgående kan en si at *Bladet Tromsø* hadde en nøktern, men utfyllende dekning av både Polar Express, den sovjetiske pressekritikken av øvelsen og selve styrkedemonstrasjonen. Tendenser til alarmerende overskrifter ble i artiklens tekster dempet og en kan merke en

208 *Bladet Tromsø* 4. juni 1968, 1 og 5. juni 1968, 3.

209 *Bladet Tromsø* 7. juni 1968, 5.

210 Odd Stub Aune, sjef GSV, til *Bladet Tromsø* 12. juni 1968, 1 og siste side.

beroligende linje gjennom hele deknningen.

Riksdekkende aviser

Allerede lørdag 8. juni hadde de fleste aviser fått med seg at det foregikk en sovjetisk manøver ved grensen. *Dagbladet* skrev på siste side: "Store sovjetstyrker samles ved Boris Gleb – Bare militære øvelser, sier Grieg Tidemand."²¹¹ Artikkelen beskrev grovt de sovjetiske styrkene, materiell og utplasseringen, herunder at styrkene ikke hadde forsert demningen ved Boris Gleb. Artikkelen kom med de samme referanser til sovjetisk presses kritikk av Polar Express som *Finnmark Dagblad*. Store deler av *Finnmark Dagblads* artikkel er ordrett lik *Dagbladets*, noe som forklares av at NTB var kilde til artiklene. Mandag 10. juni omtalte *Dagbladet* situasjonen med en nøktern overskrift. At øvelsen hadde politiske mål og at befolkningen i området tok troppebevegelsene med ro. Onsdag 12. juni var siste omtale i *Dagbladet*, da med den sovjetiske tilbaketrekkingen som tema. Det ble konkludert med at forholdene på grensa var normalisert.

Verdens Gang kommenterte hendelsen kun 8. juni, med samme innhold som andre aviser og referanse til NTB. Artikkelen inkluderte kommentaren fra det amerikanske forsvarsdepartementet om at manøveren ikke hadde skapt noen uro.²¹²

Aftenposten var også på plass lørdag 8. juni, da med en mindre notis på forsiden av morgenutgaven. At sovjeterne ikke hadde gått over demningen, og følgene om dette skulle skje, ble omtalt. I aftenutgaven samme dag ble det også referert til uttalelsen fra USAs forsvarsdepartement om de sovjetiske manøvrer. De følgende dagene frem til den sovjetiske tilbaketrekningen holdt avisen seg til små notiser om saken med udramatiske overskrifter.²¹³ Øvelsen Polar Express ble omtalt jevnlig over de aktuelle dagene.²¹⁴ Som en kuriositet for denne oppgaven ble Warszawapakt-øvelsene i Tsjekkoslovakia nevnt i samme utgave: "Store sovjetiske styrker til øvelse i Tsjekkoslovakia. [...] en øvelse som i tsjekkoslovakenes øyne virker mer og mer mistenkelig."²¹⁵

Styrkedemonstrasjonen ble omtalt 14. juni, men da som en del av deknningen rundt Stortingets Nato-debatt. Årsaken var at forsvarsministeren pekte på den sovjetiske manøveren som et bilde på de kapasiteter som eksisterte på Kolahalvøya. Slagkraften til disse styrkene kloss opptil Norges grense, sammen med Norges geografiske plassering i et "strategisk spenningsfelt", var argumenter for medlemskap i alliansen. Allikevel kunne Grieg Tidemand vært mer alarmerende i sin beskrivelse av

²¹¹ *Dagbladet* 8. juni 1968, siste side.

²¹² *Verdens Gang* 8. juni 1968, 5.

²¹³ *Aftenposten* 1968: 8. juni s.1, 10. juni s. 1, 11. juni s. 17 (alle morgenutgaver).

²¹⁴ Søk i *Aftenpostens* arkiv på internett gir 25 treff på "Polar Express" for juni 1968.

²¹⁵ *Aftenposten* Aften 10. juni 1968, 7.

episoden ved grensen. Det ministeren ble sitert på i *Aftenposten* var en markant nedtoning av de faktiske hendelsene: "Det har i disse dager vært store sovjetiske militære bevegelser, sannsynligvis manøvrer helt inntil vår grense i Nord."²¹⁶ Her kan en se at Grieg Tidemand valgte å utnytte situasjonen for å gjøre et politisk poeng, men uten at det ble brukt en veldig urovekkende språkbruk.

Morgenbladet på den andre siden, hadde en annen tone. Grieg Tidemands beroligende kommentarer kom ikke like godt frem i dekningen av episoden 8. juni. *Morgenbladets* overskrift på første side var: "Sovjetiske manøver like ved grensen – Tanks og artilleri til Boris Gleb."²¹⁷ *Morgenbladet* refererer til *Finnmarken*, men er langt mer dramatisk i fremstillingen denne dagen. De påfølgende dagene ble omtalen redusert, men 12. juni analyseres situasjonen nærmere. Hendelsene ved grensa ses i sammenheng med den generelle opprustningen i Sovjetsamveldet, den store militærøvelsen som pågikk i Tsjekkoslovakia og Nato-debatten i Norge. Avisen viste til at nettopp slike reaksjoner fra Sovjet legitimerte et nært forhold til Nato, noe som kan leses ut av følgende sitater:

I det hele tatt må man kunne si at den senere tids begivenheter tenderer til å understreke nødvendigheten av NATO. [...] Man skal naturligvis dyrke de tegn til avspenning som forefinnes. Men det er mer enn tydelig at NATO ennu i mange år er nødvendig som sikkerhetsgaranti [...]."²¹⁸

Det virker som om *Morgenbladet* hadde en tydelig politisk agenda. Avisen brukte hendelsen ved GSV til å gjøre et poeng i forbindelse med den forestående debatten rundt videreføring av Nato-medlemskapet.

I Arbeiderbladet 8. juni sto en lengre artikkel om den sovjetiske manøveren ved grensen. Den fremsto som en fortsettelse av tidligere omtale av russisk kritikk av Polar Express. Overskriften var: "Sovjet-manøver kloss opp til Norske-grensen – Forsvarsministeren tar det rolig."²¹⁹ Kilden er også her NTB og hovedinnholdet er av samme karakter som andre aviser. Grieg Tidemand ble sitert på at ingen ekstraordinære tiltak var inntruffet på norsk side, avstanden til den allierte øvelsen i Troms og forholdene rundt demningen ved Boris Gleb ble forklart. Dagene etter hadde avisen en rekke artikler om den allierte øvelsen, som uken i forveien. Artikler med overskrifter som: "Polar Express fikk elendig vær,"²²⁰ men ellers ingen omtale av situasjonen ved grensen. Noe som kan summeres som et redaksjonelt fokus på det allierte samarbeidet i en tid hvor debatten om videre Nato-medlemskap ble ført.

216 *Aftenposten* Morgen 14. juni 1968, 18.

217 *Morgenbladet* 8. juni 1968, 1.

218 *Morgenbladet* 12. juni 1968, 2.

219 *Arbeiderbladet* 8. juni 1968, 30.

220 *Arbeiderbladet* 11. juni 1968, 22.

Venstre-avisen *Stavanger Aftenblad* hadde en fyldig dekning av hendelsene ved grensen. Avisen hadde i likhet med flere andre dekning av styrkedemonstrasjonen allerede fra 8. juni. Artikkelen på forsiden var basert på NTBs rapporter, og kom ikke med noen nye momenter utover det andre aviser tok opp, og er veldig lik *Dagbladets* og *Arbeiderbladets* omtale samme dag. Det som skiller *Stavanger Aftenblad* fra de fleste andre avisene er det fokuset episoden fikk. På lederplass 10. juni står en lang analyse av det sikkerhetspolitiske bildet i Nord-Europa. Lederen mente det ikke var grunn til bekymring for noen aggresjon mot Norge:

Intet forstandig menneske, verken i øst eller vest, vil ta slike øvelser som tegn på at det foreredes noe angrep på norsk område. Den internasjonale situasjon, med ro og stabilitet i hele Europa, er slik at det ikke er noe grunnlag for å frykte militære aksjoner fra noe hold, verken mot Nord-Norge eller andre deler av Vest-Europa.²²¹

Lederen gikk så langt som å påpeke at de allierte øvelsene hadde en stabiliserende innflytelse på forholdet mellom Norge og Sovjetunionen. Den store åpenheten fra alliert side om manøvrene, og øvelsenes defensive karakter, viste at noe angrep østover var utenkelig. I tillegg ble det fremholdt at disse øvelsene var viktige for å understreke at "Nord-Norge er et område som vil bli forsvart av Nato om det skulle innledes noen angreps-aksjon. Dermed vet alle og enhver – også de sovjetiske myndigheter hva de har å innrette seg etter."²²² Disse faktorene ble også knyttet til Stortingets forsvarskomitees innstilling om den nye femårsplanen for forsvaret som understreket at et alliert fokus på nordområdene ville ha en preventiv virkning mot eventuell aggresjon. Lederen så altså på den allierte øvelsen som viktig for å understreke ovenfor russerne at Nord-Norge ville bli forsvart, og når det nå ble så tydelig, ville det virke stabiliserende for området.

Det var stor variasjon i omtalene av episoden. Fellesnevnerne var at de fleste avisene omtalte saken lørdag 8. juni, de kommenterte de nærmeste dagene at situasjonen forble uendret, og innen 12. juni ble det skrevet at de sovjetiske styrkene hadde trukket seg tilbake.

Lokalavisene viste naturlig nok større interesse for saken enn de riksdekkende, men *Aftenpostens* minimale dekning er påfallende. Enda mer påfallende er den kraftige overskriften fra *Morgenbladet*. Det kan ha vært i avisens interesse å skape en mer urovekkende stemning med tanke på avisens politiske ståsted, og ved å spille på frykt lede Norge til videre Nato-samarbeid. Den nevnte lederen i *Stavanger Aftenblad* er det også verdt å merke seg. Ingen andre aviser plasserte Polar Express og styrkedemonstrasjonen i en slik samtidig sikkerhetspolitisk kontekst. En analyse som stiller seg på

221 *Stavanger Aftenblad* 10. juni 1968, 2.

222 Smst.

linje med de tekster en finner fra Johan Jørgen Holst og Nils Ørvik om sikkerhetspolitikk i Norden. Dette kan knyttes til avisens redaktør, Per Thomsen, en markant personlighet i norsk pressehistorie. Blant annet var Thomsen medlem i språknemnda, i juryen til Narvesen-prisen, medlem i Norsk Presseforbunds hovedstyre, og utnevnt til ridder av 1. klasse av St. Olavs orden for sin innsats som pressemann.²²³

Otto Grieg Tidemand avsluttet møtet i Den utvidede utenriks- og konstitusjonskomite med å presisere: "[...]at det på alle felt gis en klar indikasjon på hva vår holdning er, at vi er fullstendig uaffiserte av det som her egentlig foregår."²²⁴ Allikevel mislyktes ministeren i det han kalte å "hindre ryktespredning om denne aktivitet."²²⁵ Det er blitt fremholdt at Grieg Tidemands stab ringte avisredaktører for å hindre omtale av saken,²²⁶ men som vist hadde dette varierende effekt. Ut fra referatet fra møtet i UUKK 10. juni 1968, kan en se at NTBs melding faktisk ble sensurert.²²⁷ Andre kilder til at myndighetene grep inn overfor pressen er ikke blitt verifisert.

Politikk og presse

Når det kommer til oppfatningene av det sovjetiske handlingsmønsteret på nordflanken var det forskjeller ikke bare mellom partiene, men også innad i partiene. Oppgaven har pekt på splittelsen i Arbeiderpartiet når det kom til hvilken linje som skulle føres ovenfor Sovjetunionen, samt stillingen til atomvåpen. Mens Gerhardsen sto for en lavspenningslinje ovenfor russerne og var mot stasjonering av atomvåpen i Norge, var deler av partiet med Haakon Lie i spissen av andre oppfatninger. De så på Sovjetunionen som ekspansjonistisk, en kraft som det måtte demmes opp for. Det ble derfor hevdet at atomvåpen på norsk jord var en nødvendig motvekt til det skeive styrkeforholdet på nordflanken.

Dette skillet innad i partiet fikk også følger i partiorganene rundt om i landet. For oppgavens del er det de store avisene i Nord-Norge som er interessante, som *Nordlys* og *Finnmarken*. Begge offisielle partiorganer for Arbeiderpartiet. *Nordlys* hadde i mange år vært ledet av Ingvald Jaklin. Ikke bare var Jaklin redaktør, han hadde en lang politisk karriere for Arbeiderpartiet som inkluderte en rekke år som ordfører i Tromsø og som stortingsrepresentant. Politisk sett kan Jaklin plasseres nær Gerhardsens linje.²²⁸ Dette fremgår av den støtten Gerhardsen nøy fra lederplass i avisen og i jevnlig artikler på 1950- og 60-tallet. Budskapet om oppmyking og lavspenning ovenfor

223 Store Norske Leksikon (http://www.snø.no/nbl_biografi/Per_Thomsen/utdypning).

224 UUKK 10. 6. 1968, 11.

225 Smst., 4.

226 Tamnes 1997, 44, Huitfeldt og Hjerde 2003, 26 og NRK Brennpunkt: 32 *Tause Timer*.

227 UUKK 10. 6. 1968, 4.

228 Bones 2007, 243.

Sovjetunionen trer klart frem i avisen. Historiker Stian Bones viser til at Jaklin var Nato-skeptiker og at han mente "man kunne se bort fra den russiske fare".²²⁹ *Nordlys* var tidlig på 1960-tallet landsdelens største arbeiderpartiavis, og nest størst etter den borgerlige *Lofotposten* totalt sett, etter 1965 gikk *Nordlys* forbi *Lofotposten* i opplag.

Finnmarken var på samme tid arbeiderpartiavisen for Øst-Finnmark. Særlig viktig for Arbeiderpartiet var avisenes evne til å begrense kommunistenes innflytelse i avisens kjerneområder. Øst-Finnmark var et slikt område hvor kommunistene sto sterkt. Redaktøren Sverre Nilssen hadde blitt handplukket av partiet til å overta som redaktør i 1950, etter anbefaling fra Jaklin.²³⁰ Anti-kommunistisk innhold kjennetegnet i stor grad Nilssens redaktørstil på 1950- og 60-tallet. Det var også et uttalt mål i Arbeiderpartiet på denne tiden å jobbe aktivt mot kommunistiske strømninger. Stian Bones skriver: "Arbeiderpartiavisene deltok med stor kraft i det anti-kommunistiske arbeidet."²³¹

Selv om Jaklin hadde hjulpet i ansettelsen av Nilssen som redaktør, kan de to redaktørene likevel ikke plasseres i samme fraksjon når det gjaldt Arbeiderpartiets sikkerhetspolitiske linje. Bones har vist at Jaklin og *Nordlys* i stor grad var opptatt av å støtte oppmykingslinjen til Gerhardsen.²³² Sverre Nilssen kan lettere plasseres sammen med Haakon Lie. Sistnevntes kraftige kampanje mot kommunistene på 1950-tallet, med en rekke antikommunistiske kampskrifter, la grunnlaget for mye av Nilssens redaksjonelle føringer.

Ingvald Jaklin døde i 1965, og Magne Jønsson overtok som redaktør. Etter over 40 år som redaktør i avisen var *Nordlys* preget av Jaklins politiske ståsted. Gerhardsens fokus på avspenning ovenfor russerne, som hadde blitt fremholdt av Jaklin, fortsatte i *Nordlys*. Samtidig var Sverre Nilssen i større grad opptatt av å påpeke sovjeternes ekspansjonistiske mål. Dette skillet mellom to store arbeiderpartiaviser i Nord-Norge vises også i episoden ved grensa i juni 1968. Utgavene av de to avisene 10. og 11. juni virker ikke å ha vært særlig samkjørte i omtalen av styrkedemonstrasjonen.

Finnmarkens overskrifter:

STORE SOVJETISKE MILITÆRENHETER DRIVER ØVELSER I NEDRE PASVIK

Boris Gleb spekket med store tanks, panserbiler og artilleri. (forsiden, 10. juni)

229Bones 2007, 136 og 243 (sisert fra Bergh, Trond: *Storhetstid* (1945–1965), i Arne Kokkvoll og Jakob Sverdrup (red.), *Arbeiderbevegelsens historie i Norge*, bind 5, Oslo 1987, s. 425).

230 Smst., 237.

231 Smst., 248.

232 Smst., 243.

DE NORSKE GRENSEVAKTENE SER RETT INN I RUSSISKE KANONLØP

Russerne har siktet inn sitt tunge skyts mot de norske grensepostene. (forsiden, 11. juni)

Nordlys' overskrifter:

RUSSISK MOTTREKK MOT ØVELSEN POLAR EXPRESS

Store troppebevegelser nær norske-grensa. (forsiden, 10. juni)

RUSSERNE VED BORIS GLEB ØNSKER GJERNE Å BLI SETT

Sovjet-øvelsen har politisk mål. Varer trolig like lenge som Polar Express. (side 9, 11. juni)

Den sterke ordbruken i *Finnmarkens* oppslag står i klar kontrast til *Nordlys'* omtale av episoden. En del av forklaringen kan ligge i *Finnmarkens* rolle som avis for Øst-Finnmark, men å kalle styrkedemonstrasjonen for en lokalsak er urimelig. Episoden fikk fyldig omtale i riksavisene de samme dagene. Om en også trekker inn *Arbeiderbladet* som en del av Arbeiderpartiets stemmer, peker årsaken til *Finnmarkens* alarmoppslag mer mot redaktørens holdninger. *Arbeiderbladets* dekning av saken kan beskrives som relativt nøktern. De hadde plukket opp meldingene som andre riksaviser allerede lørdag 8. juni, og hadde en artikkel med følgende overskrift: "Sovjet-Manøver Kloss Opp Til Norske-Grensen – Forsvarsministeren tar det rolig."²³³ De neste dagene var omtalen av hendelsene ved grensen minimal i *Arbeiderbladet*, og langt fra alarmerende. Her synes enda en fasett ved den sovjetiske styrkedemonstrasjonen ved grensen. I mange tilfeller er det slike hendelser som tydeliggjør politisk uenighet, slik som mellom *Nordlys* og *Finnmarken*, hvor linjene gjenspeiler den interne dragkampen i arbeiderbevegelsen.

Hans Fredrik Dahl og Henrik Grue Bastiansen viser i *Hvor fritt et land? Sensur og meningstvang i Norge i det 20. århundre* til at midten av 1960-tallet var høydepunktet i partipressens tid. Forfatterne går så langt som å si at partipressen på denne tiden opererte som et halvstatlig opinionsstyrende maktmiddel: "Som redskap for de statsbærende partier hadde partipressen like fullt smeltet sammen med statsmyndighetenes maktutøvelse."²³⁴ Med dette som bakgrunn blir det lettere å forstå de store avvikene avisene imellom. En får også innsikt til hvordan slike organer så på sine egne arbeidsoppgaver, om hva som skulle omtales og fokuseres på, og hva som skulle dempes. En kan også i denne sammenheng se forsvarsministerens inngripen overfor pressen. Enkelte, som de regjeringstro avisene, ville legge seg på linje med regjeringen, mens andre hadde egne politiske agendaer.

²³³ *Arbeiderbladet* 8. juni 1968, 30.

²³⁴ Dahl og Bastiansen 2000, 269.

Hvis en setter pressedeckningens beskrivelser av styrkedemonstrasjonen opp mot kildene fra forsvaret finner en store uoverensstemmelser. De fleste av disse kan knyttes til det faktum at det ikke var ønskelig å skape panikkstemning. Stub Aunes uttalelser om at det ikke hadde blitt tatt noen ekstraordinære tiltak ved GSV er et eksempel på det. Garnisonsjefen gikk så langt som å si at det ikke var observert noen flyaktivitet i grenseområdet.²³⁵ Ifølge E-rapport 3/69 ble det i dagene 6. til 8. juni observert 90 stk AN-12 transportfly, nok til å løfte et helt fallskjermregiment.²³⁶

Avslutning og drøfting

Noe av det mest interessante i drøftingen av episoden ved grensa er tidslinjen i dagene 6. til 12. juni. Reaksjoner på episoden og tiltak som ble iverksatt må sees i lys av utviklingen fra time til time. De sovjetiske styrkene øvet på Kolahalvøya i dagene fra 3. til 6. juni. Dette fremgår av E-rapporten som utkom etter hendelsen og i vedlegget til garnisonssjef Stub Aunes rapport om styrkedemonstrasjonen. Aktiviteten på sovjetisk side ble beskrevet og journalført av grensevakten. Utover kvelden 6. juni økte aktiviteten, og den første norske reaksjonen var utplassering av brovakt på Strømmen bro kl. 1700.²³⁷ Knappe to timer senere ble den første særmeldingen sendt til høyere myndighet om den økte aktiviteten.

Den neste interessante begivenheten skjedde morgenen 7. juni. Det tette snøværet hadde lettet og omfanget av de sovjetiske styrkenes antall og posisjoner ble klart. Garnisonen i Sør-Varanger hadde høynet beredskapen, ammunisjon delt ut til troppene, kjøretøyer klargjort, staber satt operativ, politimesteren i Sør-Varanger ble orientert og en rekke andre tiltak iverksatt.

Særmeldinger ble sendt høyere myndighet jevnlig natten til, og utover dagen 7. juni. I oversikten over meldingsgangen ble responsen fra høyere myndighet ført som "ingen" over de to dagene frem til kl. 2350 7. juni. Da ble det ført: "Grensekommissæren ringer SJ GSV og meddeler at FST ber ham ringe Forsvarsministeren."²³⁸ Sjef GSV, oberstløytnant Odd Stub Aune ble altså bedt av Forsvarsstaben om å ringe forsvarsministeren natten til 8. juni. I *Forsvarsstudier 3/2003* hevder forfatterne at forsvarsminister Grieg Tidemand har fortalt at oberstløytnant Stub Aune ringte ministeren et døgn tidligere, natten til 7. juni. Det kan være flere årsaker til dette, men det er grunn til å tro at Grieg Tidemand eller Tønne Huitfeldt kan ha forvekslet dagene.

Huitfeldt og Hjerde gjengir også i forsvarsstudien oversikten over meldingsgangen, transkribert

235 *Bladet Tromsø* 12. juni 1968, siste side.

236 FST/E: E-rapport 3/69, 11.

237 Huitfeldt og Hjerde 2003, 12.

238 Vedlegg. Sovjetisk hærøvelse i grenseområdet i tiden 6.–11. juni 1968, Rapport fra Garnisonssjef GSV.

med enkelte mindre endringer. Men også med en stor forskjell. Sitatet over er utelatt i studiens gjengivelse av oversikten over meldingsgangen. Når Grieg Tidemand fortalte til forfatterne av forsvarsstudien at det var Stub Aune som hadde tatt initiativ til kontakt, motstrider dette med oversikten over meldingsgangen.²³⁹

Den ene forfatteren av forsvarsstudien, Tønne Huitfeldt er gått bort, og Arild Hjerde som står som medforfatter kunne ikke på oppfordring forklare hvorfor den delen er utelatt. Det var også til Huitfeldt at Grieg Tidemand personlig hadde fortalt at Stub Aune hadde ringt ham natt til 7. juni,²⁴⁰ slik at denne opplysningen heller ikke kan bekreftes. Oppgaven tolker det slik at ministeren forvekslet datoene i sin gjengivelse (som skjedde tiår senere) til Tønne Huitfeldt, samt unnlot å fortelle at Stub Aune fikk beskjed om å kontakte ministeren. Eventuelt utelot Huitfeldt denne opplysningen i sin transkribering.

Dette kapittelet har også vist at det var stor variasjon i pressedekningen av episoden, ikke bare mellom de forskjellige partiaviser, men også innen de forskjellige politiske presseorganene. I forhold til episoden ved grensen, er det også verdt å merke seg hvordan oppfordringen fra myndighetene om å dempe beskrivelsene av styrkedemonstrasjonen ble mottatt.

Videre mener jeg det er vist at norske myndigheter anså styrkedemonstrasjonen som en respons på Polar Express, hvor det vesttyske bidraget kan ha anspenning ytterligere. Også den forestående Nato-debatten og utarbeidelsen av den nye femårsplanen for forsvaret ble nevnt som mulige årsaker. Men som i de fleste andre omtaler av styrkedemonstrasjonen er det den allierte øvelsen som har blitt vektet tyngst. Det gjorde også datidens aktører, både myndighetene og pressen.

Når en ønsker å studere styrkedemonstrasjonen ved grensen i 1968 er det ett perspektiv som er interessant å drøfte. Det går på samsvaret mellom hvordan en så for seg sovjetisk aggresjon skulle fremtre, og selve demonstrasjonens forløp. I flere kilder kommer det frem hvordan norske militære myndigheter forestilte seg hvordan sovjetiske fremgangsmåter ved en begrenset operasjon ville se ut. Dette var oppfatninger som lå til grunn de aktuelle dagene, og det kan oppleves som spesielt at Grieg Tidemand var så overbevist i sin tro om at det utelukkende var en demonstrasjon av misnøye en hadde med å gjøre.

²³⁹ Se vedlegg 2.

²⁴⁰ Huitfeldt og Hjerde 2003, 27.

I FSTs orientering for kontaktutvalget 19. mai 1967 ble de norske synspunktene rundt mulighetene for aggresjon mot Nord-Norge drøftet. Norge kunne ikke regne med noe sikkert varsel ved et sovjetisk angrep før radarbilder viste de fremste flystyrkene. Basene i Kola-området var så utbygd at de kunne forsterkes med luft- og landstridskrefter praktisk talt over natten. Allikevel var det antatt at selv en begrenset operasjon mot Nord-Norge ville sette i gang så store tiltak på sovjetisk side med tanke på eventuell eskalering, at slike forberedelser ville gi indikasjoner, men: "Sovjet [vil] i stor utstrekning kunne kamuflere eventuelle angrepsforberedelser i form av øvelser."²⁴¹ Denne vurderingen virker svært virkelighetsnær med tanke på hendelsene i 1968. Indikasjoner på militære operasjoner i en tidlig fase kan, som i Tsjekkoslovakia, kamufleres som øvingsaktivitet. På samme måte som også styrkedemonstrasjonen var fase to av en sovjetisk øvelse. Bekymringsverdig var også situasjonen under de spente dagene på grensen. Fra rapporten til sjef GSV:

- Egne grensestyrker kunne når som helst bli tatt under direkte ild av stridsvognkanoner og mitraljøser.
- Sovjetisk artilleri kunne skyte inntil ca 12 km inn på norsk område.
- Grensen kunne overskrides av stridsvogner i løpet av 5 minutter.²⁴²

Det kan således konkluderes med at de sovjetiske øvelsene utgjorde et så godt skalkeskjul for aggresjon at noe varslings tid ved et angrep ikke kunne forventes. Utover det faktum at Sovjetunionen evnet å kamuflere angrepsforberedelser i form av øvelser, kom det frem under orienteringen 19. mai 1967 at det i Kola-området befant seg 2 stående motoriserte infanteridivisjoner, 2 stående marineinfanteribataljoner og en grensevakt på over 3000 mann.²⁴³ Disse styrkene kunne hurtig forsterkes ved overføring av avdelinger ved flytransport, og tillegg hadde Kola-området selv et betydelig mobiliseringspotensial. Det ble konkludert i referatet fra samme orientering:

M.a.o. : Vi kan altså, - ut fra det mønster i øvelsene som vi kjenner, - få tydelige indikasjoner på at det forberedes større øvelser, - men det er meget vanskelig for oss på forhånd å avgjøre om disse forberedelser virkelig gjelder en øvelse, eller om det dreier seg om reelle angrepsforberedelser.

[...]

Skal vi oppsummere det inntrykk aktiviteten til Sovjets væpnede styrker i Nord-området gjør på oss så må dette bli:

- Virksomheten til de sovjetiske styrkene i Nord-området er stor og økende.
- En slik virksomhet kan føre til episoder som kan bli alvorlige for oss.

241 Orientering for kontaktutvalget. Forsvarsstaben 19. mai 1967. RA, FD, FD H1965–69, Boks 18, Mappe 200.3.

242 Rapport fra Garnisonssjef GSV "Sovjetisk hærøvelse i grenseområdet i tiden 6.–11. juni 1968".

243 Ifølge *FS 3/2003* var den sovjetiske grensevakten på 1200–1500 mann i 1968. Huitfeldt og Hjerde 2003, 21.

- I forbindelse med en krisesituasjon kan Sovjet finne det nødvendig å besette deler av Norge. Forberedelser for et slikt angrep kan skje under dekke av det normale aktivitetsmønster vi kjenner, og vi har ingen garanti for at vi vil få noe varsel på forhånd.²⁴⁴

Med dette som bakgrunn, før den spente situasjonen som oppstod i perioden 6. til 11. juni 1968, kunne en forvente en sterkere reaksjon fra både de politiske myndighetene og den militære ledelsen i Norge. Det fikk en ikke, og som oppgaven har vist iverksatte den sentrale forsvarsledelsen få tiltak de første dagene av episoden, og UUKK ble ikke briefet før 10. juni. Det er grunn til å tro at forsvarsminister Grieg Tidemands uaffiserte linje ikke møtte mye motstand i regjering og forsvarsledelse, og at det således var bred enighet om å ikke la seg påvirke av den provokative sovjetiske manøveren.

244 Orientering for kontaktutvalget. Forsvarsstaben 19. mai 1967. RA, FD, FD H1965–69, Boks 18, Mappe 200.3.

Kapittel 4:

Etter juni 1968

Dette kapitlet vil søke å finne og forklare endringer i etterkant av den sovjetiske styrkedemonstrasjonen. Politiske og militære endringer vil være sentrale. Et problem med denne målsetningen er at bare et par måneder etter hendelsen ved GSV opplevde man enda en dramatisk sovjetisk manøver, samt den kanskje viktigste internasjonale hendelsen i 1968, nemlig invasjonen i Tsjekkoslovakia. At disse episodene kom på rekke og rad sommeren 1968, gjør det i mange tilfeller vanskelig å spore endringer til den enkelte episode. Det vil allikevel være kapitlets hovedfokus å beskrive utviklingen etter styrkedemonstrasjonen, søke å finne endringer i norsk sikkerhetspolitikk, samt knytte disse til konkrete hendelser.

Tsjekkoslovakia

Natt til 21. august 1968 ble Tsjekkoslovakia invadert av om lag 500.000 soldater fra flere Warszawapakt-land. Hovedstyrken var sovjetiske tropper. Invasjonen kom i etterkant av stor militær øvingsaktivitet blant Warszawapakt-landene sommeren 1968, øvelser som tydelig var ment som en advarende pekefinger mot tsjekkosllovakisk reformpolitikk.²⁴⁵ Invasjonen var et forsøk fra Sovjet på å stoppe en tsjekkosllovakisk trend i retning av oppløsning og fristilling fra Moskva. Invasjonen kan ses på som en praktisering av Bresjnev-doktrinen. Den innebar i praksis en sovjetisk rolle som politi overfor andre sosialiststater. Den påla alle sosialiststater å intervenere i et annet lands indre forhold hvis det eksisterte en trussel mot landets sosialistiske styre.²⁴⁶

Tsjekkoslovakias utvikling på 1960-tallet viste et styre som ble liberalisert. Pressefrihet og politisk deltagelse utover kommunistpartiet ble tillatt. Den nye tsjekkosllovakiske politikken ble kjent som "sosialisme med et menneskelig ansikt." Det var imidlertid en motsetning mellom den politiske retningen som Tsjekkoslovakia slo inn på og landets forpliktelser i Warszawapakten. Press fra andre sosialiststater som fryktet en dominoeffekt gjorde det vanskelig for Moskva å ikke foreta seg noe.²⁴⁷ Beskjeden den sovjetiske ambassadør i Norge ga statsminister Per Borten da førstnevnte ble kalt inn for en forklaring på hendelsene i Tsjekkoslovakia viste også dette: "[Situasjonen er en følge av] den ytre og indre reaksjons sammensvergelse mot den eksisterende samfunnsordningen og mot den konstitusjonelle statsordningen i Tsjekkoslovakia [...]".²⁴⁸

245 Se kap. 3 – Riksdekkende aviser. *Aftenposten* Aften 10. juni 1968, 7 og Store Norske Leksikon (<http://snl.no/Tsjekkoslovakia/historie>).

246 Tjelmeland 2006, 101 og Store Norske Leksikon (<http://snl.no/Bresjnev-doktrinen>).

247 Tjelmeland 2006, 101.

248 UUKK 22. 08. 1968, 3.

Historiker Geir Lundestad viser til at risikoen ved å invadere var liten. En sovjetisk analyse tilsa at et militært svar fra Vesten var utenkelig, og politiske reaksjoner ville være begrensede.²⁴⁹ Denne vurderingen var relativt korrekt. Reaksjonene toppet seg med at President Johnson utsatte et planlagt toppmøte, noe som forsinket SALT-forhandlingene.²⁵⁰ Avspenningspolitikken ble utover høsten 1968 gjenopptatt etter et opphold som markerte Vestens holdning til invasjonen i Tsjekkoslovakia.²⁵¹ For Sovjetunionens del hadde stormakten vist evne og vilje til å slå ned på bevegelser som truet samholdet i østblokklandene.

Av reaksjoner på invasjonen i Tsjekkoslovakia bør det nevnes at det på politisk og militært hold ikke var forventet en slik resolutt maktovertakelse: "In spite of the very substansial warning time and the concentrated study of the situation by Nato governments, no single assessment was received which predicted the Warzw Pact's intention to invade."²⁵²

Den amerikanske utenriksminister Dean Rusk kommenterte at doktrinen²⁵³ som sovjeterne hadde begrunnet invasjonen med sådde sterk tvil om de sovjetiske ledelsens måtehold (*restraint*).²⁵⁴ Det ble på alliert side etablert en usikkerhet rundt intensjonene til Sovjetunionen. Årene frem til 1968 hadde i stor grad vært preget av forutsigbarhet i handlingsmønsteret til Sovjetunionen. I løpet av noen måneder i 1968 endret dette seg.

Fokus bort fra Tsjekkoslovakia

En kan også se på styrkeutplasseringen ved grensen som et sovjetisk virkemiddel for å få fokuset bort fra Tsjekkoslovakia. Samtidig som den 45. motoriserte infanteridivisjon ble utgruppert i stilling ved grensen til Norge foregikk det en Warszawapakt-øvelse i Tsjekkoslovakia. Denne øvelsen ble også omtalt i norske aviser i juni 1968.²⁵⁵ I sovjetiske planer for alternative situasjoner (contingency plans) ville det allerede under denne øvelsen vært utarbeidet et utkast for invasjonen av Tsjekkoslovakia. Således kan en anta at samtidig som styrkedemonstrasjonen fant sted mot den norske grensen lå en invasjonsplan for Tsjekkoslovakia på bordet til den sovjetiske militære ledelsen. Etter hvert som den politiske utviklingen i Tsjekkoslovakia fortsatte i en liberal retning, og politisk press for å dempe de demokratiske strømningene feilet, ble invasjonsplanene mer aktuelle.

249 Lundestad 1996, 227.

250 SALT: *Strategic Arms Limitation Talks*. Samtaler mellom USA og Sovjetunionen om å begrense produksjon og utplassering av strategiske våpen (<http://snl.no/SALT>).

251 Lundestad 1996, 97.

252 Tsjekkoslovakia. Notat av Forsvarsdepartementet 30. sep. 1968. RA, FD, FD H1965–69, Boks 6, Mappe 011.

253 Bresjnev-doktrinen.

254 Hovedpunkter fra statsrådsmøtet i Natos forvarsplanleggingskomite. 14. nov 1968. Referat av Forsvarsdepartementet. RA, FD, FD H1965–69, Boks 17, Mappe 200.3.

255 Se kap. 3 – Riksdekkende aviser.

Også i *Aftenposten* 29. desember 1999 ble denne tanken fremmet. Der ble det hevdet at det i militære kretser ble spekulert om denne manøveren var et grep for å få oppmerksomheten bort fra Tsjekkoslovakia.²⁵⁶ Pensjonert generalmajor Kjell Lutnes setter gjerne episoden ved GSV i sammenheng med invasjonen av Tsjekkoslovakia. Ikke som en nødvendighet, men en bør ikke utelukke at dette kan inkluderes i hensiktene bak maktdemonstrasjonen.²⁵⁷ Også Sean Maloney peker på denne muligheten, at den økte sovjetiske aktiviteten i nordområdene kan ha vært et middel for å avlede Nato. At de også var en del av en kampanje konstruert for å styrke innenrikspolitiske forhold i Sovjet mener Maloney er plausibelt.²⁵⁸ Denne oppgavens problemstillinger dekker ikke sovjetiske motiver for styrkedemonstrasjonen, men i omtalen av de norske reaksjonene kommer det frem hva norske myndigheter antok de sovjetiske motiver var. Fornyelsen av Nato-medlemskapet og den nye femårsplanen for forsvaret ble nevnt. Om disse motivene uttalte representant Alfred Henningsen under møtet i UUKK 10. juni 1968: "Russerne [vil] trolig oppnå det motsatte av det som er deres hensikt, nemlig at det vil bli lettere å få vedtatt både Nato-innstillingen og forsvarsplanen."²⁵⁹ Fra Forsvarsstaben ble det nevnt at manøveren kunne vært en del av propaganda rettet mot Nato innen egne styrker, samt den sivile befolkningen i det nordvestlige Sovjet.²⁶⁰ Noe også Maloney i nyere tid har antatt. Da statsminister Kosygin ble spurt om flåtemanøvrene i nordområdet under en pressekonferanse i forbindelse med sitt besøk i Stockholm i juli 1968 sa Kosygin at det var et svar på Nato-manøveren.²⁶¹ I Torleiv Harstads hovedoppgave²⁶² knyttes dette sitatet til styrkedemonstrasjonen, og ikke flåtemanøveren (Sever). Nå har ikke denne studien som mål å analysere sovjetiske holdninger, men det virker som det har spredd seg noe forvirring rundt styrkedemonstrasjonen kontra marineøvelsen som "svarmanøver."

Sever

Den sovjetiske marineøvelsen Sever foregikk i juli 1968. Den ble ikke ansett som en styrkedemonstrasjon på lik linje med utplasseringen ved grensa. Øvelsen ble allikevel tolket som særdeles bekymringsverdig siden den fremsto som en knipetangsmanøver. Hovedgrunnen til denne tolkningen lå i at store marinestyrker trente på landgangsoperasjoner mot en kystlinje med etablerte forsvarsstillinger.²⁶³ Sovjetiske marinestyrker øvde disse landgangsmanøvrene på Murmankysten etter å ha seilt fra Skagerrak og nordover langs norskekysten. Styrkens rekkevidde, havområdene

256 *Aftenposten* Morgen 29. desember 1999, 4.

257 Kjell Lutnes, samtale 2. nov. 2010 ved P 2908 / Reitan.

258 Maloney 2004, 603.

259 UUKK 10. 6. 1968, 8.

260 FST/E: E-rapport 3/69, 19.

261 *Aftenposten* Morgen 15. juli 1968, 19.

262 Harstad 1989, 191. På dette punkt med referanse til Robert Germans "Norway and the bear" (1982), som refererer til Per Egil Hegges "The Soviet view of the nordic balance" (1979). Per Egil Hegge er forfatter av artikkelen i *Aftenposten* Morgen 15. juli 1968, 19. (Note 261).

263 Huitfeldt og Hjerde 2003, 28.

involvert og flåtens oppsetting gjorde at manøveren ble fulgt tett av Nordkommandoen.²⁶⁴ Kjetil Skogrand påpeker at slike manøvrer skapte presedens for at dette var regulære øvelsesmønstre, som på kort tid kunne gå over i reell aggresjon.²⁶⁵ Denne første øvelsen, Sever, vakte bekymring i Norge, men ville de neste øvelsene av samme karakter oppnå like stor grad av oppmerksomhet?

Under møtet i UUKK etter den sovjetisk-ledede invasjonen av Tsjekkoslovakia, kom denne øvelsen også opp. Ifølge Grieg Tidemand ble det i forsvaret gjort visse beredskapsmessige enkelttiltak etter invasjonen, men ingen tiltak som ville synes i stor grad utad. Det var ikke noen militær aktivitet i nordområdene som ville føre til høynet beredskap, men det hadde vært økt marineaktivitet den siste tiden:

Jeg finner det også rimelig ved denne anledning å nevne for utenrikskomiteen hva som for øvrig er meddelt forsvarskomiteen og Regjeringens medlemmer, at det har vært en utvidet russisk marineaktivitet langs vår kyst i løpet av sommeren. Det er kommet et helt nytt mønster inn i denne aktiviteten. De vanlige sovjetiske øvelser er for første gang blitt offentliggjort, og er kjørt betydelig lenger ut i Atlanterhavet enn tidligere. Det som har betydning for oss, er at de har store landgangsfartøyer, som i en knipetangmanøvre har gått langs vår kyst med utgangspunkt utenfor Skagen, og – møtt av andre liknende fartøyer – har foretatt en samlet landgangsmanøver i Kola-området. Det er et mønster som er ganske nytt, og som fra vår side helt selvfølgelig gir grunn til refleksjoner og – jeg vil ikke legge skjul på det – adskillig uro.²⁶⁶

Noe besynderlig ble ikke utenriksministerens uttalelse nærmere diskutert i det fire timer lange møtet. En slik tone og ordbruk – "adskillig uro" – fra Grieg Tidemand var sjelden. Det er grunn til å tro at marineøvelsen Sever gjorde et kraftigere inntrykk på forsvarsministeren enn styrkedemonstrasjonen. Dette siden Sever fremviste bekymringsverdige militære kapasiteter, og mens episoden ved grensen var antatt å være en ren demonstrasjon, ble Sever sett på som en ny trend i den sovjetiske nordflåtens operasjonsmønstre.

Aftenposten omtalte denne øvelsen 17. desember 1968. Det ble gjort et poeng av at den var blitt hemmeligholdt fra myndighetenes side, og at den først drøye fire måneder etter ble kommentert av Nordkommandoen på Kolsås. Ifølge offiserer ved kommandoen hadde den massive styrkens sammensetning bidratt til å forrykke styrkeforholdet på nordflanken.

Særlig ett moment under denne marineøvelsen ga grunnlag for bekymring hos de militære styresmaktene, det var: "[...] de økede marineøvelser i nord-norske farvann, hvor innslaget av

264 *Aftenposten* Morgen 17. juni 1968, 18.

265 Skogrand 2004, 45.

266 Otto Grieg Tidemand, UUKK 22. 8. 1968, 8–9.

landgangsfartøyer blir stadig mer markert."²⁶⁷ Også Nato hadde merket seg denne økte bruken av landgangsfartøyer under sovjetiske marineøvelser. Slik forstås bedre det allierte fokuset på flankene, herunder med økt hensyn til trusselen fra sjøen, og ikke bare den landmilitære. Den mest foruroligende erfaringen fra Sever var styrkesammensetningen. Ved et angrep på Nord-Norge ville landsetting av marineinfanteri langs Finnmarkskysten være en sannsynlig operasjon. Landstridskreftene og kapasitetene for luftlandsetting av fallskjermstyrker fra de mangfoldige flystripene på Kolahalvøya fikk viktig støtte med disse marinestyrkene. I etterretningsrapporten etter styrkedemonstrasjonen ved grensen hadde FST/E følgende bemerkning:

Hovedinntrykket av de sovjetiske hærstyrker på Kola er således at disse er trent og utrustet for offensive operasjoner. Det forhold at styrkene øver samvirke med luftlandetropper synes å bekrefte dette, og den sterke utbygging av marineinfanteriet innen Ishavsflåten de senere år peker i samme retning.²⁶⁸

Referanser til denne marineøvelsen har også kommet opp i andre kilder. I det tidligere omtalte skrivet fra den norske ambassaden i Helsingfors til UD, etter president Kekkonens besøk i Moskva, ble Sever nevnt. Skrivet er et referat fra samtale mellom den norske ambassadør Stabell og Kekkonen. Bakgrunnen for samtalen var for å undersøke om det var noe av norsk interesse som hadde blitt tatt opp mellom presidenten og de sovjetiske lederne. Stabell tok opp sovjetiske presseangrep på Polar Express, og om dette sa Kekkonen at sovjeterne uttrykte stor misnøye med den norske politikken. Videre fortalte Kekkonen at de sovjetiske lederne overveiet en flåtemanøver i Nord-Atlanteren som motdemonstrasjon. En informasjon som skal ha blitt gitt i streng fortrolighet, men siden manøveren på dette tidspunkt var i gang, så ikke presidenten at det var noe i veien for at han fortalte om bakgrunnen for denne manøveren. Styrkedemonstrasjonen ble ikke nevnt under møtet, men det ble uttalt eksplisitt at Sever var en svarmanøver.²⁶⁹

Etter Polar Express

I sluttrapporten for Polar Express ble den sovjetiske demonstrasjonen omtalt flere steder, noe som viser at de sovjetiske manøvrene hadde en effekt på øvelsesledelsen. Under punktet i rapporten som omtaler politiske konsekvenser ble det vist til "ingen direkte implikasjoner," men en opplevde uvanlig stor sovjetisk militær aktivitet i nordområdene."²⁷⁰

267 Notat. Fra Forsvarstaben til Stortingets Forsvarskomiteé. 22. nov. 1968. RA, FD, FD H1965–69, Boks 4, Mappe 000.

268 FST/E: E-rapport 3/69, 27.

269 President Kekkonens besøk i Sovjetunionen. Melding fra ambassadør Stabell til UD juli 1968. RA, FD, FD H1965–69, Boks 6, Mappe 011.

270 Sluttrapport for Polar Express. P 2908 / Reitan.

I samme rapport ble en annen interessant episode omtalt som fikk innvirkning på etterretningsspillet under Polar Express. Øvelsen var satt opp med tre parter som var involvert i en konflikt. Et hjemland, et fiendeland og et støtteland til hjemlandet. Dette krigsspillet var helt klart lagt opp til den trusselen som forelå og fiendens mest sannsynlige oppførsel. For å gjøre spillet mer realistisk for de øverste militære lederne, ble avdelinger som ikke var med på øvelsen skrevet inn i spillet av spillstaben. Hvis det kom et konvensjonelt angrep på Norge, ville det da være naturlig å krigsmobilisere, slik det hadde blitt gjort i Nord-Norge i april 1940. Slike mobiliseringsavdelinger og avdelinger som ikke kunne delta i øvelsen ble da skrevet inn i spillet. En krigsmobilisering ville være så omfattende at den ikke kunne øves, den enkle årsaken til dette var at det ville lamme hele det sivile samfunnet. De meldinger de militære sjefene fikk om de faktiske styrkenes bevegelser og strid ville ikke skille seg fra meldinger spillstaben konstruerte. Slik var scenarioet i større grad reelt for de militære sjefene, både fiktive og faktiske avdelinger var brikker på et kart.

En del av spillet som spillstaben utviklet var et etterretningsspill for E-cellen i en avdelings hovedkvarter. Det viste seg at dette spillet var så likt den sovjetiske styrkeutplasseringen som skjedde samtidig på grensen, at spillet ble avbrutt for å hindre misforståelser. En divisjon under feltøvelse ville som ved reelle operasjoner melde utviklingen videre til høyere enhet, det være seg ØKN eller annen myndighet. Sann sett er de høyere enheter med i spillet samtidig som de innehar rollen som forsvarrets operative ledelse. ØKN var da også øvingsleder under Polar Express. De meldinger som ble sendt fra grensen hadde så mange likhetstrekk med meldingene fra øvelsen Polar Express, at det ble ansett at misforståelser kunne oppstå. Derfor ble denne delen av spillet avbrutt.²⁷¹

At sluttrapporten for Polar Express viser til disse momentene er interessant. For det første sier dette noe om spillstabens evne til å skissere situasjoner som var virkelighetsnære. Og i de senere år har det fra sovjetiske arkiver vist seg at Nato-planverkets omtale av "fiendens mest sannsynlige" hadde en overraskende stor grad av samsvar med sovjetiske krigsplaner.²⁷² Rapporten viser også at det som foregikk på grensen fikk alliert oppmerksomhet, i motsetning til den holdningen norske og allierte myndigheter ønsket å fremme.

Generelle vurderinger

I kilder fra Forsvarsdepartementets *Hemmelige arkiv 1965–1969* går det klart frem at episodene våren og sommeren 1968 hadde en effekt på både Natos og det norske forsvarets trusselbilde.

271 Sluttrapport for Polar Express. P 2908 / Reitan.

272 Kjell Lutnes, samtale 2. nov. 2010 ved P 2908 / Reitan.

Denne perioden, med styrkedemonstrasjonen ved norskegrensen, den sovjetiske marineøvelse Sever og invasjonen i Tsjekkoslovakia, utgjorde et tydelig brudd på sovjetisk handlemåte i forhold til årene i forveien.

Noen forslag og tiltak hos den militære ledelsen i Norge kan knyttes direkte til enkelthendelser, men for det meste var det den endrede sikkerhetspolitiske situasjonen, eller et knippe episoder, som sammen ble brukt som argumentasjon for endringer. Følgende sitat er et eksempel på at slike sett med hendelser utgjorde et samlet grunnlag for en vurdering. Sitatet er hentet fra et notat fra Forsvarsstaben til Stortingets Forsvarskomite 22. nov. 1968:

De konkrete tiltak som foreslås og som alle ligger innenfor rammen av Forsvarssjefens forslag til langtidsprogram er imidlertid ikke motivert alene ut fra den usikkerhet som aksjonen mot Tsjekkoslovakia har etterlatt seg i europeisk sikkerhetspolitikk. Andre viktige forhold er de sovjetiske feltmessige manøver like opp mot grensen i Pasvikdalen, og de økede marineøvelser i nord-norske farvann, hvor innslaget av landgangsfartøyer blir stadig mer markert. Okkupasjonen av Tsjekkoslovakia har klart demonstrert hvordan tilsynelatende normale militærmanøver uten særlig taktisk varsel har gått over til militært engasjement. Militært sett innebærer de sovjetiske øvinger og manøvrer i de nordlige grenseområder tilsvarende muligheter, uten at en kan gjøre regning med noe særlig varsel. Det er på denne bakgrunn at Regjeringen har funnet det nødvendig å ta opp til ny vurdering spørsmålet om omfanget av det stående beredskap i Finnmark.²⁷³

Her knyttes invasjonen i Tsjekkoslovakia, styrkedemonstrasjonen opp mot grensen i Sør-Varanger og marineøvelsen Sever sammen som argumenter for å revurdere de militære kapasitetene i Finnmark. Det ble pekt på likhetstrekk mellom episodene ved at det ble åpnet for at det sovjetiske handlingsmønsteret fra Tsjekkoslovakia kunne knyttes til de tendenser en så i Nord-Norge. Militære øvelser, som i Tsjekkoslovakia, hvor manøveren kunne gå over i en fase av reell aggresjon. I denne sammenhengen bør det bemerkes at bruken av landgangsfartøyer under slike øvelser var et foruroligende element for Norges del. Det var antatt at et sovjetisk angrep ikke bare ville bestå av landstyrker, men involvere de fleste grenene i den sovjetiske militærmakten.

Når episodene sommeren 1968 bntes sammen som i notatet ovenfor blir de en del av en sammenheng, de fremstår ikke som enkeltepisoder, men som en del av en større sikkerhetspolitisk bilde. Det var meningsfylt å bruke disse hendelsene samlet for bedre å oppnå forståelse for dette trusselbildet og for å tilegne seg støtte for økte bevilgninger. Under argumenteres det videre for en styrking av den stående beredskapen i Finnmark:

273 Notat. Fra Forsvarstaben til Stortingets Forsvarskomite. 22. nov. 1968. RA, FD, FD H1965–69, Boks 4, Mappe 000.

Sovjets militære operasjoner mot Tsjekkoslovakia og de utstrakte øvinger til lands og til sjøs i områder som støter opp mot norsk territorium, har gjort det naturlig å vurdere på nytt spørsmålet om heving av terskelen i Finnmark. Muligheten for å utvikle en tilsynelatende normal fredstidsmanøver til militær intervensjon uten varsel, tilsier at ordningen med periodevis eller i krisetider å bringe opp styrker fra andre landsdeler, erstattes med en permanent styrking av beredskapen i Finnmark. Under behandling av saken på ansvarlig politisk og fagmilitært plan har det ikke fremkommet innvendinger eller betenkeligheter ved saken.²⁷⁴

Vurderingen over konkluderer altså med at det ville være hensiktsmessig å få økt den stående beredskapen i Finnmark. Dette fremfor å være avhengig av å måtte transportere opp styrker fra andre deler av landet ved situasjoner som krevde høynet beredskap. I en krisesituasjon ville en stående avdeling, som f. eks. den i Porsanger, ha adskillig kortere responstid enn man kunne oppnå ved militære overføringer fra Troms.

Dette synspunktet om at terskelen for konfrontasjoner var senket etter aksjonen i Tsjekkoslovakia hadde også festet seg hos de allierte. De store sovjetiske øvelsene i nordområdet fikk et annet bakteppe etter invasjonen i Tsjekkoslovakia. At invasjonen hadde sprunget ut av en Warszawapakt-øvelse gjorde at alle slike manøvrer ble sett på i en ny sammenheng. I Forsvarsdepartementets kommentar til en Nato-rapport som omhandlet invasjonen av Tsjekkoslovakia, kom det frem at man på norsk side særlig merket seg at nordflanken ble omtalt i et avsnitt i rapporten. Nato-rapporten ble sitert i FDs notat:

Some evaluation must also be given to the implications of the seemingly new pattern of the recent Soviet Naval and other military exercises on the Northern Flank. Such considerations have a direct bearing on the quantity, quality and mobility of external reinforcement forces as well as on the broader question of strengthening the local forces on the flank countries.²⁷⁵

Det virker ikke å ha vært noen særlig uenighet om at Natos fokus på slutten av 1960-tallet skulle ligge mer på flankene. Sitatet over viser at nordflanken fikk oppmerksomhet i Nato uten at Norge trengte å presse på for dette i denne sammenheng. Videre i samme kilde kan en finne at det var britene som tok opp temaet med de sårbare flankene. Det fremgikk at engelskmennene vurderte å styrke AMF med en ekstra bataljon. Ace Mobile Force hadde tre bataljoner fra før, en kanadisk, en italiensk og en britisk.²⁷⁶ Som tidligere påpekt var AMF en innsatsstyrke med ansvarsområde på Natos flanker. Dette er interessant da en kan spore et skifte i forhold til perioden før den sovjetiske

274 Notat. Fra Forsvarstaben til Stortingets Forsvarskomiteé. 22. nov. 1968. RA, FD, FD H1965–69, Boks 4, Mappe 000.

275 Tsjekkoslovakia. Notat av Forsvarsdepartementet 30. sep. 1968. RA, FD, FD H1965–69, Boks 6, Mappe 011.

276 Ifølge Otto Grieg Tidemand, UUKK 10. 6. 1968, 1.

aksjonen i Tsjekkoslovakia. Dette vises om en ser på Grieg Tidemands briefing av UUKK 10. juni 1968 om styrkedemonstrasjonen ved grensen. Da poengterte ministeren at "å få inn denne AMF-styrken er noe som man fra norsk side i mange år har arbeidet på."²⁷⁷ Dette kom opp under omtale av den allierte øvelsen Polar Express som mulig årsak til den sovjetiske manøveren ved norskegrensen. Det interessante her er at prioriteringen av nordflanken i stor grad var noe som Norge hadde måtte jobbe aktivt for. Norske myndigheter måtte ofte overbevise sine allierte om at dette var et område som måtte få større fokus. Nå viste det seg at problematikken med nordflanken ble tatt opp på alliert hold uten at Norge hadde presset på for dette. I Grieg Tidemands beskrivelse av AMFs landstyrker under dette møtet, viste han til 3 bataljoner på totalt 3800 mann. Slikt sett ville en ekstra britisk bataljon til denne styrken være en relativt kraftig økning av styrken.

Disse endringene og det skiftede fokuset mot Natos flanker kan naturligvis også plasseres på aksene i skiftet mellom massiv gjengjeldelse og fleksibel respons. Det er vanskelig å omtale enkelte episoder gjennom denne perioden uten å trekke inn det internasjonale sikkerhetspolitiske klimaet. Hele grunnlaget for dette doktrineskiftet bunnet i at Nato skulle ha flere mulige responsalternativer ved sovjetisk aggresjon, ikke bare gjengjeldelse med atomvåpen.

Også innen Natos sjøstridskrefter kan en spore dette endrede fokuset på slutten av 1960-tallet. Det som tidligere hadde vært en alliert øvingsavdeling ble forvandlet til den stående marinestyrken Standing Naval Force Atlantic, STANAVFORLANT. Denne marinestyrken ble besluttet opprettet i desember 1967:

[Nato] decided to transform the "Matchmaker" Naval Training Squadron into a Standing Naval Force Atlantic of destroyer-type ships. This force, continuously operational, will enhance existing co-operation between the naval forces of member countries.²⁷⁸

Forskjellen mellom Matchmaker og den nye styrken var at mens Matchmaker kjørte øvingsserier over fem måneder i året i perioden 1965 til 1967, skulle STANAVFORLANT forbli "continuously operational." I likhet med AMF var denne styrken tiltenkt en klar preventiv rolle: "It provides a visible, practical example of allied solidarity and transatlantic cooperation."²⁷⁹ Disse avdelingene ble da også omtalt som signalstyrker, et uttrykk for deres symbolske rolle. Opprettelsen av STANAVFORLANT bør ses på som en respons på den sovjetiske oppbygging av sin nordflåte, og det økte allierte fokuset på mulighetene for begrensede operasjoner.

277 Ifølge Otto Grieg Tidemand, UUKK 10. 6. 1968, 1.

278 "Final Communiqué" Natomøte 14. des. 1967 (<http://www.nato.int/docu/comm/49-95/c671213a.htm>) Fleksibel Respons vedtatt som Nato-strategi på samme møte.

279 STANAVFORLANT (<http://www.nato.int/docu/handbook/2001/hb12070402.htm>).

Dette fokuset på å styrke solidariteten innen Nato og flankenes rolle vises også i FDs sammendrag av Nato-utredningen "the Roles and tasks of Nato naval forces".²⁸⁰ Trusselvurderingen tilsa at så lenge Nato evnet å gjennomføre et *second strike*,²⁸¹ var det lite trolig at Sovjetunionen ville sette i verk operasjoner som kunne eskalere til atomkrig. Dette betød ikke at muligheten for sovjetisk aggresjon ikke var til stede. Hvis det var tvil om Natos vilje og eller evne til motstand, både konvensjonell og kjernefysisk, var muligheten for et sovjetisk angrep større. Slik kan en lettere forstå viktigheten av troverdige stridsavdelinger og våpensystemer på alliert side. Denne troverdigheten måtte også gjelde på flankene, og som oppgaven har pekt på, ble fokuset etter innføringen av fleksibel respons rettet mot mulighetene for begrensede angrep, og da særlig i perifere områder. Natos hovedlinje ved begrenset aggresjon ble beskrevet slik:

Uansett hvilken form for begrenset aggresjon Sovjet måtte velge å sette i verk, kan bare en hurtig og resolutt reaksjon fra Nato hindre Sovjet fra å utnytte situasjonen til sin fordel. Nato har kapasitet til å møte slik aggresjon med raske og demonstrative maritime aksjoner.²⁸²

Sitatet omtaler Natos flåtestyrker, men for Nord-Norges del kan dette både brukes om den maritime innsatsstyrken STANAVFORLANT og landstyrken AMF. Begge avdelingene var til stede under de allierte øvelsene i Nord-Norge i 1968,²⁸³ og med kravet til integrasjon mellom forsvarsgrenene var et nært samarbeid grunnleggende for disse avdelingene.²⁸⁴

Erfaringene fra styrkedemonstrasjonen er beskrevet i Etterretningsrapport Nr 3/69. Der konkluderes det med at styrkene som opererte på Kolahalvøya evnet, selv under meget vanskelige værforhold, å gjøre seg stridsklar og utgruppere på meget kort varsel. Hæravdelingene involvert i den sovjetiske manøveren ble karakterisert som å ha "høy stridsverdi" og "særlig imponerende var enhetenes mobilitet både på og utenfor vei, samt den fleksibilitet som ble vist ved hurtig overgang fra en operasjon til en annen"²⁸⁵ Utover hæravdelingenes kapasiteter bemerkes også utbyggingen av marineinfanteriet innen Ishavsflåten i samme rapport.

Skogrand og Tamnes kommenterer samme tendens når de viser til at det utviklet seg en "strategisk revurdering på alliert side" når det kom til Nord-Norge. Et endret fokus som kan spores tilbake til

280 Forsvarsdepartementets sammendrag av Nato-utredningen Roles and Tasks of Nato Naval Forces. 24. sep. 1968. RA, FD, FD H1965–69, Boks 16, Mappe 200.1.

281 Beskriver evnen til å overleve et atomangrep med nok ressurser til å gjennomføre et massivt motangrep med atomvåpen. Grunnlaget for MAD, da begge parter evner å initiere både et first og second strike.

282 Forsvarsdepartementets sammendrag av Nato-utredningen Roles and Tasks of Nato Naval Forces. 24. sep. 1968. RA, FD, FD H1965–69, Boks 16, Mappe 200.1.

283 STANAVFORLANT deltok i marineøvelsen Polar Ice samtidig som AMFs Polar Express.

284 Styrken hadde også flystøtte. 3 skvadroner taktiske fly under Polar Express. UUKK 10. 6. 1968, 1.

285 FST/E: E-rapport 3/69, 26.

begynnelsen av 1960-tallet, og som tok utgangspunkt i den uro for begrensede sovjetiske operasjoner mot Nord-Norge som hadde avtegnet seg.²⁸⁶

Dette er militære vurderinger som legges til grunn for de anbefalinger som blir gitt den politiske ledelsen. For å bygge opp disse vurderingene kunne en vise til utredninger rundt eventuelle gevinster Sovjetunionen ville oppnå ved begrenset aggresjon mot Nord-Norge. En besettelse av hele eller deler av Nord-Norge vil gi Sovjet følgende fordeler:

- Større rom for spredning og operasjoner i de tilstøtende havområder.
- Økt dybde i varsling og forsvar.
- Muligheter for basering av luft og sjøstridskrefter.
- Økt mulighet for sivil ekspansjon i Sovjets nordlige områder.
- Nato fratras et viktig område for luftvarsling og fremskutte baser.²⁸⁷

Men slik Johan Jørgen Holst påpekte i sin analyse "Norsk sikkerhetspolitikk i et strategisk perspektiv" er det ikke nødvendigvis en sammenheng her: "Det å identifisere de fordeler for en stat som ville være forbundet med en viss situasjon, er selvsagt ikke identisk med å demonstrere at vedkommende stat faktisk har planer om å etablere seg selv i en slik situasjon."²⁸⁸

Holst la til grunn at sovjetisk utenrikspolitikk hadde vært preget av kalkulerende forsiktighet de seneste år. Det bør nevnes at denne analysen ble publisert i 1966, men den er allikevel nyttig da den tar opp den aktuelle problematikken. I Holsts analyse vises det til at den grunnleggende linjen for Norge i forholdet til Sovjet var å opprettholde *status quo*. Gjennom en balanse mellom avskrekking i form av Nato, og beroligelse i form av de selvpålagte restriksjonene, kunne den gjeldende situasjonen opprettholdes. Og selv om dette var grunntanken, viste Holst til mulighetene for et skifte. Uttrykkelig ble muligheten for at Norge kunne gjøres til et eksempel på Natos utilstrekkelighet nevnt.²⁸⁹ Med dette menes at om Sovjet oppfattet samholdet i Nato som svakt, ville et begrenset angrep på Finnmark sette alliansen på prøve. Nord-Norge ble også på alliert side sett på blant de mest sannsynlige områdene for en slik aksjon.

Slik forstås lettere rollen til AMF og STANAVFORLANT, disse avdelingene sørget for økt troverdighet for Nato. Det var dette Holst viste til når han poengterte viktigheten av å "heve adgangskostnadene" for en angriper.²⁹⁰

286 Skogrand og Tamnes 2001, 158.

287 Langtidsplan for forsvaret 1969–75. RA, FD, FD H1965–69, Boks 18, Mappe 200.3.

288 Holst 1966, 483.

289 Smst., 467.

290 Smst., 483.

Den konvensjonelle militærmakten til Sovjetunionen var klart overlegen den allierte, men dette betød ikke at en ikke ville utøve konvensjonell motstand. Om det skulle komme til stridigheter var det uhyre viktig å yte motstand med slik kraft at det ikke var tvil om at det var krigshandlinger som pågikk. Konvensjonell slagstyrke kan ses på som avskrekking siden en eskalerende konflikt ville åpne for atomvåpen, et scenario ingen av blokkene ønsket, men som allikevel var tilstede i vurderinger rundt militære operasjoner. Forklart på en annen måte: Nato måtte til enhver tid opprettholde en konvensjonell kapasitet for å unngå at atomvåpen ble satt inn på en tidlig fase i en krise eller konflikt.²⁹¹ For Norges del kan dette oppleves som en dualitet, hele avskrekkingen bunnet i trusselen om bruken av atomvåpen. Allikevel tilsa den nye doktrinen at sovjetiske angrep skulle møtes med konvensjonelle styrker, dersom det var hensiktsmessig. Derfor var det på en side viktig for Norges del at et eventuell sovjetisk angrep på Finnmark måtte eskalere. Slik forstås flere aspekter rundt doktrinen fleksibel respons.

Grenseavtalen

I sammenheng med styrkedemonstrasjonen er det naturlig å se på avtaleverket mellom Norge og Sovjetunionen i forbindelse med den felles grense. Forhandlinger rundt reguleringen av grenseforholdene resulterte i desember 1949 med Grenseavtalen, også kjent som "overenskomsten."²⁹² En avtale som er uendret til dags dato. Bakgrunnen for overenskomsten er beskrevet i dokumentets innledning:

[...] for å holde i god orden forholdene ved den norsk sovjetiske grense og forhindre at det oppstår konflikter og hendinger på denne grense, og i tilfelle av at slike oppstår, sikre en hurtig etterforskning og ordning av dem.²⁹³

Kapittel 4 av overenskomsten omhandler konflikter og hendinger ved grensen. Her forplikter partene seg til å treffe nødvendige tiltak for å unngå konflikter og hendelser ved grensen, samt undersøke og ordne opp i eventuelle situasjoner som oppstår. Videre følger det en rekke eksempler som inkluderer skyting over grensen, ulovlig overskridelse av grensen, fotografering, fangst, mineralspørsmål og diverse kriminelle handlinger. Punkt 3 og 14 i artikkel 19 berører mer aktuelle temaer for denne studien. Punkt 3 omtaler fornærmelige uttrykk og handlinger mot den annen part på grensen, og 14 omtaler andre konflikter og hendelser på grensen.

291 Skogrand og Tamnes 2001, 169.

292 Grenseavtalens fulle tittel: Overenskomst av 29. desember 1949 mellom den Kongelige Norske Regjering og Regjeringen for Samveldet av Sovjetiske Sosialistiske Republikker om forskjellige forhold ved den norsk-sovjetiske grense og om fremgangsmåten ved ordningen av konflikter og hendinger på grensen.

293 Norges grensekommisær for den norsk-russiske grense (<http://www.grensekom.no/grenseavtalen.php>).

At sovjetiske styrker ble utplassert i et slikt demonstrativt mønster og provoserende mønster er etter oppgavens syn et brudd på punkt 3. Episoden kan også relateres til punkt 14 som overordnet beskriver "andre konflikter og hendinger på grensen". Overenskomsten sier at "de kontraherende Parters rette myndigheter har plikt til [...]" å treffe tiltak for å hindre slike episoder og ordne opp i disse. Nå er grensekommisæren underlagt justisministeren, og ikke forsvarsministeren. Dette krever da et tett samarbeid mellom kommisæren og sjefen for grensestyrken.

Det kan oppleves som spesielt at verken norske eller sovjetiske myndigheter kom med offisielle reaksjoner på henholdsvis styrkedemonstrasjonen og Polar Express. Og en kan spørre seg om ikke offisielle kanaler for dialog burde vært bedre utbygd mellom landene. Johan Jørgen Holst etterlyste allerede i 1966 en avtale om varsling av øvelsesaktiviteter, noe som kunne gjøre slutt på sovjetiske klager på alliert virksomhet i Nord-Norge. En slik overenskomst var tenkt å ha en krsedempende virkning.²⁹⁴ Grensekommisærene kunne inneha en slik rolle, men det virker som om disse i liten grad var involvert under episoden. En forklaring på dette kan være at fra norsk side ville en involvering av kommisæren brutt med regjeringens ubekymrede linje. Referanser til grensekommisæren som embete fremgår i liten grad i denne oppgavens kilder. Et unntak er allikevel i referatet fra UUKK 10. juni 1968, hvor forestående møter mellom de to lands grensekommisærer ble tatt opp. Det var lang tid i forveien planlagt et besøk av den sovjetiske grensekommisær i akkurat disse dagene. Om dette sa Grieg Tidemand: "Jeg synes ikke at på et slikt felt er grunn til å gjøre noen forandring og dermed vise at vi reagerer, verken på den ene eller den andre måten."²⁹⁵ Derfor ble det heller ikke gjort noen endringer i opplegget for den sovjetiske grensekommisærs visitt. At besøket ble gjennomført som planlagt, og med minimal innblanding i det som foregikk på grensen, er ikke bare et tegn på at norske myndigheter spilte ned episoden. Det kan også tolkes som at det fra sovjetisk side ikke foregikk noe som kunne påvirke den planlagte visitten, og at styrkedemonstrasjonen i dette henseende også fra sovjetisk side ble avdramatisert utad.

Når *Aftenposten* omtalte situasjonen vedrørende de sovjetiske styrkene ved grensen ble grensekommisærene også berørt. 11. juni ble de uforandrede omstendighetene rundt styrkeutplasseringen ved grensen beskrevet. I neste avsnitt ble det fortalt at morgenen 10. juni kom den sovjetiske grensekommisær oberst Gavrilko med følge på visitt til Norge. Etter invitasjon fra den norske grensekommisæren Andreas Kielland Rygg.²⁹⁶ Ifølge *Dagbladet* 10. juni var besøket planlagt i lang tid og kunne ikke relateres til aktiviteten som foregikk på grensen. Videre ble det omtalt at den sovjetiske kommisæren skulle ha samtaler med fylkesmann Varmann i Vardø. 12. juni

294 Holst 1966, 489.

295 UUKK 10. 6. 1968, 9.

296 *Aftenposten* Morgen 11. juni 1968, 17.

skrev *Dagbladet* at den sovjetiske kommisæren hadde vært innom Tromsø sammen med sin norske kollega. Samme artikkel omtaler den sovjetiske tilbaketrekkingen fra grensen, men uten å peke på noen sammenheng mellom besøket og situasjonen på grensen.²⁹⁷

Det ble i avisene ikke omtalt noe i forbindelse med grensekommisærens visitt relatert til situasjonen ved grensen. Og skulle fylkesmannen eller grensekommisæren ta opp hendelsen med sin sovjetiske kollega ville dette være i konflikt med regjeringens holdning. Ved å bringe saken opp til diskusjon, ville norske myndigheters posisjon ovenfor russerne gå fra uinteressert til bekymret. Et signal man ikke ønsket å sende. Som forsvarsministeren påpekte under UUKK 10. 6. 1968: "vår holdning er [...] at vi er fullstendig uaffiserte av hva som her egentlig foregår."²⁹⁸ Siden besøket hadde vært avtalt lang tid i forveien, ville en utsettelse eller kansellering av besøket ha den uønskede effekten, at norske myndigheter fremsto som enten engstelig eller provosert over situasjonen ved grensen.

Ifølge Arild Hjerde var den norske grensekommisæren faktisk noe delaktig i det som foregikk på grensen. I Hjerdes beretning blir det hevdet at de to lands kommisærer møttes ved Storskog for innledende samtaler mandag 10. juni. Ved Storskog var "den røde telefon" plassert.²⁹⁹ Dette var en direktelinje til sovjetisk side, som kunne brukes for å løse en rekke saker over grensen på en enkel og rask måte. Under dette møtet skal grensekommisær Kielland Rygg ha tatt opp at det ble opplevd som svært provoserende at sovjetiske stridsvognkanoner var siktet inn på norske mål. Da skal en KGB-offiser i følget til den sovjetiske kommisæren ha lånt den røde telefonen og ringt over til sovjetisk side. En time senere skal kanonene ha dreid bort fra de innsiktede målene.³⁰⁰

Andre kilder til at grensekommisærene skal ha drøftet styrkedemonstrasjonen har ikke kunne oppdrives, men en rekke kilder peker i det minste mot at møtet mellom grensekommisærene fant sted. Denne hendelsen bør ikke oppleves som kontroversiell i forhold til regjeringens linje overfor sovjeterne, ettersom møtet på Storskog la opp til innledende samtaler for visitten og hadde ikke noe offisielt preg over seg.

Hendelsene i 1968 og forsvarsbudsjettet

Denne studien har vist at styrkedemonstrasjonen ved grensen og invasjonen i Tsjekkoslovakia ikke gikk upåaktet hen hos norske myndigheter, og sammen med Sever utgjorde disse et knippe

297 *Dagbladet* 12. juni 1968, 11.

298 UUKK 10. 6. 1968, 11.

299 Den røde telefon i nord. 1. juli 1965 ble det inngått avtale om å opprette en direktelinje mellom de norske og sovjetiske grensemyndighetene. Korrespondanse med Arild Hjerde 14. mars 2010.

300 Korrespondanse med Arild Hjerde 14. mars 2010.

hendelser som samlet tegnet et endret bilde i forholdet til Sovjetunionen. Marineøvelsen hadde en klar effekt på både sivile og militære myndigheter. Fra Nordkommandoen ble det konstatert at det norske forsvaret ikke hadde tilstrekkelig styrke til å møte selv begrensede angrep: "Flere tiltak er under overveielse for å bøte på den høyst alvorlige forlegenhet man styrkemessig er kommet i etter den meget imponerende maritime oppbygging i høst og moderniseringen av Sovjet-hæren de senere år."³⁰¹

Dette er helt klart på linje med den oppfatning Nordkommandoen ønsket å forfekte. Oppgaven har vist at CINCNORTH stadig jobbet for å få til en lemping av de selvpålagte restriksjonene. Ved å spille på at hendelsene sommeren 1968 visualiserte et mangelfullt forsvarsverk i Norge, kunne Nato lettere oppnå støtte for sitt syn. I akkurat denne sammenheng resulterte det i en ekstrabevilgning på forsvarsbudsjettet. Det er også trolig at det var med en ekstrabevilgning i tankene, at forsvarsministeren utviste slik uro under møtet i UUKK 22. august 1968.

Selv om denne bevilgningen ble vedtatt, skjedde det ikke uten noen form for debatt. Under et foredrag for Oslo Militære Samfund viste forskeren Arne Olav Brundtland til problematikken rundt økt militarisering i nordområdene. De tre faktorene styrkedemonstrasjonen, Sever og intervensjonen i Tsjekkoslovakia ble knyttet til denne ekstrabevilgningen på 100 millioner kroner til forsvaret.³⁰² En økning i midler som Brundtland argumenterte for ikke kunne rettferdiggjøres. To årsaker til dette var at ovenfor Norge, i motsetning til Tsjekkoslovakia, måtte ikke sovjeterne bruke militær makt for å holde sin posisjon i området. Det var heller ikke slik at Norge hadde signalisert at militær aggresjon ikke ville møte motstand, som en kunne vise til i Tsjekkoslovakia. På denne bakgrunn mente Brundtland at det ikke var noen grunn til å heve forsvarsbudsjettet med henvisning til Tsjekkoslovakia. Og selv om styrkedemonstrasjon viste at den sovjetiske tilbakeholdenheten ovenfor Norge var blitt mindre enn før, burde den i hovedsak knyttes til de allierte øvelsene i Nord-Norge. Videre pekte Brundtland på at selv om Sever utviste en skremmende militær kapasitet, hadde han vanskelig for å se at marineøvelsen førte til noe ny kunnskap om sovjetiske styrker.

Brundtland, også kjent som "Mr. Nordic Balance,"³⁰³ viste her at han var bekymret for at en unødvendig styrking av forsvaret i Nord-Norge kunne ha en uheldig effekt på den nordiske balansen. Særlig ble det pekt på at en ubalanse kunne føre til at sovjeterne følte seg tvunget til å implementere "felles" tiltak med Finland for å trygge grensene mot et angrep. I foredraget ble dette

301 *Aftenposten* Morgen 17. desember 1968, 18.

302 Artikkel om foredraget i *Aftenposten* Morgen 3. desember 1968, 9.

303 Arne Olav Brundtland introduserte begrepet "nordisk balanse" i 1964. Bones, *Finland i den nordiske balansen under den kalde krigen*, 1 (in print).

knyttet til Sovjets forhold til Vest-Tyskland, som etter invasjonen i Tsjekkoslovakia hadde kjølnet. Men funksjonen til den nordiske balansen endres ikke fra sak til sak. Og når det kom til den norske ekstrabevilgningen fryktet Brundtland at: "Uklok bruk av styrke kan gi mer provokasjon enn sikkerhet."³⁰⁴

Forsvarsrådet fulgte den allierte vurderingen, og ga sin tilslutning til at det skulle drøftes nye tiltak for forsvaret av Nord-Norge. Et nytt tyngdepunkt for forsvaret trengtes i Finnmark, og i tillegg til økt innsats i Troms, ble Banak og Garnisonen Porsanger (GP) sett ut som et satningsområde. Banak flystasjon ved Laksely, et par mil fra GP, hadde allerede tidlig på 1960-tallet blitt sett ut som aktuell for utbygging.³⁰⁵

Tiltakene lå innenfor langtidsplanen for perioden 1969–73, men fikk en raskere gjennomføring og større oppbygging. 100 millioner ekstra forsvarskroner ble bevilget til langtidsplanen etter at regjeringen fremmet dette i november 1968. Bevilgningen ble godkjent av Stortinget våren 1969. Huitfeldt og Hjerde karakteriserer utbyggingen av forsvaret i Nord-Norge som en balansering av den pågående avspenningspolitikken etter invasjonen i Tsjekkoslovakia. Forfatterne trekker også styrkedemonstrasjonen ved grensen og marineøvelsen Sever inn som utløsende årsaker til den raske behandlingen av denne budsjettsaken.³⁰⁶ Som vi har sett var utbyggingen av forsvaret i Finnmark et tema både i nasjonale og allierte kretser fra tidlig på 1960-tallet. I "Innstilling fra utvalg for vurdering av forseringstiltak i Porsangerområdet." datert 17. mars 1969 kommer det frem at:

Regjeringen har i prinsippet sluttet seg til et forslag om at det [...] iverksettes en del forsvarstiltak utover den økonomiske ramme forutsatt i St. melding 37 1967/68. Det regnes med ekstrabevilgninger på omlag 100 millioner kroner fordelt på årene 1970–73. De tiltak det gjelder er i hovedsak utbygging av en forsvarsstyrke i Porsangerområdet [...]³⁰⁷

Også her begrunnes ekstrabevilgningene til styrkingen av Finnmark. Fra Forsvarsstabens skriv av 30. oktober 1968:

Den konsentrasjon av militær makt som finnes i områder som grenser opp til vår grense i Finnmark, samt den kapasitet for luft- og sjøtransport av militære enheter som finnes i samme område innebærer bl.a. at:

304 Artikkel om foredraget i *Aftenposten* Morgen 3. desember 1968, 9.

305 Momenter for en nasjonal vurdering av foreliggende forslag om videre utbygging av Banak flyplass. Resymé av de senere års behandling av saken. Notat fra FSJ til Forsvarsministeren av 30. januar 1964. FD, FD H1965–69, Boks 28, Mappe 314.

306 Huitfeldt og Hjerde 2003, 28–30.

307 Innstilling fra utvalg for vurdering av forseringstiltak i Porsangerområdet. 17. mars 1969. FD, FD H1965–69, Boks 16, Mappe 200.

Operasjoner mot Nord-Norge kunne settes i gang både overraskende og med de tilstrekkelige styrker for hele operasjonen. Samtidig med landoperasjoner ville Norge kunne isoleres på sjøsiden.³⁰⁸

Det var ikke beregnet at en ville motta verken militært eller politisk varsel som ville gi tid til å foreta omfattende mottiltak. Derfor var det viktig at:

Ved å etablere en klar kampsituasjon i Finnmark [...] har vi muligheter til å vinne tid både for egen og alliert innsats.

De stående styrker i Finnmark er ikke tilstrekkelig for å løse denne oppgave. Styrkelsen av forsvaret i Finnmark er derfor nødvendig for å møte et eventuelt angrep, og er også nødvendig for å forebygge en angriperes eventuelle oppfatning av at denne del av Nord-Norge kan tas uten eller med liten risiko.

Det er intet i veien for at det som ser ut som en vanlig manøver kan fortsette over grensen eller inn mot kysten som et angrep på Norge. Vi kan i flere tilfelle få indikasjon på at det forberedes større øvelser, men det er meget vanskelig å avgjøre om disse forberedelser virkelig gjelder øvelser, eller dreier seg om reelle angrepsforberedelser.³⁰⁹

Forsvaret i endring

Fra slutten av 1960-tallet ble forsvaret av Finnmark oppgradert til "spredt befestet."³¹⁰ Dette kom som et resultat av at det oppsto en bekymring blant norske politikere om den utsatte stillingen til fylket.³¹¹ Finnmark var bortimot et militært vakuum, de få avdelingene var ingen målestokk opp mot den sovjetiske militærkraften stasjonert på Kolahalvøya.

Det var et militært å ønske å styrke beredskapen i Finnmark. Forslagene om utbygging av forsvaret i fylket møtte en viss nøling fra politikerne. Denne avventende holdningen hadde bakgrunn i hvilke signaler en utbygging ville sende til sovjeterne. Høsten 1968 fremstår som et skille i denne sammenheng. Da kom det en endring i den politiske viljen til å øke forsvarsbevilgningene til Finnmark. Rolf Tamnes knytter dette til den sovjetiske invasjonen i Tsjekkoslovakia, marineøvelsen Sever og styrkedemonstrasjonen ved grensa.

Resultatet ble bl.a. en bataljon ved Garnisonen i Porsanger, som tidligere hadde en styrke på rundt 400 mann. Garnisonen fikk nå over det dobbelte antall mannskaper og sterkt forbedret materiell. Forhåndslagrer av utstyr for sørnorske avdelinger ble også utbygd i landsdelen, noe som drastisk

308 Skrivet sitert i: Innstilling fra utvalg for vurdering av forseringstiltak i Porsangerområdet. 17. mars 1969. FD, FD H1965-69, Boks 16, Mappe 200.

309 Smst.

310 Skogrand og Tamnes 2001, 159.

311 Tamnes 1997, 75.

kuttet ned på reaksjonstiden for disse avdelingene ved en innsetting i Nord-Norge. Disse tiltakene utgjorde allikevel ingen reell endring i styrkeforholdet mellom Norge og Sovjetunionen. Det viktige nå var å vise at et krigsscenario ikke var til å unngå i tilfelle et sovjetisk fremstøt.³¹² Tydelige krigshandlinger ble sett på som nødvendig for at Nato-garantien ble utløst. Disse tiltakene var også tenkt å ha en avskrekkende effekt på sovjeterne, en klar heving av terskelen for et begrenset angrep.

Også forhåndslagrer for allierte styrker ble bygd ut i denne perioden. Tamnes og Eriksen understreker viktigheten av dette ved å vise til at det norske forsvaret måtte holde ut på egen hånd, inntil Norge kunne få hjelp fra Nato. Denne hjelpen måtte forberedes i fred for å være effektiv i krig.³¹³

Denne oppgaven har påvist et økende fokus på Finnmark på 1960-tallet, og særlig den siste delen av tiåret. Det tok likevel tid før resultatene av dette ble merkbare. Gjeseth viser til at Garnisonen i Porsanger ble opprettet i 1965, men at ikke før i 1973 var alle avdelingene på plass. Sammen med Banak flystasjon og Banak fort hadde nå garnisonen en infanteribataljon, et artilleribatteri, et luftvern batteri og en stridsvogntropp, totalt 1067 mann i mars 1973.³¹⁴ En kraftig stående styrke, og en stor økning fra den øvingsavdelingen som var plassert i Porsanger før 1965. For Garnisonen i Sør-Varangers del skjedde det ikke like store endringer. Utover innføringen av nevnte våpen, AG-3 og M-72, var det ikke store endringer for GSVs del. I løpet 1960-tallet hadde både Høybuktmoen leir og grensestasjonene gått gjennom en kraftig utbygging, de fleste før 1968. Også personellantallet ved GSV lå stabilt på i underkant av 600 mann fra midten av 1960-årene helt frem til 1990-tallet. Ifølge *Garnisonen i Sør-Varangers historie 1921–2011*, som per dags dato er under utarbeidelse, skjedde det en endring i avdelingens sammensetning: "I 1970 årene ble garnisonen organisert til en redusert infanteribataljon. Avdelingen var da oppsatt med en tradisjonell bataljonsstab, stabskompani, garnisonskompani, støttekompani og grensekompani."³¹⁵ Siden avdelingen ikke gjennomgikk noen personellstyrking bør dette tolkes som en konsekvens av utviklingen og omorganiseringen av forsvarets organisasjon, og som en følge av utbyggingene ellers i Nord-Norge.

312 Tamnes 1997, 75.

313 Tamnes og Eriksen 1999, 6

(<http://www.atlanterhavskomiteen.no/files/atlanterhavskomiteen.no/Tema/50aar/1a.htm>).

314 Gjeseth 2011, 220.

315 GSV: *Garnisonen i Sør-Varangers historie 1921–2011*, upub.

Sammenfatning

Hva var så konsekvensene av hendelsene i 1968 for Norges forsvar? Ekstrabevilgningen på forsvarsbudsjettet bør ses på som et direkte resultat av hendelsene sommeren 1968. Men å se på endringer i perioden etter disse hendelsene som direkte konsekvenser av den ene eller den andre episoden har vært vanskelig. Det dette kapitlet har gjort er å beskrive hvordan hendelsene i 1968 samlet utgjorde katalysatorer for de endringer en har sett. Styrkingen av garnisonen i Porsanger kan ses på som et uttrykk for denne utviklingen, men argumentasjonen for denne oppbyggingen baserte seg på et større sett med begrunnelser, ikke noen enkeltepisoder.

Gullow Gjeseth viser til at både garnisonene i Porsanger og i Sør-Varanger var midler for å hindre et såkalt *fait accompli* ved sovjetisk aggresjon.³¹⁶ Men en kan spørre seg om bevilgningene for disse utbyggingene hadde hatt samme størrelse ved et fravær av styrkedemonstrasjonen, Sever eller den sovjetiske invasjonen i Tsjekkoslovakia?

316 Gjeseth 2011, 310.

Kapittel 5: Konklusjon

Formålet med denne avhandlingen har vært å belyse norske reaksjoner på den sovjetiske styrkedemonstrasjonen ved grensen til Norge i juni 1968. Fra kvelden 6. juni frem til 11. juni var opptil 5000 sovjetiske soldater utplassert i stillinger rett ved den norske grensen. På det nærmeste var det bare et par hundre meter fra sovjetiske stridsvogner til norske stillinger. Denne episoden er uten like i norsk historie, likevel ble den i samtiden ikke betegnet som veldig truende av forsvarsledelsen. Utover episodens særegne karakter utgjør denne dualiteten en viktig del av min avhandling.

Jeg har ønsket å utforske hvordan denne manøveren ble oppfattet både på politisk og fagmilitært hold. Etter min innledende historiografiske gjennomgang ble det klart at det var momenter ved episoden som ikke er blitt grundig gjennomgått tidligere. I tillegg har oppgaven vist flere tilfeller av feilaktig informasjon rundt episoden. Utover dette har jeg trukket linjene til pressens dekning av hendelsen, noe som har skapt et mer nyansert bilde av datidens oppfatninger rundt episoden. Også senere omtale av episoden har blitt undersøkt for å utvide dette perspektivet.

Den politiske situasjonen

En av mine hovedproblemstillinger var å finne ut hvilken politisk utvikling som kunne frembringe en slik episode. Gjennom kapittel 2 har jeg vist et sikkerhetspolitisk forløp fra tidlig på 1960-tallet frem til junidagene i 1968, som setter hendelsen inn i et større bilde og en bredere tidsramme. Rolf Tamnes karakteriserer den sovjetiske manøveren som "enestående,"³¹⁷ et begrep som jeg også finner passende. En viktig del av det som gjør episoden til et slikt særtilfelle er fraværet av reaksjoner fra norske myndigheters side. Ikke bare den dramatiske sovjetiske handlemåte, men også hvordan den norske forsvarsledelsen reagerte har blitt drøftet i denne oppgaven.

Perioden som styrkedemonstrasjonen fant sted i kan i et globalt perspektiv ses på som en avspenningsperiode. En tendens som startet etter Cuba-krisen og fortsatte til slutten av 1970-tallet.³¹⁸ Allikevel har episoden blitt beskrevet som et alvorlig tilfelle av russisk trusseldiplomati³¹⁹ og "en virkelig alvorlig hendelse."³²⁰

317 Tamnes 1997, 43.

318 Tjelmeland 2006, 9.

319 Tamnes 1997, 43.

320 Bjerga 2002, 58.

Det som etter min oppfatning gjør episoden så spesiell, er at den på sentrale områder levde opp til de allierte trusselvurderingene rundt begrensede sovjetiske angrep på Natos flanker. Vurderinger som også bør knyttes til den våpenteknologiske utviklingen på 1960-tallet, og som et resultat av dette – implementeringen av doktrinen fleksibel respons. Oppgaven har vist at det utover 1960-tallet, både fra sivilt og militært hold, ble antatt at den mest sannsynlige sovjetiske aggresjon mot Vesten ville være begrensede angrep, og da mot de utsatte flankeområdene av alliansen, herunder Norge og områder av Hellas og Tyrkia.

Oppgaven har vist til Johan Jørgen Holsts analyse fra 1964 om mulighetene for begrensede angrep, og Otto Grieg Tidemands uttalelse fra 1967: "Mens en tidligere var særlig opptatt av muligheten for større fremstøt gjennom Sentral-Europa, har oppmerksomheten i den senere tid vært sterkere rettet mot de militære muligheter for lokale fremstøt som finnes mot Nato's flanker."³²¹ I datiden var det grunn til å tro at et kuppert angrep mot deler av Finnmark var en sannsynlig sovjetisk fremgangsmåte for å teste samholdet i Nato. Kjetil Skogrand viser faktisk til at det var anslått at ved en større konflikt mellom blokkene, ville Nord-Norge bli angrepet tidlig i konflikten, og senest ved utbruddet av storkrigen.³²² Det er dette som gjør episoden og perioden oppgaven har tatt opp så interessant, at den i veldig stor grad levde opp til de trusselvurderingene som ble etablert tidlig på 1960-tallet. I forkant av styrkedemonstrasjonen var det en akseptert tanke at et begrenset sovjetisk angrep på Finnmark var blant de mest sannsynlige konfrontasjonene mellom blokkene. Dette fremgår i en rekke kilder fra datiden, både i trykte, som ved Johan Jørgen Holsts analyser, men også i avgraderte militære vurderinger.

Om en går gjennom den norske pressedeckningen i begynnelsen av juni 1968, vil en oppdage at også fornyelsen av Norges medlemskap i Nato er på dagsordenen. Selv om det har blitt argumentert³²³ for at sovjeterne stadig jobbet for å svekke båndene mellom Norge og Nato har ikke dette vært fremtredende i den aktuelle perioden rundt styrkedemonstrasjonen. At slike former for trusseldiplomati skulle lede Norge bort fra Nato fremstår som absurd for meg, da effekten klart kan oppleves som å ha gått mot sin hensikt.

I en av kildene i FDs *H-arkiv 1965–69* hevdes det at den finske president Kekkonen personlig skal ha informert de sovjetiske lederne den 24. juni om Norges fortsatte Nato-medlemskap. Knappe to uker etter at manøvrene ved grensen var over. Utdrag av melding sendt til UD fra den norske ambassadøren Bredo Stabell i Helsingfors:

321 UUKK 10. 10. 1967, 13.

322 Skogrand 2004, 46.

323 Brundtland 1966, 511–518 og Holst 1964, *Sovjets sikkerhetspolitikk på Nordflanken*, 40.

På spørsmål fra meg om den sovjetiske irritasjon bare gjaldt Polar Express og forutgående Nato-manøvrer i og utenfor Nord-Norge svarte Kekkonen at han forsto det slik at først og fremst var manøvrene som hadde oppvakt deres vrede. Såvidt han husket hadde de ikke engang vært underrettet om Stortingets avstemning om fortsatt medlemskap i Nato. Han hadde informert dem på dette punkt.³²⁴

Det hadde lenge vært klart at Norge kom til å fornye sitt Nato-medlemskap,³²⁵ og at de sovjetiske lederne ikke var klar over dette vil være et svakt resonnement. Selv om det i en rekke kilder var antatt på norsk side at Nato-debatten kunne være en årsak til styrkedemonstrasjonen, har ikke denne oppgaven kunnet bekrefte dette. Det virker som om det i hovedsak var de allierte øvelsene i Nord-Norge som hadde frembrakt de sovjetiske reaksjonene. Rolf Tamnes knytter allikevel styrkedemonstrasjonen til Stortingets Nato-debatt.³²⁶ Min opplevelse av den sovjetiske pressen er at kritikken i stor grad ble fokusert mot Nato, og at Norge ble ansett som forledet av USA.³²⁷ Den dramatiske, og i flere tilfeller direkte feilaktige, dekningen av Nato-manøvre i Norge er helt på linje med de sovjetiske holdninger som ble vist under Lyngs og Grieg Tidemands samtaler med Kosygin, Gretsjko og Gromyko årene i forveien. I tillegg legger jeg til grunn samtalen den norske ambassadør til Finland hadde med Kekkonen.³²⁸ Også denne kilden peker i retning av de allierte øvelsene som en sentral faktor for den sovjetiske demonstrasjonen.

Fra forsvarrets egen rapport etter episoden er flere momenter nevnt som årsaker til demonstrasjonen. Misnøye med Polar Express og Norges Nato-medlemskap ble ansett som sentrale årsaker. I tillegg nevnes muligheten for at manøveren var propaganda rettet mot Nato innen egne styrker, og for å vise den lokale befolkningen at grensen skulle forsvares, og ikke overlates til fienden som i 1941.³²⁹ Her vil jeg å påpeke at sovjetiske ledere måtte skjønne at en slik aksjon ikke ville svekke Norges bånd til Nato, heller det motsatte. Et poeng representant Alfred Henningsen understreket under møtet i UUKK 10. juni 1968.

Hva den norske forsvarsledelsen oppfattet som sovjetiske motiver for styrkedemonstrasjonen farget reaksjonen. Siden Grieg Tidemand var så overbevist om at det "bare" var en svarmanøver rettet mot

324 President Kekkonens besøk i Sovjetunionen. Melding fra ambassadør Stabell til UD juli 1968. RA, FD, FD H1965–69, Boks 6, Mappe 011.

325 Regjeringen kom med sitt Nato-standpunkt i Stortingsmelding allerede 8. mars 1968. *Aftenposten* 8. mars 1968 Aften, 6. Gallup fra november 1967 viste at 49 % mente Nato "bidrar til å trygge landet" – mens 12 % mente Nato "øker faren for angrep". Tabell, Nato-oppslutning 1966–1968, *Aftenposten* Aften 25. oktober 1968.

326 Tamnes 1997, 44.

327 For slik omtale se oberst D. Jemifovs artikkel i *Røde Stjerne* 4. 6. 1968. Gjengitt i bl.a. *Bladet Tromsø* 5. juni 1968, 3. (kilde NTB).

328 President Kekkonens besøk i Sovjetunionen. Melding fra ambassadør Stabell til UD juli 1968. RA, FD, FD H1965–69, Boks 6, Mappe 011.

329 FST/E: E-rapport 3/69, 19–20.

Polar Express en hadde med å gjøre, ble også den norske reaksjonen tilpasset dette. Det ble ansett at et slikt uttrykk for sovjetisk misnøye best skulle møtes med en avslappet holdning. Både panikk eller likegyldighet ville være responser som burde unngås. Beredskapstiltak ved GSV, men ingen videre konsekvenser for de militære styrkene var en slik middelvei. At norske myndigheter også fremviste en ro bygde opp om denne holdningen utad. Som jeg også tar opp i kapittel 3 var situasjonen rundt grensekommisærene et bilde på holdningen man ønsket å fremvise. At både den norske og den sovjetiske kommisær ikke var delaktig i situasjonen på grensen er merkverdig. Og når den sovjetiske grensekommisærens Norgesbesøk ble gjennomført som planlagt, er det et bilde på at begge land spilte situasjonen ned utad.

Ambassadør Stabell skrev i sitt sammendrag av samtalen med den finske presidenten: "Jeg kan imidlertid ikke fri meg for en mistanke om at Kekkonen ut fra nasjonale interesser har funnet det hensiktsmessig å overdrive russernes forargelse over Nato-manøvrene."³³⁰ Dette må forstås i lys av begrepet *nordisk balanse*.³³¹ Med dette menes at det eksisterte en forståelse blant de nordiske regjeringer om hvilken rolle de spilte overfor hverandre under den kalde krigen. Kort fortalt eksisterte det en sikkerhetspolitisk balanse i Norden som utgjorde et fundament for lavspenning mellom blokkene i dette området. Et eksempel på denne balansen i praksis var de selvpålagte restriksjonene i Norge. Disse kan ses i direkte sammenheng med Sovjetunionens press på Finland. Lemping av de selvpålagte restriksjonene i Norge kunne føre til en mer aggressiv sovjetisk linje ovenfor Finland. Eller som Stian Bones forklarer: "Hvis for eksempel Sovjetunionen økte presset på Finland, kunne Norge og Danmark svare med å invitere til økt amerikansk tilstedeværelse."³³²

Ambassadør Stabells mistanke om at president Kekkonen faktisk overdrev de sovjetiske reaksjonene på Polar Express er på linje med det denne studien har vist. Det var i Finlands interesse at Norge opprettholdt sin basepolitikk, og øvde forsiktighet når det kom til Nato-øvelser i landet. Økt alliert tilstedeværelse i Norge kunne føre til sovjetisk press på Finland, noe Kekkonen ikke ønsket. I meldingen til UD fortalte Stabell også at Kekkonen ikke opplevde de kraftige utfallene til de sovjetiske lederne, og den sovjetiske pressen, som verken uberettiget eller overdrevet.³³³ På denne måten fikk norske myndigheter signaler om hvordan Finland forholdt seg til Norges Nato-politikk.

330 President Kekkonens besøk i Sovjetunionen. Melding fra ambassadør Stabell til UD juli 1968. RA, FD, FD H1965–69, Boks 6, Mappe 011.

331 Se også kap. 2 – Nordisk Balanse.

332 Bones, *Finland i den nordiske balansen under den kalde krigen*, 2 (in print).

333 President Kekkonens besøk i Sovjetunionen. Melding fra ambassadør Stabell til UD juli 1968. RA, FD, FD H1965–69, Boks 6, Mappe 011.

Brudd eller kontinuitet

Innledningsvis spurte jeg om 1968 utgjorde noe nytt i norsk forsvarspolitik. I denne sammenheng tar jeg samme standpunkt som Kjetil Skogrand i *Alliert i Krig og Fred*. Her vises det til flere begivenheter i 1968 som fungerte som utløsende faktorer for tettere alliert samarbeid og utbygging av forsvaret i Finnmark. Styrkedemonstrasjonen i juni, marineøvelsen Sever i juli og invasjonen i Tsjekkoslovakia i august 1968 er de hendelsene som bør knyttes til dette skiftet i norsk forsvarspolitik. Samtidig peker Skogrand på en øking av den allierte øvingsvirksomheten allerede fra midten av 1960-tallet.³³⁴ Denne invitasjonspolitikken kan spores tilbake flere år forut for 1968. Slik det har fremgått av oppgaven, mener jeg å se en tendens til sterkere tilnærming til Nato etter regjeringsskiftet i 1965. Det er i denne utviklingen hendelsene i 1968 inntraff. Jeg vil si 1968 ikke utgjorde noe brudd med tidligere politikk, men en kan hevde at både alliansetilhørigheten og fokuset på forsvaret i nord økte gjennom siste halvdel av 1960-tallet og skjøt ekstra fart etter 1968. Den viktigste bidragsyteren til denne utviklingen var innføringen av fleksibel respons som Nato-doktrine, og de momenter denne omstillingen førte med seg. Min studie har vist at både begrensede operasjoner og sårbarheten i flankeområdene, var på dagsordenen fra tidlig på 1960-tallet. For eksempel kan jeg vise til utbyggingen av Banak. En utbygging som kan spores tilbake til 1963. Et notat datert januar 1964 fra forsvarssjefen til forsvarsministeren viser til behandling av saken året i forveien, hvor Finnmarks utsatte stilling ble understreket. I denne omtalen argumenteres det for at en utbygging av Banak flystasjon vil kunne forhindre et begrenset angrep da det demonstreres "vilje og evne til kraftinnsats."³³⁵

Den 1. juni 1968 ga Stortinget sin tilslutning til det nye forsvarsprogrammet. Regjeringen la i dette programmet til grunn at: "utilsiktede konfliktsituasjoner og grensekrenkelser, sammen med mulig feilvurdering av alliansemedlemmenes konvensjonelle forsvarsevne og vilje til innsats, kan lede til begrensede aksjoner."³³⁶ Videre ble det sagt at landets forsvar måtte evne å avverge og bekjempe begrensede operasjoner mot Norge, og den norske forsvarsinnsatsen burde i større grad enn tidligere rettes mot disse oppgavene. *Hovedretningslinjer for Forsvarets organisasjon og virksomhet i tiden 1969–1973* ble lagt frem av regjeringen tidligere på våren 1968, og som nevnt over, vedtatt av Stortinget en ukes tid i forkant av styrkedemonstrasjonen. I oktober 1968 ble det bevilget økte midler til forsvaret. Bevilgningen av disse midlene bør knyttes til hendelsene sommeren 1968; GSV, Sever og Tsjekkoslovakia.

334 Skogrand 2004, 186.

335 Momenter for en nasjonal vurdering av foreliggende forslag om videre utbygging av Banak flyplass. Resymé av de senere års behandling av saken. Notat fra Forsvarssjefen til Forsvarsministeren 30. januar 1964. FD, FD H1965–69, Boks 28, Mappe 314.

336 Breidlid (red.) 1990, 316. Fra "Hovedretningslinjer for Forsvarets organisasjon og virksomhet i tiden 1969–1973."

Jeg mener de sovjetiske operasjonene i 1968 fungerte som en katalysator i den militære utviklingen i Nord-Norge og Norges forhold til Nato. En utvikling som jeg mener startet på begynnelsen av 1960-tallet, og som fortsatte utover på 1970-tallet.³³⁷

Trusseldiplomati eller angrepsforberedelser

I min drøfting har jeg vist at det i samtiden var grunn til å tro at den sovjetiske manøver ikke var noe mer enn trusseldiplomati. Det var forventet at et sovjetisk angrep ville ha en kuppartet form. Ifølge Gullow Gjeseth var en av de mest fryktede formene for aggresjon mot Norge et sovjetisk lynangrep som ville resultere i et *fait accompli*, en landovertagelse så rask at idet Norge og Nato var klar til å reagere, var utfallet allerede klart.³³⁸ Et kupp som uten større krigshandlinger også ville sette spørsmål ved om Nato-garantien ville bli utløst. Da de sovjetiske styrkene ble utplassert natten til 7. juni førte dette til beredskapstiltak ved GSV. Hvis formålet var en territorialovertagelse, var det usannsynlig at de sovjetiske styrkene ville grave seg ned i stillinger ved grensen. Det som kunne vært en offensiv sovjetisk aksjon mot Norge, kamuflert som en feltøvelse, endret karakter idet de sovjetiske styrkene stoppet opp og utplasserte seg i defensive stillinger langs grensen. Sovjetiske angrepsdoktriner tilsa at ved en konfliktsituasjon ville sovjetiske styrker uten opphold angripe norsk område fra et oppmarsj område ute av sikt fra grensen.³³⁹

Ut i fra et militært tenkesett ble det således tydelig at dette ikke var begynnelsen på et angrep. En annen faktor som kunne føre til samme slutning var den allierte tilstedeværelsen i Troms. Totalt i overkant av 10.000 allierte mannskaper deltok i øvelsen Polar Express, noe som gjorde at dette var et ugunstig tidspunkt for sovjetisk aggresjon mot Norge. I tillegg må en ta med de forvarsler ministrene Lyng og Grieg Tidemand hadde fått fra de sovjetiske lederne under sine besøk i Moskva årene i forveien. Denne sovjetiske holdningen kom også tydelig frem i sovjetiske tidsskrifter før Polar Express, som omtalt i kapittel 3. Aviser og publikasjoner som jevnlig ble referert til i norsk presse, hadde uhyre kraftig og utvetydig kritikk av den allierte virksomheten i Nord-Norge. Jeg har også lagt til grunn de tette bånd mellom politiske myndigheter og sovjetiske publikasjoner. Sovjetisk presse kunne anses som et uformelt politisk organ, i denne sammenheng en ventil for de sovjetiske frustrasjoner overfor Natos nordområdepolitikk. Således kan utspill i pressen knyttes til de gjeldende holdningene hos den sovjetiske ledelsen.

Den sovjetiske pressens dekning viser et tydelig fokus på vesttysk deltagelse i allierte øvelser i Norge. Myndighetsorganene *Pravda*, *Izvestija*, *Trud* og *Røde Stjerne* gikk gjentatte ganger til angrep

337 Sandvik red. 1994, 57.

338 Gjeseth 2011, 193.

339 FST/E: E-rapport 3/69, 19.

på det så på som tendenser til tysk revansjisme. De sovjetiske lederne hadde understreket hvor negative de var til tysk militær tilstedeværelse i Norge under både John Lyngs og Otto Grieg Tidemands besøk i Moskva. At norske myndigheter var klar over denne sovjetiske holdningen fremgår tydelig i forberedelsene til Grieg Tidemands besøk. Dette vises gjennom utarbeidelsen av en "briefing book" til forsvarsministeren, hvor fakta om tysk deltagelse i Norge var blitt innsamlet. Dette for å forberede ministeren på spørsmål og anklager som en ventet ville komme fra de sovjetiske lederne. Fra Lyngs redegjørelse til UUKK etter sitt besøk: "[Kosygin:] i militære staber i Norge satt det tyske fascist-offiserer, likeså i det norske sambandsnett."³⁴⁰

De første signaler de norske grensesoldatene fikk om at noe mer enn en vanlig sovjetisk feltøvelse var på gang, var lyden av motordur gjennom snødreven kvelden og natten til 7. juni. Ifølge oversikten over meldingsgang, observasjoner og tiltak ved GSV³⁴¹ ble beredskap beordret og skarp ammunisjon utlevert til samtlige enheter ved GSV først kl. 0225 7. juni.³⁴² Om sovjeterne hadde offensive hensikter, ville den norske reaksjonen vært i seneste laget da de sovjetiske avdelingene rykket inn i grenseområdet allerede fra kl. 2100 6. juni.³⁴³ Etter min mening tilsa beredskapen ved GSV, og i Finnmark generelt, at et kuppangrep meget sannsynlig ville være vellykket og for Nato umiddelbart etterpå fremstå som et *fait accompli*.

Det har vært naturlig å plassere styrkedemonstrasjonen i et sett med styrende doktriner og i et større perspektiv. For å balansere dette vil jeg igjen nevne Johan Jørgen Holst uttalelse om sovjetisk handlemåte: "Sovjetisk utenrikspolitikk er til en stor grad pragmatisk og opportunistisk. Ideologien gir ikke sovjetlederne noen detaljert oppskrift på hvordan de skal reagere på bestemte situasjoner på den internasjonale arena."³⁴⁴ Med en slik bakgrunn kan sovjetiske operasjoner, som den ved GSV, også tenkes å ha vært mer impulsiv og ikke så kalkulerende som en kunne forestille seg.

Militære vurderinger og konsekvenser

Å dra slutninger i ettertid om at episoden skyldtes de allierte øvelser og at den var sovjetisk trusseldiplomati, noe også E-rapport 3/69 gjør, kan lett beskrives som etterpåklokskap. I løpet av det første døgnet kan den sovjetiske handlemåte karakteriseres som å ha hatt sterke likhetstegn med norske trusselvurderinger. Isolert sett var den sovjetiske manøveren av karakter nært opp til det en omtalte som *fiendens mest sannsynlige* fremgangsmåte. I et større bilde har oppgaven vist at den

340 UUKK 9. 12. 1966, 8.

341 Vedlegg. Sovjetisk hærøvelse i grenseområdet i tiden 6.–11. juni 1968, Rapport fra Garnisonssjef GSV.

342 Smst. og Huitfeldt og Hjerde 2003, 13.

343 FST/E: E-rapport 3/69, 9.

344 Holst 1964, *Sovjetsamveldets utenrikspolitikk og rustningskontroll*, 117. (Gjentatt fra kap. 2 - Cubakrisens rolle).

norske forsvarsministeren ble advart om dette i en slik grad at en reaksjon fra sovjetisk side på de allierte øvelsene nesten kunne forventes. En mer handfast konsekvens av episoden ved grensen, var en synliggjøring av hvilke militære kapasiteter sovjeterne rådde over. Denne visualiseringen mener jeg gjorde et kraftig inntrykk på den norske forsvarsledelsen.

Denne endrede oppfatningen av de sovjetiske styrkenes sammensetning og kapasiteter mener jeg fikk innvirkning på forsvarsplanene i perioden etter. Forsterking av stående styrker i både Finnmark og Troms var et resultat av dette. Størst vekt ble lagt til Finnmark og styrkingen av både Banak flystasjon og Garnisonen i Porsanger.³⁴⁵

Fagmilitært sett ga styrkedemonstrasjonen det norske forsvaret et innblikk i de kapasitetene sovjeterne besatte. Fra FST/E:

Operasjonene i juni synes å vise at hæravdelingene i området har en høy stridsverdi. Særlig imponerende var enhetenes mobilitet både på og utenfor vei, samt den fleksibilitet som ble vist ved hurtig overgang fra en operasjon til en annen. Det er således grunn til å tro at avdelingene er spesialtrenet for angrepsoperasjoner under de geografiske og klimatiske forhold som eksisterer på Kola og i Nord-Norge.

Hovedinntrykket av de sovjetiske hærstyrker på Kola er således at disse er trent og utrustet for offensive operasjoner. Det forhold at styrkene øver samvirke med luftlandetropper synes å bekrefte dette, og den sterke utbygging av marineinfanteriet innen Ishavsflåten de senere år peker i samme retning.

En vil ikke unnlate å påpeke de varslingsmessige problemer som er omtalt i rapporten (pkt 4 d). Slik forholdene er i dag, er det små muligheter for fra norsk side å registrere en oppmarsj og klargjøring for angrep over land fra Kola mot norsk område før angrepsstyrken kan observeres fra grensen. Den meget hurtige overgangen fra øvelse til oppmarsj mot grensen 6 juni, viser også at angrepsforberedelser effektivt kan skjules under dekke av øvelsesvirksomhet.³⁴⁶

Denne rapporten bekreftet mange av mistankene i Forsvarsstaben om kvaliteten på de sovjetiske styrkene, og samtidig ble det avdekket et problem vedrørende varslingen ved et sovjetisk fremstøt.

Det har vært vanskelig å finne direkte konsekvenser for forsvaret som følge av styrkedemonstrasjonen. I *Hæren etter annen verdenskrig 1945–1990* kommer det frem at forsvarsministeren personlig sørget for innføring av de nye våpnene AG-3 og M-72³⁴⁷ ved

345 Innstilling fra utvalg for vurdering av forseringstiltak i Porsangerområdet. 17. mars 1969. FD, FD H1965–69, Boks 16, Mappe 200.

346 FST/E: E-rapport 3/69, 26–27.

347 AG-3 er et automatgevær som tok over for eldre selvladegevær (US SLK). M-72 er en panservernrakett.

garnisonene i Finnmark allerede fra august 1968.³⁴⁸ Dette blir av Breidlid sett på som en direkte konsekvens av styrkedemonstrasjonen. I NRKs dokumentar *32 Tause Timer* blir det fremholdt at den sovjetiske aksjon ved grensen førte til en ekstrabevilgning på 100 millioner kroner til forsvaret over den kommende femårsplanen. Denne ekstrabevilgningen beskrives også i andre kilder, og det viser seg at den ble foreslått av forsvarsministeren i oktober 1968, og kan vanskelig knyttes ene og alene til episoden ved grensen. Spesielt med tanke på den forbauselsen og bekymringen de vestlige lederne utviste over aksjonen i Tsjekkoslovakia.

Når et utall kilder til forsvarspolitikken på slutten av 1960-tallet viser til en styrking av forsvaret i Nord-Norge i denne perioden, var det denne studiens intensjon å se om dette kunne relateres til styrkedemonstrasjonen. I deler av Forsvarsdepartementets arkiver, som ikke er avlevert Riksarkivet, finnes det materiale som kan knyttes til denne utviklingen. Et av disse dokumentene er FDs "Innstilling fra utvalg for vurdering av forseringstiltak i Porsangerområdet." datert 17. mars 1969. Innledningsvis fremholdes et grunnsyn som tilsier at den sovjetiske militærmakten som befant seg inntil Norges grense hadde følgende kapasiteter:

- Operasjoner mot Nord-Norge vil kunne settes iverk overraskende med de styrker som er nødvendig for gjennomføring av operasjonen.
- Norge vil kunne isoleres på sjøsiden før eller samtidig med et slikt angrep settes inn.³⁴⁹

Videre het det seg at Nord-Norge generelt, og Finnmark spesielt, ikke kunne påregne verken noe militært eller politisk varsel som ville gi nok tid til å foreta omfattende mottiltak. Jeg oppfatter dette som en klar konsekvens basert på hendelsene i 1968. Marineøvelsen Sever med dens markante bruk av landgangsfartøyer og de kapasitetene landstridskreftene fremviste under styrkedemonstrasjonen, herunder hva FST/E karakteriserte som den "høye stridsverdien" av styrkene, den imponerende "mobiliteten både på og utenfor vei, samt fleksibiliteten som ble vist ved hurtig overgang fra en operasjon til en annen."³⁵⁰ Disse faktorene bør ses i sammenheng med den dristighet operasjonen i Tsjekkoslovakia fremviste hos den sovjetiske ledelsen. Det er på denne bakgrunn det ble konkludert med at de stående styrkene i Finnmark ikke var tilstrekkelig for å løse sin oppgave: Å etablere en klar kampsituasjon og forsinke angriperens fremrykning for å vinne tid til egen og alliert innsats. Dette var bakgrunnen for å bygge ut Banak flystasjon og Garnisonen i Porsanger, gjennom den ekstrabevilgningen på 100 millioner kroner omtalt tidligere.³⁵¹

348 Breidlid (red.) 1990, 279. Samme våpen skal også ha blitt forsert innført ved GP etter styrkedemonstrasjonen (Boland 1995, 146).

349 Innstilling fra utvalg for vurdering av forseringstiltak i Porsangerområdet. 17. mars 1969. FD, FD H1965–69, Boks 16, Mappe 200.

350 FST/E: E-rapport 3/69, 26.

351 Innstilling fra utvalg for vurdering av forseringstiltak i Porsangerområdet. 17. mars 1969. FD, FD H1965–69, Boks

Jeg vil påpeke at den styrkingen av forsvaret i Nord-Norge som ble vedtatt ikke vesentlig endret på det asymmetriske styrkeforholdet mellom Nord-Norge og Kola-området, noe også Gullow Gjeseth og tidligere forsvarssjef Sverre Diesen har lagt til grunn i sine siste bøker.³⁵² Jeg mener således at forsterkingen av forsvaret i Finnmark i like stor grad bør ses på som et politisk signal om økt fokus på Nord-Norge, som den faktiske stridsverdien den militære oppbyggingen medførte. Jeg vil vektlegge at det i stor grad handlet om en form for avskrekking, gjennom å heve adgangskostnadene for en angriper.

Pressen

Det studien har vist om avisenes dekning av episoden gir et innblikk i pressens rolle i samfunnet på slutten av 1960-tallet. Særlig partitilhørighet, men også den partiinterne politiske debatten, blir vist gjennom episoden. Årsaken til at jeg har valgt å ta med avisskriveriene om styrkedemonstrasjonen i oppgaven, er for å gi flest mulige perspektiver på hendelsen. Pressen har i likhet med forsvarspolitikken en klar rolle i det sikkerhetspolitiske bildet i perioden oppgaven omhandler. Episoden mener jeg er et godt eksempel på hvordan forholdet mellom myndighetene og pressen var i denne perioden. Og at dette forholdet ikke var ensartet, men at både den politiske tilhørigheten og rollen som lokal eller riksdekkende medium, preget denne relasjonen. De mest tydelige eksemplene på forskjellige fokus kan en se i dekningen til *Finnmarken*, *Aftenposten* og *Morgenbladet*. Førstnevnte med relasjon både til rollen som lokalavis og organ for Arbeiderpartiet i en region med relativt høy grad av kommunistisk sympati. To faktorer jeg knytter til den fyldige og til tider dramatiske og anti-sovjetiske omtalen av styrkedemonstrasjonen. *Aftenpostens* besindige og udramatiske beskrivelser av situasjonen ved grensen har jeg relatert til avisens tilhørighet på den politiske høyresiden, og tilknytning til regjeringen. *Morgenbladets* dekning av episoden mener jeg hadde sammenheng med avisens stilling til Nato, men også dens partipolitiske uavhengighet. Hendelsen ved grensen ble etter min mening brukt i *Morgenbladet* som argument for å fremheve nødvendigheten av Norges medlemskap i Nato.

Enklaven Boris Gleb

En del av styrkedemonstrasjonen som jeg har lagt vekt på å forstå, var situasjonen rundt enklaven Boris Gleb, det lille landområdet på vestsiden av Pasvikelven som tilhørte Sovjet. En av de første bøkene jeg gikk gjennom i mitt bakgrunnsarbeid var Rolf Tamnes' *Oljealder*. Tamnes skriver at sovjetiske stridsvogner ble utplassert på vestsiden av Pasvikelva, i den russiske enklaven Boris

16, Mappe 200.

352 Det stilles spørsmål rundt avdelingenes evne til å gjennomføre de operative planene. Allikevel kan planene sies å ha oppnådd sin hovedhensikt – at de aldri skulle brukes, gjennom avskrekking. Gjeseth 2011, 297.

Det vises til grunnleggende svakheter i mobiliseringshæren så sent som på 1980-tallet. Diesen 2011, 49.

Gleb.³⁵³ Siden jeg også hadde lest i referatene fra møtet i UUKK at de sovjetiske hærstyrkene ikke hadde brukt veien over demningen, noe som ville være en krigshandling, ønsket jeg å undersøke hvordan de kom seg over elven til vestsiden av Pasvikelven. Kjell Inge Bjerga skriver om det samme temaet at sovjetiske stridsvogner og beltekjøretøyer var på vei mot Boris Gleb. "Det lille russiske samfunnet ligger på vestsiden av Pasvikelven og skal være nøytralt område."³⁵⁴ Da jeg forhørte meg med Grensekommisariatet om Boris Gleb, fikk jeg opplyst at enklaven var helt og fullt russisk område uten noen former for restriksjoner. Jeg kontaktet også tidligere stasjonssjef ved Elvenes grensestasjon, Arild Hjerde, om dette. Han forklarte at de sovjetiske styrkene aldri var på vestsiden av elven. De styrkene som var i Boris Gleb var utplassert på en høyde over et boligfelt på østsiden av elven, oftest benevnt som "boligfeltet Boris Gleb." Også flere aviser misforsto dette, og forvekslet boligfeltet med enklaven. Som avhandlingen har vist ble det i pressen trukket feilaktige slutninger om at demningsveien over på norsk side hadde blitt brukt av sovjetiske hærstyrker. Se også vedlegg 1 og skissene i kapittel 3 om dette.

Sluttord

Det synes klart at den sovjetiske aktivitet på Kola i tiden 3–11 juni 1968 hadde nær sammenheng med gjennomføringen av øvelse Polar Express / Polar Ice i Nord-Norge.³⁵⁵

Dette er den konklusjonen som FST/E kom til i sin fyldige rapport om episoden ved grensen. Denne konklusjonen kan jeg også slutte meg til, og jeg tar således samme posisjon til omstendighetene rundt episoden som forsvarrets utredning sitert over. Styrkedemonstrasjonen kan direkte knyttes til de allierte øvelsene i Troms. Særlig om en ser på møterefuratene etter utenriksminister John Lyngs og forsvarsminister Otto Grieg Tidemands samtaler med sovjetiske ledere i Moskva årene i forveien, peker disse i samme retning. En gjennomgang av sovjetiske arkiver vil kunne bekrefte denne påstanden, men det antall kilder som underbygger denne slutningen, gjør etter alt å dømme en slik studie overflødig for denne oppgaven. Jeg argumenterer for dette hovedsaklig på bakgrunn av de norske statsrådenes samtaler med de sovjetiske lederne i Moskva, den finske president Urho Kekkonens uttalelser, den sovjetiske pressens omtale av Polar Express og Forsvarsstabens rapport om episoden.

Den historiografiske gjennomgangen i denne oppgaven har påvist det jeg vil kalle en dramatiserende tendens. Forsvarsstudien, Skogrand, Tamnes og Bjerga presenterer alle episoden

353 Tamnes 1997, 44.

354 Bjerga 2002, 59.

355 FST/E: E-rapport 3/69, 26.

nokså dramatisk. Dette synet toppet seg med NRK-dokumentaren *32 Tause Timer*, noe som har ført til at episoden har fått en spesiell rolle i folks bevissthet. Styrkedemonstrasjonen har i den senere tid blitt et bilde på ansvarsfraskrivelse, handlingslammelse og dårlig krisehåndtering fra myndighetenes side. En beskrivelse som det kan argumenteres for, men som jeg mener er unyansert og overdrevet. Episodens funksjon i et dynamisk kald-krigsperspektiv mener jeg har blitt underkommunisert.

Som sluttbemerkning mener jeg at min avhandling har vist at styrkingen av forsvaret i Nord-Norge etter 1968 bør knyttes til den sovjetiske styrkedemonstrasjonen ved grensen. Jeg vil påstå at episoden ble brukt som politisk pressmiddel for å øke forsvarsbudsjettet. Den slutning trekker jeg ut fra hvor nedtonet episoden ble mens den foregikk, mens den i senere politisk behandling av den nye forsvarsplanen for 1969–73 ble referert til gjentatte ganger. Jeg mener styrkedemonstrasjonen førte til økte forsvarsmidler, men en må også ta inn over seg de andre momentene som er omtalt i analysen – øvelsen Sever og invasjonen i Tsjekkoslovakia.

Litteraturliste

Trykte kilder

- Bergh, Trond og Knut Einar Eriksen 1998: *Den hemmelige krigen*. Oslo.
- Bjerga, Kjell Inge 2002: *Enhet som våpen – Øverstkommanderende i Nord-Norge 1948–2002*. Bergen.
- Boland, Tor Reidar 1995: *Jubileumbok for Garnisonen i Porsanger*. Garnisonen i Porsanger.
- Bones, Stian 2006: *Med viten og vilje. Einar Gerhardsens reise til Sovjetunionen i 1955*, i "Nytt Norsk Tidsskrift 03/2006"
- Bones, S. 2007: *I oppdemningspolitikkenes grenseland. Nord-Norge i den kalde krigen 1947–70*. Avhandling levert for graden Doctor Artium, Universitetet i Tromsø.
- Bones, S. 2009: *Gerhardsen og sikkerhetspolitikken sett fra et amerikansk synspunkt*, i: "Arbeiderhistorie 2009". LO Media.
- Bones, S.: *Finland i den nordiske balansen under den kalde krigen*. In print.
- Breidlid, Olav (red.) 1990: *Hæren etter annen verdenskrig 1945–1990*. Hærstaben. Fabritius Forlag.
- Brundtland, Arne Olav 1966: *Nordisk Balanse Før og Nå*, i "Internasjonal Politikk" Årgang 1966
- Dahl, Hans Fredrik og Henrik G. Bastiansen 2000: *Hvor fritt et land? Sensur og meningstvang i Norge i det 20. århundre*. Cappelen.
- Dahl, H. F. (red.) 2010: *Norsk Presses Historie – bd. 3 Imperiet Vakler 1945–2010*. Universitetsforlaget. Oslo.
- Dallin, Alexander (red.) 1992: *The Khrushchev and Brezhnev Years*. Garland. New York & London.
- Diesen, Sverre 2011: *Fornyelse eller forvitring? Forsvaret mot 2020*. Cappelen Damm.
- Eriksen, Knut Einar 1972: *DNA og NATO. Striden om norsk NATO-medlemskap innen regjeringspartiet etter 2. verdenskrig*. Oslo.
- Eriksen, K. E. og Helge Ø. Pharo 1997: *Norsk Utenrikspolitikks Historie, bd. 5, Kald krig og internasjonalisering 1949–1965*. Oslo.
- Eriksen, K. E. og Geir Lundestad 1972: *Kilder til moderne historie I – Norsk Utenrikspolitikk*. Universitetsforlaget. Oslo.
- Frydenlund, Knut 1982: *Lille land - hva nå? Refleksjoner om Norges utenrikspolitiske situasjon*. Oslo.
- Furre, Berge 1992: *Norsk Historie 1905–1990 - Vårt Hundreår*. Det Norske Samlaget. Oslo.
- Furre, B. 2006: *Norsk Historie 1914–2000: Industrisamfunner - Fra vokstervisse til framtidstvil*. Den Norske Samlaget.
- Garnisonen i Sør-Varanger 1972: *Garnisonen i Sør-Varanger 50 år : 1. juli 1921– 1. juli 1972*.

- Garnisonen i Sør-Varanger: *Garnisonen i Sør-Varangers historie 1921–2011*, upub.
- Gjeseth, Gullow 2011: *Landforsvarets krigsplaner under den kalde krigen*. Fagbokforlaget.
- Harstad, Torleiv 1989: *Fra Paris til Boris Gleb: Sovjetiske reaksjoner på norsk atom- og basepolitikk 1958-1968: en analyse av åpne sovjetiske kilder for å belyse de sovjetiske fortolkninger av den offisielle norske politikken på disse feltene, og sovjetiske motiver og mål for reaksjonene*. Hovedoppgave i historie ved UiO.
- Halvorsen, Martin 1998: *Østpolitikken. Norske avspenningsbestrebelse 1962–1972*. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo.
- Hansteen, Wilhelm 1966: *Aktiv Forsvarspolitik*, i "Internasjonal Politikk" Årgang 1966.
- Holtmark, Sven G. 1993: "A Soviet Grab for the High North? USSR, Svalbard, and Northern Norway, 1920–1953" i *Forsvarsstudier 7/1993*. Oslo.
- Holst, Johan Jørgen 1964: *Noen tanker om norsk sikkerhetspolitikk*, i "Internasjonal Politikk" Årgang 1964.
- Holst, J. J. 1964: *Sovjetsamveldets utenrikspolitik og rustningskontroll*, i "Internasjonal Politikk" Årgang 1964.
- Holst, J. J. 1966: *Norsk sikkerhetspolitikk i et strategisk perspektiv*, i "Internasjonal Politikk" årgang 1966.
- Huitfeldt, Tønne og Arild Hjerde 2003: "Sør-Varanger juni 1968 – Den sovjetiske styrkedemonstrasjonen" i *Forsvarstudier 3/2003*. Oslo.
- Huldt, Bo (red.) 1982: *Tre verdener 1945–1965. Bd 14 Aschehougs verdenshistorie*. Oslo.
- Johansen, Halvor 2007: *Det operasjonelle nivå i Norge 1970–2006: Vekst og forvitring*. Masteroppgave, Forsvarets Stabsskole. Oslo.
- Klevberg, Håvard 1996: "Luftmakt i Finnmark: Banak flystasjon i Den kalde krigen, 1955–70" i *Forsvarsstudier 4/1996*. Oslo.
- Lange, Even, Øyvind Østerud og Helge Pharo (red.) 2009: *Vendepunkter i norsk utenrikspolitik Nye internasjonale vilkår etter den kalde krigen*. UNIPUB.
- Lundesgård, Leif 1995: *Brigaden i Nord-Norge 1953–1995*. Oslo.
- Lundestad, Geir 1996: *Øst, vest, nord, sør - Hovedlinjer i internasjonal politikk 1945–1995*. Universitetsforlaget. Oslo.
- Lyng, John 1976: *Mellom øst og vest. Erindringer 1965–1968*. Oslo.
- Maloney, Sean M. 2004: "Fire Brigade or Tocsin? NATO's ACE Mobile Force, Flexible Response and the Cold War" i *Journal of Strategic Studies*, 27: 4. Routledge.
- Merriman, John 2004: *A History of Modern Europe – From the Renaissance to the Present*. New York.
- Moen, Knut Egeland 1998: "Selvpålagte restriksjoner i nord, 1945–1965" i *Forsvarsstudier 5/1998*.

Oslo.

- Olstad, Finn 1999: *Einar Gerhardsen – en politisk biografi*. Universitetsforlaget. Oslo.
- Riste, Olav 1991: "Isolasjonisme og stormaktsgarantiar. Norsk tryggingpolitikk 1905–1990" i *Forsvarsstudier 3/1991*. Oslo.
- Riste, O. 1993: "Norsk tryggingpolitikk frå isolasjonisme til atlantisk integrasjon" i *Historisk Tidsskrift 3/1993*. Oslo.
- Riste, O. og Arnfinn Moland 1997: *Strengt hemmelig. Norsk etterretningstjeneste 1945–1970*. Oslo.
- Sandvik, Are (red.) 1994: *Headquarters Allied Forces Northern Europe 1951–1994*. AFNORTH Magazine.
- Sanness, John 1964: *Hva er Sovjetsamveldets utenrikspolitikk idag?*, i "Internasjonal Politikk" årgang 1964
- Skodvin, Magne 1971: *Norden eller NATO*. Oslo.
- Skogrand, Kjetil, Njølstad, Olav og Rolf Tamnes 1998: "Brennpunkt. Kald krig, nordområder og storstrategi" i *IFS-info 5/1998*. Institutt for Forsvarsstudier. Oslo.
- Skogrand, K. og Tamnes, R. 2001: *Fryktens likevekt. Atombomben, Norge og verden 1945–1970*. Oslo.
- Skogrand, K. 2004: *Alliert i Krig og Fred, Norsk forsvarshistorie bd. 4*. Eide.
- Tamnes, Rolf 1982: "NATO's og Norges reaksjon på Tsjekkoslovakia-krisen 1968 - Intervju med Otto Grieg Tidemand" i *Forsvarsstudier 2-1982*. Oslo.
- Tamnes, R. 1986: "Ettpartistat, småstat og særinteresser. Tre skoler i norsk sikkerhetspolitikk" i *Nytt Norsk Tidsskrift 3-1986*. Oslo.
- Tamnes, R. 1987: "Integration and Screening. The Two Faces of Norwegian Alliance Policy, 1945–1986," i Rolf Tamnes (red.): *Forsvarsstudier VI*. Oslo.
- Tamnes, R. 1989: "Handlefrihet og lojalitet. Norge og atompolitikken i 1950-årene," i T. Bergh og H. Ø. Pharo (red.): *Historiker og veileder. Festskrift til Jakob Sverdrup*. Oslo.
- Tamnes, R. 1991: "Svalbard og stormaktene. Fra ingenmannsland til Kald Krig 1870–1953" i *Forsvarsstudier 7/1991*. Oslo.
- Tamnes, R. 1991: *The United States and the Cold War in the High North*. Oslo.
- Tamnes, R. 1992: "Norges hemmelige tjenester under den kalde krigen. Et sammenlignende i internasjonalt perspektiv" i *IFS-info 2/1992*. Institutt for Forsvarsstudier. Oslo.
- Tamnes, R. 1993: "Forskningen om den kalde krigen – status og fremtid" i *Historisk Tidsskrift bd.72-4 1993*.
- Tamnes, R. 1997: *Oljealder 1965–1995, Norsk utenrikspolitikks historie bind 6*. Oslo.
- Tamnes, R. 2001: "The Strategic Importance of the High North during the Cold War", i Schmidt, G.. (red.): *A history of NATO: the first fifty years*, Vol. 3. Basingstoke.

Tamnes, R. og Rose Gottemoeller (red.) 2008: *High north High stakes. Security, energy, transport, environment*. Oslo.

Tunander, Ola og Olav S. Stokke (red.) 1994: *The Barents Region - Cooperation in Arctic Europe*. London. Sage.

Tjelmeland, Hallvard 2006: *Den kalde krigen*. Det norske samlaget.

Tjelmeland, H. 2009: "En utenrikspolitisk amatør?" Einar Gerhardsen som statsmann 1955–58, i: "Arbeiderhistorie 2009". LO Media.

Ustvedt, Yngvar 1979: *Velstand – og nye farer. Det skjedde i Norge, bind 2, 1952–61*. Gyldendal. Oslo

Ørvik, Nils 1964: *Nasjonal Sikkerhet og nordisk balanse*, i "Internasjonal Politikk" Årgang 1964

Ørvik, N. 1966: *Basepolitikken – Teori og Praksis*, i "Internasjonal Politikk" Årgang 1966

Aviser:

Aftenposten

16. oktober 1964 Morgen

8. mars 1968 Aften

8. juni 1968 Aften

10. juni 1968 Morgen

10. juni 1968 Aften

11. juni 1968 Morgen

11. juni 1968 Aften

14. juni 1968 Morgen

17. juni 1968 Morgen

25. juni 1968 Morgen

15. juli 1968 Morgen

25. oktober 1968 Aften

3. desember 1968 Morgen

17. desember 1968 Morgen

10. august 1978 Morgen

4. juni 1988 Riksutgave

29. desember 1999 Morgen

30. desember 1999 Morgen

Bladet Tromsø

4. juni 1968

5. juni 1968

7. juni 1968

10. juni 1968

11. juni 1968

12. juni 1968

Dagbladet

8. juni 1968

10. juni 1968

12. juni 1968

Finnmark Dagblad

10. juni 1968

12. juni 1968

13. juni 1968

Finnmarken

8. juni 1968

10. juni 1968

11. juni 1968

Morgenbladet

8. juni 1968

10. juni 1968

12. juni 1968

Nordlys

10. juni 1968

11. juni 1968

12. juni 1968

Stavanger Aftenblad

8. juni 1968

10. juni 1968

Verdens Gang

8. juni 1968

Webografi:

Journalisten.no:

- "Så mange ser gravejournalistikk"
<http://www.journalisten.no/story/58965>

Nato:

- Final Communiqué, Natomøte 14. des. 1967
<http://www.nato.int/docu/comm/49-95/c671213a.htm>
- Final Decision on MC 14/3. 16. januar 1968
<http://www.nato.int/docu/stratdoc/eng/a680116a.pdf>
- Standing Naval Force Atlantic
<http://www.nato.int/docu/handbook/2001/hb12070402.htm>

Norges Grensekommisær for den norsk-russiske grense:

- Grenseavtalen
<http://www.grensekom.no/grenseavtalen.php>

NRK, Brennpunkt:

- "Ville skutt sovjeterne på grensen"
<http://www.nrk.no/programmer/tv/brennpunkt/1.6292670>
- Brennpunkt: 32 Tause Timer
<http://www.nrk.no/nett-tv/indeks/149676/>

Pineo, Ronn:

- "Recent Cold War Studies" i: *The History Teacher*, Vol. 37, No. 1.
<http://www.jstor.org/stable/1555601>

Store Norske Leksikon:

- <http://snl.no/SALT>
- <http://snl.no/Bresjnev-doktrinen>
- <http://snl.no/Tsjekkoslovakia/historie>
- http://snl.no/nbl_biografi/Per_Thomsen/utdypning

Tamnes, R og Knut Einar Eriksen 1999: "Norge og NATO under den kalde krigen" i Prebensen, C. og Skarland, N. (red.): *NATO 50 år: Norsk sikkerhetspolitikk med NATO gjennom 50 år*. Oslo. Utskrift fra:

- <http://www.atlanterhavskomiteen.no/files/atlanterhavskomiteen.no/Tema/50aar/1a.htm>

Alle internettadressene i webografien sist sjekket 13. mai 2011.

Utrykte kilder

Stenografiske referater fra møter i Den utvidede utenriks- og konstitusjonskomite

Innhentet fra Stortingsarkivet:

- 1966, møte 9. 12.

1) Redegjørelse av utenriksminister Lyng om sitt besøk i Sovjetsamveldet.

2) Redegjørelse av forsvarsminister Grieg Tidemand om Norges forhold til NATOs spesialkomite.

3) Redegjørelse av utenriksminister Lyng om overenskomst mellom Norge, Danmark og Sverige om gjensidig adgang til fiske i Skagerrak og Kattegat.

- 1967, møte 10. 10.

Redegjørelse av forsvarsminister Grieg Tidemand om:

1) Norges holdning til NATO-samarbeidet med Hellas.

2) Opprettelse av en stående marinestyrke i NATO.

3) Spørsmål fra representanten Braadland om Kommisjonen i Brussels rapport til Ministerrådet.

- 1967, møte 6. 11.

1) Redegjørelse av statsminister Borten om sitt besøk i Jugoslavia og Bulgaria.

2) Orientering av forsvarsminister Grieg Tidemand om sitt besøk i Sovjetsamveldet.

- 1968, møte 10. 6.

Redegjørelse av forsvarsminister Grieg Tidemand om situasjonen ved grensen mot Sovjet.

- 1968, møte 22. 8.

1) Diskusjon om fjernsyn og aviser skulle få fotograferer før møtet tok til.

2) Redegjørelse av statsminister Borten om situasjonen i Tsjekkoslovakia.

3) Redegjørelse av forsvarsminister Grieg Tidemand om norske tiltak.

4) Redegjørelse av utenriksminister Lyng om situasjonen i Nigeria/Biafra.

Forsvarsdepartementets Hemmelige arkiv 1965–1969

Innhentet hos Riksarkivet:

Boks	Mappe	Dokument
4	000	- Orientering fra FD for Stortingets Forsvarskomite 22. okt. 1969. - Notat. Fra Forsvarstaben til Stortingets Forsvarskomite. 22. nov. 1968.
4	005.2	- Notat. "Momenter for drøftelse" vedr. Utenriksminister Dean Rusks besøk til Oslo 1966. Udatert.
6	011	- President Kekkonens besøk i Sovjetunionen. Melding fra ambassadør Stabell til Utenriksdepartementet juli 1968. - Telexrapport. Fra FST/E 091500Z. 9. juni 1968. - Tsjekkoslovakia. Notat av Forsvarsdepartementet 30. sep. 1968.
15	200	- Hovedretningslinjer for Forsvarets organisasjon og virksomhet i perioden 1967–1973. Av Otto Grieg Tidemand. 12. jan. 1968. - Referat fra møte i rådet for sikkerhetspolitiske studier ved FFI, "Forslag til arbeidsplan for FFI studie" 25. apr. 1969
16	200.1	- Forsvarsdepartementets sammendrag av Nato-utredningen Roles and Tasks of Nato Naval Forces. 24. sep. 1968.
17	200.3	- Referat. Møte om forsvarsplanleggingen i Nato. 25. nov. 1966. til FD av Norges delegasjon. - Hovedpunkter fra statsrådsmøtet i Natos forvarsplanleggingskomite. 14. nov 1968. Referat av Forsvarsdepartementet.
18	200.3	- Langtidsplan for forsvaret 1969–75. Orientering for kontaktutvalget. Forsvarstaben 19. mai 1967.
30	342	- Sammendrag. Sovjetisk aktivitet i Kola-området i tiden 3.–14. juni 1968. Til UD, juni 1968.

- 33 413.8.1 - Otto Grieg Tidemands besøk i Sovjetunionen 16–20okt 1967. Notat Forsvarsdepartementet.
- Notat. Signert Otto Grieg Tidemand 19. okt. 1967.
- Møte i Forsvarsministeriet 17. okt. 1967. Referat Forsvarsdepartementet.
- Notat til 3 ktr. Signert Johs. Leine 26. sep. 1967.
- F.mins Briefing Book. Notat til FD 14. okt. 1967, signert kommandør H. Gundersen.
- Lunsjsamtale med ambassadesekretær Makharov ved den sovjetiske ambassade i Oslo. Notat 4. okt. 1967. Til FD av UD 5. kontor, signert D. Stenseth.
- Militære øvelser med alliert deltagelse i Norge 1964-68. Notat Forsvarsdepartementet okt. 1967.

Innhentet hos Forsvarsdepartementet (ikke avlevert Riksarkivet):

Boks	Mappe	Dokument
16	200.0	- Innstilling fra utvalg for vurdering av forseringstiltak i Porsangerområdet. 17. mars 1969.
28	314	- Utbygging av Banak flyplass – Begrunnelse, omfang og utvikling av foreslåtte tiltak. Udatert. (FD har ikke kunnet datere.) - Momenter for en nasjonal vurdering av foreliggende forslag om videre utbygging av Banak flyplass. Resymé av de senere års behandling av saken. Notat fra Forsvarssjefen til Forsvarsministeren 30. januar 1964.

Kilder fra Prosjekt 2908 / Reitan

– avlevering av Forsvarets arkiver. Forsvarets arkivadministrasjon.

- Sluttrapport for Polar Express.
- Observasjoner i omr. Boris Gleb. Intern Melding.
- Skisse over omr. bak boligfeltet, Boris Gleb.
- Logg, observasjonsposter og meldingsgang. Merket B.1a.
- Sovjetisk militær aktivitet i grenseområdet i Sør-Varanger, 7. – 12. juni 1968. Fra resymé av fenrik Solem, stasjonssjef Korpjell.

Avgraderte dokumenter publisert av NRK

Lagt ut på: <http://www.nrk.no/programmer/tv/brennpunkt/1.6292670>

- Forsvarsstaben / Etterretningsstaben: Etterretningsrapport nr 3/69 – Sovjetisk aktivitet i grenseområdet juni 1968.
- Sovjetisk hærøvelse i grenseområdet i tiden 6.–11. juni 1968, Rapport fra Garnisonssjef GSV. Med vedlegg som viser oversikt over meldinger og beredskapstiltak ved GSV og orienteringer fra høyere myndighet.

Forsideillustrasjon

Utklipp av FST/E: E-Rapport 3/69, Telexrapport. Fra FST/E 091500Z. 9. juni 1968, Sammendrag. Sovjetisk aktivitet i Kola-området i tiden 3.–14. juni 1968. Til UD, juni 1968 og VG 8. juni 1968,

Gjennom hele mitt arbeid med denne oppgaven har jeg blitt møtt med åpne dører. Jeg vil særlig nevne tidligere grensestasjonssjef Arild Hjerde, Kirsten Imafidon ved Forsvarsdepartementet, Øyvind Hansen og Kjell Lutnes på Reitan, Harald Thingsrud i Riksarkivet og Harald Enebakk ved GSV. Alle har vært svært behjelpelig i kilde- og bakgrunnsarbeidet mitt. Ved Universitetet i Tromsø har min veileder Fredrik Fagertun stått for utmerkede tilbakemeldinger. Også Stian Bones, Narve Fulsås, Sigrun Høgetveit Berg og Hallvard Tjelmeland har hjulpet meg gjennom denne prosessen. Hjertelig takk.

Vedlegg 1

På dette bildet over området Boris Gleb vises boligfeltet Boris Gleb til venstre. Ned til høyre for boligfeltet, på vestsiden av Pasvikelven ser en kirkebygningene i enklaven. Demningen ses oppe til høyre. Bildet er tatt mot nord. Foto fra Arild Hjerde.

Vedlegg 2

Under vises oversikt over meldingsgang, observasjoner, tiltak og instruksjoner fra høyere myndighet, fra vedlegget til Stub Aunes rapport.

HEMMELIG					
DTG	Rapportering av sovjetisk aktivitet.	DTG	Tiltak truffet ved avdelingen.	DTG	Høyere myndighets reaksjon.
070405 - 070850	Stridsvogner obs i BORIS KORP. Stridsvogner, PPK'er og art obs i omr KONTIUSALMI.	070400 070434 070900	Politimesteren i Nar- Varanger orienteres. Særmelding E-245 Befal i Garnstab/Bunker og trenomr trekkes inn i leiren. Særmelding E-246 Særmelding E-247 Særmelding E-249		Ingen
071113 - 071430	Stridsvogner, beltekjørt, art og bk obs i omr KONTIUSALMI.	071050 071250 071640 071730 080800	Garnisonsavdelingene, inkludert trenområde, trekkes inn i leiren. Avdelingskjøter og ammu- nisjon oppløst på kjøre- tøyer. Avdelingene klar til ut- trykning fra leiren. Beredskap ved grense- stasjoner som før. Brovakter på STRØMMEN og ELVENES opprettholdes. Vakt.off får forsterkning med en offiser som assi- stant. Brovakter inndras. Overgang til vanlig tjen- este for garnisonsavdeling- ene. - H E M M E L I G - HEMMELIG	071400 - 071530	Ingen Sjef VRGR BN til GSV for å bli orientert om situa- sjonen, ellers ingen. Grensekommissæren ringer SV GSV og meddeler at SV ber ham ringe forsvars- ministeren.
	AVGRADERT ETTER 30 AR			072320	

Under er Huitfeldt og Hjerdes gjengivelse, s. 14 i *Forsvarsstudier 3/2003*. Merk nøyaktigheten i ettergivningen og den samtidige utelatelsen av punkt DTG 072320.

071113 - 1430	Stridsvogner, beltekjøretøyer, artilleri og bombekastere observert øst for Korp fjell	071250	Særmelding sendt høyere myndigheter		Ingen
				071400 - 1530	Sjefen for VRGRBN til GSV for å bli orientert om situasjonen.
		071640	Særmelding sendt høyere myndigheter		Ingen
		071700	- Garnisonsavdelingene inkludert trenområdet trekkes inn til garnisonen, men holdes klar for utrykning - Avdelingskjøretøyer forblir oppløst med ammunisjon - Beredskapen ved grensestasjonene opprettholdes - Brovaktene på Strømmen og Elvenes bro oppretholdes - VO får forsterkning med en offiser		
		080800	- Brovaktene inndras - Overgang til vanlig tjeneste for garnisonsavdelingene		
		080925	Melding til Finnmark landforsvar (FLF) og VRGRBN om opphevelse av beredskapstiltak		
		081205	Dagrapport		